

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
VĒSTURES UN ARHEOLOĢIJAS NODAĻA

Vēstures maģistra studiju programmas
2. kursa students
Jorens Plūksnis
Stud.apl.Nr. jp12072

**VIDZEMES MUIŽU SAIMNIECĪBAS SISTĒMA: NURMIŽU
MUIŽAS PIEMĒRS, 1561. – 1920.**

MAGISTRA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs
Dr.hist., doc.
Mārtiņš Mintauris

RĪGA 2018

SATURS

ANOTĀCIJA	3
ANNOTATION	4
IEVADS	5
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS	7
1. NURMIŽU MUIŽAS SAIMNIECISKĀ UN SOCIĀLĀ VĒSTURE VIDZEMES MUIŽU KONTEKSTĀ	17
1.1. Livonijas Vācu ordeņa atzara Lielciemata zemes lēnis.....	18
1.2. Īpašnieki 16. gs 1. pusē – 18.gs vidum, ziņas par Nurmižu muižas saimniecisko stāvokli.....	18
1.3. Nurmižu muiža fon Duntenu dzimtas īpašumā no 1755. gada līdz zemnieku saimniecību atpirkšanas procesa sākumam 1872. gadā	28
1.4. Nurmižu muiža un pagasts: iedzīvotāji, saimniecība un kultūra 1872. – 1914.....	41
1.5. Nurmižu muiža 1. pasaules kara un neatkarības kara laikā, muižu saimniecības likvidācija Latvijā	61
2. NURMIŽU MUIŽAS BŪVVĒSTURE: KULTŪRAINAVA VIDZEMES MUIŽU KONTEKSTĀ	77
2.1. Reprētācījas apbūve: celtniecība, arhitektūra, pārbūves un interjers 18.gs 2. puse – 1920.	77
2.2. Muižas centra plānojums, saimnieciskā apbūve: celtniecība, arhitektūra.....	84
2.3. Muižas parks, dabiskās un mākslīgās ūdenskrātuves, dārzi, apstādījumi un ceļi	87
SECINĀJUMI.....	94
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	97
PIELIKUMI.....	105

ANOTĀCIJA

Nurmižu muiža kopš 18.gs beigām dažādos ceļojumu aprakstos tikusi slavināta kā muiža ar modernāko kungu namu un vienu no neparastākajiem parkiem visā Vidzemē. Tomēr pētnieciskā uzmanība tai veltīta tikai fragmentāri. Līdz šim tās vēsture aprakstīta kādas citas vēstures problēmas kontekstā. Šajā gadījumā no dažādiem aspektiem (saimniecības, sociālā vēsture, t. sk., iedzīvotāji, īpašnieku maiņa, muižas un vēlāk arī pagasta sētu saimnieciskais stāvoklis, tirdzniecība, kultūras procesi, muižas centra apbūve, ceļu infrastruktūra u.tml.), tiks aplūkota muižas izveide, attīstība un noriets. Būtisks uzsvars likts arī uz muižu kā kultūrvēsturisku pieminekli, sniedzot ieskatu muižas centra apbūves arhitektūrā, ainavu arhitektūrā, kā arī kultūrainavas pārmaiņās.

ANNOTATION

In several travel descriptions since the end of the 18th century, Nurmižu Manor has been praised as a manor with the most modern residential house and one of the most unusual parks in context of entire province of Vidzeme. However, until this time, only brief research attention has been focused on it. So far, its history has been described in the context of another historic problem. In this case, establishment, development and decline of Nurmiži manor have been viewed through various different aspects (economic and social history - residents, change of owners, economic conditions in manor's, and later also parish farmsteads, trade, cultural processes, construction of manor center, road infrastructure, etc.). A special emphasis has been placed on the manor as a cultural and historical monument, giving insight into the architecture of the manor center, into the landscape architecture and changes in the cultural landscape.

IEVADS

Kādreizējās Nurmižu muižas rietumu daļa atrodas Siguldas novada Siguldas pagasta, bet austrumu daļa Līgatnes novada Līgatnes pagasta administratīvās teritorijas robežās. Tā atrodas gandrīz pusceļā starp Siguldu un Latvijas Universitātes atpūtas kompleksu „Ratnieki”. Arī vēsturiski, šī teritorija atradusies Siguldas un Rīgas administratīvā pakļautībā.

Tiesa gan, Valsts Zemes fondā 20.gs 20. gados tika ieskaitītas 1479 muižas, taču muižu patiesais skaits Latvijas teritorijā dažādos laika periodos ir bijis lielāks. Varētu sacīt, ka Nurmižu muiža uz kopējā fona ir tikai piliens jūrā, taču no otras puses šīs dimensijas izpēte ir vitāli nozīmīga Latvijas vēstures muižu aspekta skaidrošanā, it īpaši pēc tam, kad gadu desmitiem muižu vēstures kontekstā ir valdījuši visdažādākie, daļēji mākslīgi, daļēji puspatiesībās konstruēti mīti. Vadoties pēc vispārējā pieprasījuma vēstures zinātnē, muižu pētniecība, lai gan raksturojama ar pozitīvām tendencēm mūsdienās, tomēr joprojām nav ieguvusi pietiekamu ievērību un ārpus apkopojoša, teorētiska rakstura darbiem, monogrāfiju formātā pētīta ir relatīvi neliela daļa muižu.

Šobrīd muižas centra apbūvei lielākoties atrodies drupās, atkritumos un krūmos, tā joprojām liecina par monumentālu varas un tajā pašā laikā arī harmoniskas vides atveidi, pēc kā tiecās Krievijas impērijas arhitektūra 18. gs pēdējā un 19.gs pirmajā ceturksnī. Un tomēr, daudzējādā nozīmē tā ir nepelnīti aizmista. Arhitektūras nozīmē Nurmižu muiža uz kopējā vēsturiskā Vidzemes muižu saimniecības fona daļēji ir izceļama kā izņēmums, bet pamatā iekļaujas kā ordinārs elements un arī tāpēc būtiski to attēlot dažādos vēstures apsektos, kas norāda uz vēsturiskā laika un telpas vienoto realitāti. Šie faktori attiecīgi arī ietekmēja darba tēmas izvēli.

Par maģistra darba hronoloģiskajām robežām noteikts laika posms, kopš Nurmižu muižas dibināšanas 1561. gada 28. decembrī līdz muižu kā administratīvi saimniecisku vienību likvidācijai 1920. gada agrārās reformas rezultātā. Tātad, darbs balstīsies, galvenokārt, uz Nurmižu muižu kā daļu no Vidzemes muižu saimniecības sistēmas, izdalot konkrētus tās attīstības posmus, pievēršoties gan saimniecībai, gan sociālajam aspektam, gan juridiskajiem jautājumiem, izceļot muižu arī kā kultūrvēsturisku pieminekli, tādējādi plašāk un daudzšķautņaināk ilustrējot šo laikmeta parādību.

Darba mērķis: Apkopot un analizēt informāciju par Nurmižu muižas apbūvi, arhitektūru un saimniecības vēsturi Vidzemes muižu saimniecības sistēmas kontekstā, pievēršoties arī sociālajiem aspektiem, laika posmā no 1561. gada līdz 1920. gadam.

Darba uzdevumi: 1) Atspoguļot informāciju par īpašnieku maiņu, muižas saimniecisko stāvokli laika posmā no muižas dibināšanas 16.gs 2. pusē līdz zemnieku saimniecību atpirkšanas sākumam 1872. gadā. 2) Raksturot muižas saimniecisko stāvokli, demogrāfiju, izglītību, veselības

aprūpi un kultūras norises Nurmīžu muižā, laikā no 19.gs 70 gadiem līdz Latvijas Republikas 1920. gada Agrārajai reformai. 3) Konstatēt muižas apbūves izmaiņu dinamiku, arhitektūru, ēku interjerus, kustamo īpašumu un parka, apstādījumu sistēmas izmaiņas no 18.gs 2. puses.

Atbilde uz centrālo jautājumu tiks gūta, pielietojot: 1. salīdzinošo metodi; 2. vēsturiski ģenētisko metodi; 3. statistisko datu apstrādes metodi, kompilācijā ar aprakstošās statistikas metodi.

1. Salīdzinošā metode šajā gadījumā ir vitāli svarīga, analizējot intervijās gūtos atmiņu stāstus, laikabiedru pierakstus, vienādu vai līdzīgu tematu līmenī, caur kāda konkrēta jautājuma esību meklējot kopsaucējus un atdalot dažādus novērojumus, apgalvojumus, kas netiek uzrādīti nevienā no citiem avotiem, respektīvi, kam nav rodams apstiprinošs pamats. Salīdzinošās metodes pielietošana ir būtiska arī izmantojot dažādos laika periodos radītas monogrāfijas, vispārīga rakstura darbus, kur nepieciešams pamatot vienas vai otras sniegtās „patiesības” autentiskumu, tādējādi mazinot nejaušu, ideoloģisku uzslāņojumu iekļuvi šajā darbā, it īpaši starpkaru perioda nacionālās historiogrāfijas un padomju historiogrāfijas kontekstā, kur muižu vēstures izpēte caurmērā bija pakļauta politiski ideoloģiskam spiedienam.
2. Vēsturiski ģenētiskā metode tiks izmantota ar mērķi atbildēt uz centrālo jautājumu, tā attīstībā vadoties pēc konkrētiem parametriem, respektīvi, ekonomiskajiem, sociālajiem un kultūras aspektiem pētāmajā laika periodā. Šajā gadījumā ģenēzes metodes pielietošana nozīmētu pētāmās problēmas kvalitatīvo īpašību atsegšanu.
3. Statistiskā datu apstrādes metode/ aprakstošā statistikas metode tiks izmantota paredzami ievērojamā skaitlisko datu apjoma sistematizācijai un pārskatāmai kopsakarību atspoguļošanai aspektos, kas skar lauksaimnieciskās ražošanas, alkohola ražošanas apjomus, muižas kā īpašuma vērtības izmaiņas, demogrāfijas izmaiņas u.tml.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Darba izstrādē tika izmantoti galvenokārt, publicētie un nepublicētie avoti, t.sk. pētāmajā laika periodā izdoti periodiskie izdevumi, ceļotāju apraksti, raksti par ģeoloģiju (attiecībā uz muižas īpašnieku grāfu Duntenu dzimtu), arhīvu materiāli, tostarp muižas dokumenti, vienīgā saglabājusies vaku grāmata par 1858. gadu, dvēseļu revīzijas, fotodokumenti, muižas centra pārbūves projekti par 20.gs 20. gadiem, Pieminekļu valdes ziņojumi par muižas centra arhitektoniskajām vērtībām (1928.), arboristu ziņojumi par muižas parku (1991.) u.tml., kā arī izmantoti 1964. gadā likvidētās Vildogas pagasta pamatskolas skolotājas Mildas Mazules, kā arī bijušās Vildogas pagasta iedzīvotājas, žurnālistes Birutas Jansones (dzim. Kasparsones) pieraksti par muižas un pagasta vēsturi. Attiecīgi darba izstrādē būtiska loma atvēlēta arī atmiņām, kā objektivitāte lielākoties tika pārbaudīta salīdzinot ar citiem avotiem, kas kopumā veido vienotu, hronoloģisku Nurmīžu muižas attīstības ainu, kur dažādām, atspoguļotām ikdienišķām ainām ir sava nozīme dažādu ar pētāmo problēmu saistītu aspektu rekonstrukcijā, un attiecīgi arī dažādu vispārīgāku jautājumu aktualizēšanā un faktu konstatācijā.

Saturiski, gan darbā izmantoto avotu veids un raksturs, gan pētniecības metodes, piemēram, veiktā apzināšanas ekspedīcija daļēji sasaucas ar novadpētniecības principiem, taču tajā pašā laikā iekļaujas akadēmiskajā vēsturē kā pētījums, kur galvenais interesējošais nav iekļaušanās šaurā ģeogrāfiskā lokalizācijā ar mērķi aprakstīt jebkādas norises, jebkādas cilvēka dzīves aspektus (t.sk. caur folkloru un valodniecību), bet gan tā ir pētāmā objekta (Nurmīžu muižas) kā piemēra izcelšana uz kopējā Vidzemes muižu saimniecības sistēmas fona, īpašu uzsvāru liekot uz muižas saimniecības attīstību, pievēršoties sociālajiem un kultūras aspektiem. Pēdējā aspekta kontekstā, atsevišķa pētnieciskā uzmanība vērsta uz muižas kā kultūras pieminekļa problemātiku, tātad aplūkojot muižas centra apbūvi, zaļo zonu no arhitektūras un vēsturiskās pieredzes rakursa. Lielā mērā vēsturiskā dokumentācija (būvprojekti, apbūves plāni, līgumi u.tml.) par apbūvi, dārziem un parku, vēsturisko apstākļu dēļ gājusi bojā, tāpēc ceļotāju apraksti, fotogrāfijas, atmiņas, kā arī 20.gs 20. gadu Nurmīžu lauksaimniecības un mājturības skolas dokumenti, visticamāk ir vienīgie pieejamie avoti šī aspekta aplūkošanā.

1. Avoti

1.1. Nepublicētie avoti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures arhīva 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 312. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas. Nurmīžu muiža). Attiecīgā lieta sastāv no vācu valodā reģistrētajām muižām, tām piederošajām zemnieku

saimniecībām. Tā kā dvēseļu revīziju galvenais mērķis bija iedzīvotāju skaita, mantiskā un sociālā stāvokļa apzināšana, lai tiem varētu piemērot (vai atbilstoši sociālajam statusam nepiemērot) t.s. galvas nodokli. Salīdzinot dvēseļu revīzijās sniegto informāciju, tika noteikts gan iedzīvotāju skaits un sastāvs, gan atsevišķu muižas iedzīvotāju privilēģijas, muižas īpašumu paplašināšanās vai samazināšanās. Savukārt, izmantojot Latvijas Valsts Vēstures arhīva, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 462. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas. Vibrokas muiža.), daļēji tika pierādīta M. Mazules (Skat. tālāk). leģenda par Nurmižu muižas īpašnieku kārtīs zaudētajām zemnieku sētām.

Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 7172. f. (Vidzemes muižu vaku grāmatas, 1858.), 3. apr., 41. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes Nurmižu privātmuiža). Darba izstrādes gaitā, tika atrasta tikai viena Nurmižu muižas vaku grāmata, kas latviešu un vācu valodās noformēta 1858. gadā. Tajā fiksēti gan katras muižai piederošās zemnieku saimniecības ekonomiskais stāvoklis, t.sk. zemes platība, kas iedalīta dažādās kategorijās, inventārs, iedzīvotāju skaits, kā arī ierakstīts zemniekiem uzliekamās feodālās rentes apjoms un saturs. Tajā pašā laikā tika precizēta arī informācija par muižas, piemēram, zvejas un biškopības privilēģijām, kā arī par muižas dienestniekiem, piemēram, konstatēti muižas mežsargu apgaitas kordoni, attiecīgi nosakot mežsaimniecībai pakļautās teritorijas. Diemžēl, nav pieejami dati par senāku posmu, lai darba izstrādē izmantojot salīdzinošo metodi, būtu iespējams izvirzīt plašākus apgalvojumus arī par jaunu lauksaimniecības kultūru ieviešanu, it īpaši par kartupeļiem, kas 1858. gadā jau tika audzēti.

Latvijas Valsts Vēstures arhīva, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111.-1944.), 9. apr., 49. l (Rīgas apriņķa Vildogas pagasta nespējnieku nama izbūves projekts), kā arī Latvijas Valsts Vēstures arhīva, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 51. l (Rīgas apriņķa Nurmižu muižas ēku pārbūves projekti) bija vienīgā pieejamā būvniecības dokumentācija par Nurmižu muižas centra ēkām, kā arī par 1887. g. celtā Vildogas pagastnama pārbūvi pēc 1. pasaules kara. Nurmižu muižas kungu nama un oranžērijas kontekstā, tika sniegta būtiska informācija gan par iekštelpu plānojumu, gan par eksterjeru. Turklāt vienā no ziņojumiem, kas adresēts Iekšlietu ministrijas Būvniecības departamentam, konstatēts, ka nav saglabājies neviens kungu nama būvprojekts vai situācijas plāns.

Izmantoti arī Rundāles pils muzeja Zinātniskā arhīva dokumenti - Nr. 975. (Nurmižu muiža). 1. l. (P. Ārenda ziņojums, 1928.), kā arī Nr. 6161. (Nurmižu muiža/A. Truharta 1804. gada ceļojuma apraksts). Ceļotāja A. Truharta 1804. gadā vācu valodā sniegtais Nurmižu muižas parka, kā arī īss muižas centra reprezentācijas apbūves un mazās arhitektūras raksturojums, sniedza būtisku informāciju muižas kā kultūrvēsturiska pieminekļa raksturojumā, kas papildināja jau citos, publicētajos ceļotāju aprakstos sniegto informāciju, it īpaši tas attiecas uz kungu nama parādes

pagalmā novietotās skulptūras aprakstu, kas izņemot A. Truharta aprakstu, vēl ilustrēta tikai kādā 1845. gada sēpijas gleznojumā. Savukārt, daudz vēlāk noformētajā Pieminekļu valdes pārstāvja P. Ārenda ziņojumā sniegts, pēc avota ticamības pakāpes, daudz objektīvāks šo pašu muižas aspektu attēlojums. Lielākoties arhīvā pieejamā informācija sasaucas ar jau autora izmantotajiem dokumentiem LNA LVVA un VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrā.

Pēc Rundāles pils muzeja Zinātniskajā arhīvā iegūtā P. Ārenda ziņojuma noraksta, Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā (turpmāk – VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs) tika iegūts arī dokumenta oriģināls (VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Pieminekļu valdes - pieminekļa apraksta lapa. Inv. Nr. 8699.), ko papildināja arī plašs, it īpaši 20.gs sākumā – 20.gs 30. gadu beigās tapis fotodokumentu klāsts, kas attiecīgi ļāva vērst padziļinātāku uzmanību attiecībā uz apbūves elementiem, kas nav saglabājušies līdz mūsdienām un par kuriem arī pieejamais avotu un literatūras klāsts ir niecīgs. It īpaši jāatzīmē, jaunais kungu nams un muižas alus brūža apbūves komplekss (N. 9929.; 2748.; N. 9928. u.c.). Darba izstrādē, muižas būvvēstures kontekstā nozīmīgs ir arī VKPAI uzdevumā veiktais parka inventarizācijas apraksts (Inv. Nr. 14910 – 6), kurā sniegta plaša informācija par bijušās muižas parka apstādījumu un infrastruktūras stāvokli 1991. gadā.

Kā faktoloģiskas informācijas avots tika izmantotas arī Vildogas (Nurmižu) pagasta iedzīvotāja Arnolda Kasparsona (1901. – 1987.) atmiņas, kas fiksētas vairākās dienasgrāmatās, kopš ~ 1918. gada (fragmentāri aplūkojot arī laiku no 1907. gada) līdz pat autora nāvei. Neliela daļa sniegtās informācijas padomju okupācijas periodā (visticamāk, drošības apsvērumu dēļ) pārlabota, taču lielākoties tas attiecas tikai uz šajā darbā neapskatīto 2. pasaules kara laiku. Šajos avotos, atbilstoši pētāmā laika periodam, iegūta būtiska informācija par 1917. gada politisko pārmaiņu radītajām konsekvencēm Krievijas impērijas karaspēkā un tā izpausmēm Nurmižu muižā un tās apkaimē, kā arī karadarbību (t.sk. Latvijas neatkarības kara laikā), iedzīvotāju noskaņojumu, izmaiņām kultūrainavā, kas kā zināms, karadarbības apstākļos mēdz izpausties strauji.

Šeit gan jāpiebilst, ka A. Kasparsona dienasgrāmatās sniegtā informācija visbiežāk ir ļoti „praktiska rakstura”, respektīvi, autors salīdzinoši maz aprakstījis kultūrainavu, maz aprakstījis plašāka mēroga parādības, tā vietā uzsvāru licis uz savu dienas gaitu aprakstu. Tomēr atšķirībā no memuāriem, kas parasti tiek rakstīti ilgāku laiku pēc aprakstītajām parādībām, notikumiem, tad savukārt, šajās dienasgrāmatās, kopš 1918. gada informācija fiksēta vien ar nelielu laika nobīdi pēc aprakstītā notikuma, tāpēc cilvēcisku faktoru dēļ, tā ir samērā pilnīga, lai gan dažādu blakus faktoru dēļ tas nepaaugstina objektivitātes līmeni.

Visas dienasgrāmatas, kuras izmantotas šī darba izstrādē, tika saņemtas no A. Kasparsona meitas Birutas Jansones (dz. 1934.), tām pievienots arī Nurmižu muižas un Vildogas pagasta vēstures

apraksts, ko veidojusi gan B. Jansone, gan bijušie Vildogas pamatskolas pedagogi M. Mazule, J. Mazulis un M. Hartmane. Pamatojoties uz darba izstrādē izvirzītajiem mērķiem, izmantota B. Jansones 20.gs 70. – 90. gados, kā arī senāk M. Mazules apkopotā informācija. Lielākā daļa iegūtās informācijas tika pārbaudīta salīdzinot ar citiem avotiem un tikai atsevišķos gadījumos (kas atzīmēti darba izklāstā), piemēram, par vēstures apkopojumā uzrādītajiem muižas centra atjaunošanas darbiem 1729. gadā, atbilstošu avotu trūkuma dēļ nav bijis iespējams pārbaudīt.

Kopumā jāteic, ka šajā aprakstā sniegta būtiska informācija par vairākiem šajā darbā aplūkotiem muižas vēstures aspektiem, t.i. apbūves īpatnībām, muižas īpašniekiem, pagasta valdes darbu, iedzīvotājiem, izglītību, veselības aprūpi u.tml. It īpaši kopš 19.gs 60. gadiem, pamatojoties uz pagasta institūcijas nostiprināšanos iepretim muižas pašvaldības institūcijai, tika attēlota šīs divdimensiju sabiedrības līdzāspastāvēšanas problemātika, kas papildina šajā darbā izvirzīto mērķi.

1.2. Publicētie avoti

I Dokumentu krājumi

Edgara Dunsdorfa 1938. gadā vācu valodā publicētajā 1638. gada arklu revīzijā tika iegūta nozīmīga informācija par Nurmižu muižas un tās zemnieku saimniecību demogrāfiju, mantisko stāvokli, zemes platību.¹ Izmantota arī E. Dunsdorfa „Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī”, kur šī pētījuma kontekstā, par publicētajiem 17. un 18.gs kartogrāfiskajiem materiāliem, būtiskāki bija vispārīgi un īsi apraksti par politiku, ekonomiku un sociālo sfēru.² Protams, informācija faktiski nav pārbaudāma, atbilstošu vēstures avotu trūkuma dēļ, turklāt, piemēram, zemes platības aprēķināšana bija ļoti neprecīza. Tomēr šis ir būtisks avots, kas papildina informāciju par saimniecību 17.gs 1. pusē. Uz šī avota sniegtās informācijas bāzes visticamāk balstījies gan L. fon Štrijs, H. fon Hāgameisters, F. G. fon Bunge, H. fon Bīnenštamms u.c. 19.gs vēsturnieki vai vēstures amatieri. Šajos darbos, caur dažādu problēmu prizmas aprakstot Nurmižu muižas vēsturi, autori pamatā snieguši standartizētu informāciju par muižas īpašnieku maiņu, varbūt arī par viņu nodarbošanos, par muižas zemju platību (vēlāk arī par zemnieku zemju platību), reizēm arī izvirzījuši viedokļus par apkaimes dabu un iedzīvotājiem.³

¹ Dunsdorfs, E. *Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. 1. burtnīca*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgādiens, 1938.

² Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986.

³ Stryk von, L. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische Distrikt*. -Dresden: Albanuschen Buchdruckerei, 1885.

-Hagemeister von, H. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. Rīga: Eduard Franzen's Buchhandlung, 1836.

-Bunge von, F. G. *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Teil 1*. Dorpat: S. Wittwe, 1842.

Nozīmīgu informāciju sniedz arī Ernsta Heinriha Kneškes (1798. – 1869.) 1852. gadā publicētā monogrāfija par vācu grāfu dzimtu vēsturi, ģenealoģiju un heraldiku.⁴ Šajā darbā it īpaši vērtīgs ir ģenealoģijas apraksts par Nurmižu muižas īpašnieku grāfu Duntenu dzimtu, tādējādi tika atklāta saistība starp Nurmižu un Kaucminde muižām, jo tajās 18. gs. pēdējā ceturksnī būvētie kungu nami pēc arhitektoniskajiem risinājumiem bija ļoti līdzīgi. Tātad laulības starp abu muižu īpašniekiem Natāliju fon der Pāleni un Georgu Veinholdu grāfu Duntenu norāda uz Nurmižu muižkunga Kaucmindē gūtajām idejām jaunceļamā kungu nama jautājumā.

II Preses materiāli

Darba izstrādē plaši izmantoti arī periodiskās preses materiāli, kas publicēti gandrīz tikai pētāmā laika robežās, sniedzot ieskatu par dažādām norisēm un parādībām, tāpēc attiecīgi klasificējami kā atsevišķa publicēto avotu grupa, kas apskatītajos muižas vēstures aspektos ļāva ieskatīties daudz skrupulozāk. Pamatā izmantoti dažādi vācu un latviešu valodās rakstīti valdības vai pašvaldības iestāžu paziņojumi, atsauksmju raksti, savukārt marginālāks uzsvars likts uz sludinājumiem. Turpmāk tiks aplūkoti tikai tie periodiskās preses vienumi, kuros izvirzītā mērķa sasniegšanā rasta nozīmīga informācija. Atsauksmju raksti tipoloģiski izceļami kā subjektīvākie pēc „domas un satura”, taču tie skar visplašāko tematu prizmu un nereti apskata muižas vēstures pētniecībā būtiskus jautājumus, par kuriem oficiāla rakstura dokumentos rodama tikai virspusēja, fragmentāra informācija, taču arī tā reizēm nodrošina iespējas pārbaudīt „atsauksmju rakstos” sniegtās informācijas patiesumu.

1) Atsauksmju raksti

Par savdabīgāko darbā izmantoto atsauksmju rakstu uzskatāms kāda Vildogas pagasta iedzīvotāja ar pseidonīmu „Andriks” 1930. gada 31. augustā, laikrakstā „Pēdējā Brīdī” publicētais raksts.⁵ Šajā rakstā, kas tapis laikā, kad atkal Vildogas iedzīvotāji sarosījās iesniegt protestu attiecīgajās instancēs par pagasta vēsturiskā nosaukuma „Nurmiži” atjaunošanu. Šis gan ir vienīgais raksts, kur autors centies pamatot, kāpēc šo nosaukumu ir jāatjauno, piemēram, sniedzis īsas ziņas par pagasta iedzīvotājiem pirms Pirmā pasaules kara, t.sk. par vietējo folkloru, minot kādu, mutvārdu tradīcijās mantotu skaitāmpantu, kur fragmentāri aprakstītas ziņas par atsevišķu zemnieku privilēģijām „muižu laikos”.

-Bienenstamm von, H. *Geographischer Abriss der drei Deutschen Ostsee-Provinzen oder Gouvernements Est-,Liv- und Kurland*. Riga: Deubuer, 1826.

⁴ Kneschke, E. H. *Deutsche Grafen – Hauser der Gegenwart. Heraldischer, Historischer und Genealogischer Beziehung*. Leipzig: T. O. Weigel, 1852.

⁵ Andriks. No Nurmižiem līdz Vildogai, Apciemam un Skabarnagam. *Pēdējā Brīdī*. Nr. 196. 1930, 31. augusts.

Vairākos rakstos minēta būtiska, faktoloģiska informācija par dažādiem muižas un pagasta kultūras un sociālajiem aspektiem, piemēram, par veselības aprūpi. Izmantojot šo avotu grupu, par iepriekšminēto aspektu, samērā vispusīga informācija tika iegūta par laika posmu no 19.gs 60. gadiem līdz pat Latvijas neatkarības kara noslēgumam. Šeit izceļami vairāki raksti, kuros pamatā minēti muižas un pagasta teritorijā praktizējošie ārsti, viņu piedāvātie profesionālie pakalpojumi, darbības apstākļi u.tml.⁶

2) Valdības, pašvaldības iestāžu paziņojumi

Vispirms jāteic, ka šādā publicētās informācijas tipoloģiskajā grupā sniegtā informācija (tāpat kā sludinājumos) ir uzskatāma par salīdzinoši objektīvu. Tas skaidrojams ar apstākli, ka ne valdības, ne pašvaldības iestādes nebija ieinteresētas sniegt nepatiesu informāciju, kas vispirms jau grautu to reputāciju. Turklāt, atsevišķi šie paziņojumi vērtējami pēc adresāta, respektīvi, vai tā ir „visa sabiedrība” vai kāda ierobežota, sociāla vai etniska grupa.

Nozīmīgi ir 18./19.gs mijā laikrakstā „*Rigische Anzeigen*” publicētie muižas paziņojumi par aizbēgušiem muižai pakļautiem ļaudīm.⁷ Šajos paziņojumos īsi raksturots gan aizbēgušo mantiskais stāvoklis, gan izskats (tādējādi atsaucoties uz tā laika gērbšanās kultūru), gan aizbēgušo vērtība no muižnieka viedokļa. Piemēram, par nozīmīgām ziņām, kas palīdzētu notvert aizbēgušo muižas pavāru izsludināta 10 dālderu liela atlīdzība, kamēr par diviem zemniekiem ne grasis.⁸ Zīmīgi, ka šie paziņojumi sasaucās ar laiku, kad Nurmižu muižā tika veikti vērienīgi muižas centra apbūves celtniecības darbi (uzbūvēts kungu nams, oranžērija, klēts, stallis, ratnīca, kā arī ierīkots parks), tātad pastāv iespējamība, ka šis ekonomiskais izrāviens notika ne tikai pozitīvu, lauksaimniecības nozares attīstības rādītāju dēļ, bet zināmā mērā notika arī uz muižas varai pakļauto iedzīvotāju labklājības rēķina.

Par muižas un pagasta jurisdikcijā esošo zemnieku īpašumu mantisko stāvokli, kā arī vispārīgi par Vidzemi saistībā ar 1849. gada agrārā likuma rezultātā uzsākto zemnieku māju atpirkšanas procesu, informācija sniegta rakstā, kas publicēts laikrakstā „*Latviešu Avīzes*” 1865. gada 11. martā.⁹ Autors norāda ne tikai uz statistikas datiem, kas ilustrē zemnieku īpašumā esošā nekustamo īpašumu kopējo platību, bet arī norāda uz iemesliem, kādi faktori šo īpašumu iegādi līdz raksta tapšanas brīdim ir aizkavējuši.

⁶ Sauer, N. Locales. *Düna Zeitung*. Nr. 166. 1898., 27. jūli
Herzberger, F. Inländische Nachrichten. *Rigasche Zeitung*. Nr. 186. 1860., 13. august.
Inland. *Rigasche Zeitung*. Nr. 125. 1888., 1. jūni.
J. Vidzeme. *Pēterburgas Avīzes*. Nr. 76. 1903., 26. oktobris.
Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 186. 1925., 22. augusts.

⁷ Läuflinge. *Rigische Anzeigen*. Nr. 42. 1798., 18. oktober.

⁸ Stahl, F. Läuflinge. *Rigische Anzeigen*. Nr. 35. 1804., 29. august.

⁹ Par dzimtu māju pirkšanu. *Latviešu Avīzes*. Nr. 10. 1865., 11. marts.

Samērā plaša un daudzpusīga informācija rodama arī par pagasta zemnieku saimnieciskajām aktivitātēm, kamēr muiža sākot ar 19.gs 80. gadiem periodiskajā presē lielākoties pieminēta, dažādu lauksaimniecības preču pārdošanas sludinājumos. Tikmēr, ne latviešu, ne vācu valodā izdotajos laikrakstos nav plaši aprakstīti 1905. gada notikumi, muižas kungu nama dedzināšana, vainīgo meklēšana, sodīšana, ne celtniecība un arī ne ceļotāju atsauksmes, taču tā vietā ir visai daudz izdevumu, kas ir atšķirīgi pēc veida (publicētas dienasgrāmatas, ceļveži, esejas, referāti), bet pētāmās problēmas kontekstā līdzīgi pēc satura.

III Ceļotāju apraksti (18.-19.gs)

Kā pausts iepriekš, šos izdevumus, kas veltīti dažādai tematikai, sākot ar ceļojumiem un beidzot ar ekonomiku, botāniku un politiku. Visos šī darba izstrādē izmantotajos, klasifikācijas daļai atbilstošos, darbus vieno caur vienu vai otru skatupunktu iekļautie Nurmīžu muižas apraksti. Un šeit arī izpaužas iegūtās informācijas nozīme darba daļā, kur muiža tika apskatīta kā kultūrvēsturisku objektu kopums. Atšķirīgais ir arī autoru dažādās profesijas, taču atbilstoši pētāmās problēmas specifikai, kā arī šo avotu izmantošanas mērķim, viņu darbi atsevišķi iekļaujas šajā publicēto avotu apakšgrupā. Neskaitot franču diplomāta Fransuā Gabriela de Braja (1765. – 1832.) franču valodā izdoto „Kritisko eseju par Livoniju”, visi izmantotie šīs apakšgrupas darbi izdoti vācu valodā.¹⁰ F. G. de Brajs sniedzis ne tikai vispārīgu Vidzemes aprakstu, īpaši pievēršoties vēsturei, bet arī raksturojis divu muižu parkus – Alūksnes muižas un Nurmīžu muižas parku. Par abiem izteicies, kā par veiksmīgākajiem parku piemēriem, kas tiktāl uz Ziemeļiem ir atrodamī. Un tomēr šajā raksturojumā atšķirībā no jau pieminētā A. Truharta ceļojuma dienasgrāmatas, sniegta ļoti virspusēja informācija par muižas zaļās zonas iekārtojumu.

Sevišķi nozīmīgs ir vācu botāniķa, ārsta un medicīnas vēsturnieka Kurta Šprengela (1766. – 1833.) vienā sējumā izdotā „Dārza avīze” jeb vienīgais avots, kur pieminēts Nurmīžu muižas parka autora Kristiāna Kaja Lorenca Hiršfelda (1742. - 1792.) vārds, pieminot tikai faktu, ka viņš projektējis arī Karlsrūes (Kārļu muižas) parku.¹¹ Vēl kādu mazāk būtisku, bet ne mazāk interesantu faktu minējis arī cits botāniķis, ierēdnis un publicists Vilhelms Kristiāns Frībe (1761. – 1811.).¹² Darbā „*Oekonomisch – Technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland*” autors apsekojis minēto parku un konstatējis mākslīgi pavairotas parasto ozoliņu (*Aquilegia Vulgaris*) audzes, kas

¹⁰ Bray de, F. G. *Essai Critique sur L'Histoire de Livonie. Partie Seconde*. Dorpat: de l'imprimerie de I. C. Schumann, 1817.

¹¹ Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, gemeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunst*. Halle: Johann Jacob Gebauer, 1804.

¹² Friebe, W. C. *Oekonomisch – Technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland*. Riga: Hartmann Buchhandlung, 1805.

šobrīd Latvijā sastopamas nevienmērīgi un visai reti, taču arī pēc aptuveni diviem gadsimtiem, Nurmižos tās joprojām tika konstatētas.

Plašāku aprakstu, darbā „*Streifzüge durch die Baltischen Provinzen: Schilderungen von Land und Leuten*” sniedzis vācu akadēmiķis un botāniķis Heinrihs Morics Villkomms (1821. – 1895.).¹³ Autors aprakstījis gan muižas centra apbūves plānojumu, gan apkārtējās viensētas. Savukārt, informācija, kas gūta no augstākminētajiem darbiem, papildināta ar paša parka autora K. K. L. Hiršfelda darbā „*Därzkopības teorija. Ceturtā daļa.*” (1782.) sniegtajām atziņām saistībā ar zaļās zonas izveides principiem, kas lielākoties tika saglabāti arī 19. gs.¹⁴

IV Kartogrāfiskie materiāli

Atsevišķi izdalāmi arī kartogrāfiskie materiāli, kas gan attiecas uz draudzes mērogiem, savukārt, muižas kartes un plāni, kas senāki par 20. gs 20. gadiem netika atrasti nedz LNA LVVA, nedz VKPAI PDC, nedz arī Rundāles pils muzeja Zinātniskajā arhīvā, LNB Kartogrāfisko materiālu krājumā, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā. Šī iemesla dēļ, darba izstrādē tika izmantotas LNB digitalizētās apriņķa un draudzes mēroga kartes. Grāfa Ludviga Augusta Mellīna 1798. gadā izveidotajā Vidzemes guberņas kartē, pirmoreiz minēta Nurmižu muižas Kammaras pusmuiža.¹⁵ Savukārt, Karla Gotlība Rikera 1839. gadā izstrādātajā Rīgas apriņķa kartē pamanīta neprecizitāte, ko apstiprināja astronoma Frīdriha Georga Vilhelma fon Strūves triangulācijas ķēdes punktu aprēķini.¹⁶ Vietā, kur K. G. Rikers norādījis Kammaras pusmuižas centru atradās muižas alus brūža noliktavas un grava, savukārt, pusmuižas aptuvenajā atrašanās vietā kartes autors norādījis vēl kādu „*viehof*” (pusmuižu), kas nosaukta par Belvederes pusmuižu. Savukārt, F. Strūve Belvederi aprakstījis kā kvadrātisku koka torni muižas parkā, turklāt kopš tā laika, Belvederes vārds vairs nav ticis pieminēts.¹⁷ Šīs u.c. kartes izmantotas arī ceļu infrastruktūras attīstības raksturojumā, respektīvi, pielietojot salīdzinošos metodi noskaidrota aptuvena ceļa posmu likvidēšana, izveidošana.

¹³ Willkomm, M. *Streifzüge durch die Baltischen Provinzen: Schilderungen von Land und Leuten. Liv – und Kurland.* Dorpat: W. Gläasers Verlag, 1872.

¹⁴ Hirschfeld, C. C. L. *Theorie der Gartenkunst. Vierter Band.* Leipzig: W. B. Weidmanns Erben und Reich, 1782.

¹⁵ Mellin, L. A. *Liefland oder die beyden Herzogthumer und General Gouvernementer Lief – und Ehtland nebst den Provinz Oesel, 1798.* Latvijas Nacionālā bibliotēka. Karšu kolekcija. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/>

¹⁶ Rücker, G. C. *Specialcharte von Livland in 6 Blattern: V. 1839.* Periodika. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/>

¹⁷ Struve, W. *Resultate der in den Jahren 1816 bis 1819 Ausgeführten Astronomisch – Trigonometrischen Vermessung Livlands. Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.- Pétersbourg. sér 4.* St. – Petersburg: Academie impériale des sciences, 1843.

2. Vēstures literatūra

Darba izstrādes gaitā tika izmantotas vairāk nekā 40 vēstures literatūras vienības, gan monogrāfijas un apkopojoša rakstura darbi, gan rakstu krājumi, raksti periodiskajā presē u.tml. Tiks aplūkoti tikai atsevišķi, būtiskākie no tiem. Pievēršoties muižas priekšvēsturei un pirmsākumiem, arī periodam, par kuru saglabājies vismazāk vēstures avotu – 16. un 17. gadsimtam, kā vispārējo informāciju papildinošs materiāls izmantots Indriķa Šterna apkopojoša rakstura darbs „Latvijas vēsture, 1290. – 1500.”, kā arī raksts „*Vasaļu muižu sākumi viduslaiku Livonijā*”, kas 1994. gadā publicēts Latvijas Vēstures Institūta žurnālā.¹⁸ Pēdējā no tiem veikta bruņniecības pārejas uz muižniecību analīze, kas sasaucas arī ar Nurmižu muižas pirmsākumiem. Vispārīga, faktoloģiska informācija tika iegūta arī no izdevumiem, kas paredzēti kā mācību līdzekļi – M. Auna u.c. „Latvijas vēsture” (1992.), kā arī A. Švābes „Latvijas vēsture, 1800. – 1914.”.¹⁹ Pamatojoties uz pētījuma specifiku, kā arī šo izdevumu pielietojšanas raksturu (tikai faktoloģiskas informācijas labad), to izmantošana ir pieļaujama. Turklāt daudz plašāk izmantoti zinātniska rakstura darbi, kuros plašāk skarta tā pati tematika, piemēram, A. Johansona „*Latvijas vēsture, 1710. – 1800.*”, E. Dunsdorfa „*Latvijas vēsture, 1710. – 1800.*” u.c.²⁰

Specifiskāku vēstures aspektu aplūkošanai gan muižas, gan Vidzemes muižu saimniecības mērogā, izmantotas gan A. Teivena monogrāfijas „*Latvijas lauku krogi un ceļi*”, „*Latvijas dzirnavas*”, gan attiecībā uz saimniecību arī A. Zeidas, rakstu krājumā „*Vēstures problēmas V*”, publicētais pētījums – „*Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā*”, kā arī I. Grosvalda u.c. „*Ķīmiskās ražošanas attīstība Latvijā (8500 g. pr. Kr. – 1918.)*”.²¹ A. Teivens, lai gan trimdas apstākļos, kad viņa rīcībā nebija visi nepieciešamie Latvijas PSR arhīvos glabātie vēstures avoti, tik un tā sniedzis plašu ieskatu krogu, ceļu infrastruktūras un dzirnavu problemātikā. Tanī skaitā, īpaši vērtīgs ir viņa veidotais vēsturisko krogu un dzirnavu uzskaitījums, pamatojoties uz dažādiem vēstures avotiem. Kamēr Nurmižu muižas ūdensdzirnavas ir samērā plaši dokumentētas, tikmēr par

¹⁸ Šterns, I. *Latvijas vēsture 1290-1500*. Rīga: Daugava, 1997.

Šterns, I. *Vasaļu muižu sākumi viduslaiku Livonijā*. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3. (12). Rīga. 1994.

¹⁹ Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992.

Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1. daļa*. Rīga: Avots, 1990.

²⁰ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture 1710.-1800*. Stokholma: Daugava, 1973.

Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture 1710.-1800*. Stokholma: Daugava, 1975.

²¹ Teivens, A. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Stokholma: Daugava, 1985. 62.; 76.; 78. lpp

Teivens, A. *Latvijas dzirnavas*. Stokholma: Daugava, 1985. 265. lpp

Zeida, Ā. *Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā*. Zutis, J. (red.). *Vēstures problēmas V*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962.

Grosvalds, I. u.c. *Ķīmiskās ražošanas attīstība Latvijā (8500 g. pr. Kr. – 1918.)*. Rīga: RTU Izdevniecība, 2008.

vēdzirnavām atrodama tikai fragmentāra informācija. Pēc A. Teivena sniegtās informācijas, kas atsaucies trūkuma dēļ, nebija pārbaudāma, Nurmižu muižas vēdzirnavas ierīkotas 19.gs pēdējā ceturksnī.

Arī iepriekšminētajā A. Zeidas pētījumā par ķieģeļu un kaļķu cepļiem, minēts Nurmižu muižas piemērs, sniedzot ziņas par ražošanas apmēriem un laika posmu. Par šo pašu jautājumu 1956. gadā izdotajā darbā „*Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.*” rakstījis arī J. Stepermanis. Lai gan darbs izdots padomju okupācijas periodā, tomēr tajā ir vērtīga faktoloģiska informācija, kas balstīta uz plašu avotu un literatūras klāstu, turklāt ideoloģiskie uzslāņojumi nav vairāk, kā to prasīja valsts varas struktūras.²² J. Stepermanis norādījis uz kaļķu ieguves apjomiem Nurmižu muižā, kā arī daļēji uz produkcijas realizācijas vietām un loģistikas problēmām, kas 18.gs beigās kalpoja par pamatu zemnieku nemieriem Daibes muižā.

Pievēršoties muižai kā kultūrvēsturiskam piemineklim minami trīs īpaši nozīmīgi darbi – I. Janeles monogrāfija „*Vecie lauku parki*”, I. Lancmaņa raksts „*Suņuburkšķi Nurmižos*” žurnālā „*Māksla Pluss*”, kā arī ievērojami senāk H. Pīranga izdotā monogrāfija „*Das Baltische Herrenhaus*”.²³ Ainavu arhitekte un parku vēsturiskās ainavas speciāliste Ilze Janele sniegusi plašu informāciju par muižu parku attīstības tendencēm, ievērojamākajiem piemēriem, taču minējusi arī standartizētākus, vizuāli un tehniski mazāk iespaidīgus piemērus. Kā vienu no 18./19. gs mijā valdījušām parka uzbūves principiem atbilstošu aprakstījusi arī Nurmižu muižas parku, taču tikpat nozīmīga ir arī vispārēja rakstura informācija, kuros skaidroti vienas vai otras parādības cēloņi.

Savukārt, par arhitektūras analīzi, kā arī īsu muižas vēstures aprakstu 20.gs 20. gados sniedzis H. Pīrangs, bet mūsdienās I. Lancmanis. Tomēr par pārsteigumu, neviens no viņiem, aprakstot 1795. gadā celtā kungu nama arhitektūru, muižas centra būvvesturi, nav pieminējis jauno 19.gs beigās celto kungu namu, kas redzams vairākās VKPAI PDC, kā ar Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā esošās fotogrāfijās. Neatkarīgi no tā, sniegts skrupulozs arhitektonisks novērtējums, kas it īpaši I. Lancmaņa rakstā balstīts uz vērā ņemamas, daudzpusīgas avotu bāzes, kas atspoguļots izmantojot lielisku literāro veiklību.

²² Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956.

²³ Janele, I. *Vecie lauku parki.* Rīga: Zinātne, 1981.

Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos.* Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis.

Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2.* Riga: Jonck & Poliewsky, 1928.

1. NURMIŽU MUIŽAS SAIMNIECISKĀ UN SOCIĀLĀ VĒSTURE VIDZEMES MUIŽU KONTEKSTĀ

Lai ilustrētu bij. Nurmižu muižas un bij. Nurmižu (Vildogas) pagasta atrašanās vietu, jāpiemin trimdā, Arveda Švābes redakcijā izdotajā „Latvju enciklopēdijā” sniegtais vietas raksturojums. Pagasta ziemeļus un rietumus ieskauj 1 km platā Gaujas senleja, kur no šī spēcīgā iedobtā veidojuma virsma strauji paceļas tās krastos, attiecīgi Ziemeļvidzemes smilšakmens platforma šajā vietā sasniedz 85 metru augstumu.²⁴ Šo 1-2 km plato senlejas piekrastes joslu raksturo stāvas nogāzes un sengravas, ko izgrauzuši ūdeņi, kas no augšējās platformas dodas uz Gauju – sevišķi impozantas ir Vildogas un Līgatnes gravas.²⁵ Dienvidos, uz Līgatnes pagasta pusi, Vildogas pagasts iesniedzas Sudas purva nomalē.²⁶ Pamatā apdzīvotība izvietojās līdz 7km platajā sauszemes līdzenumā starp Gaujas senleju un Sudas purvu (platība 2575ha, tātad aptuveni par ¼ daļu lielāks par Siguldas pilsētu). Apkaimē joprojām visai plašiem jauktu koku mežiem klāta, reljefa un dabiski paaugstinātā gruntsūdeņu līmeņa dēļ, bagāta ar lēnēm, slīkšņām, atsevišķām pārpurvotām vietām. Apkaimē visai izplatītas ir dolomīta, dolomītiskā kaļķakmens mergēļa, ģipšakmens starpkārtas, kā arī sarkanā, zilā un baltā mālā iegulas. Atbilstoši šiem ģeoloģiskajiem apstākļiem, lauksaimniecības vajadzībām zeme ir samērā neauglīga, kas vēsturiski arī kalpojis par dzinuli, vietējiem lauksaimniekiem koncentrēties uz lopkopību. Bijušā Nurmižu pagasta teritoriju šķērso no Sudas purva iztekošā Vildogas upe bij. pag. austrumos, savulaik kā robeža ar Ramas un Paltmales muižām; Svīķupīte (arī Stemberģu, Šteinberga, Šteinbeka upīte) bij. pagasta rietumos, Siguldas virzienā (vēsturiski kā robeža ar Siguldas muižu), kā arī Nurmižupīte, kas plūst caur kādreizējo muižas centru. Ziemeļos muižas īpašumu robeža kopš 1561. gada stiepās gar Gaujas tecējumu.

Nurmižu apkaimē ir ievērojama ar tajā esošajām dabas vērtībām – Svīķupītes kanjonu, Vildogas un Gaujas senlejām, blīvāko gravu tīklojumu Latvijā un garākajiem kokiem Baltijā.²⁷ Kādā vētrā, 1969. gadā Nurmižu gravu rezervāta teritorijā tika nolauzta egle, kurai tika saskaitītas 130 gadskārtas un izmērīts garums – 40 metri.²⁸ Nepilnus 30 gadus vēlāk, tajā pašā mežā fiksēta vēl garāka, 45,2 metrus augsta egle, kas joprojām tiek uzskatīta par augstāko koku Baltijas valstīs.²⁹ Ne velti, 18./19. gs mijā šis mežs tika atzīts par atbilstošāko vietu muižas parka izveidei, ko turpmāk ar apbrīnu aprakstījis teju vai katrs, kurš jebkādā kontekstā pieminējis Nurmižu muižu.

²⁴ Švābe, A. (Red.). *Latvju enciklopēdija. 3. sējums*. Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1953. 2744. lpp

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat.

²⁷ Bokmanis, J. u.c. *Dabas un vēstures kalendārs, 1963*. Rīga: LZA Izdevniecība, 1963. 107. lpp

²⁸ Bormanis, M., u.c. *Iepazīsim Latviju. 3. grāmata*. Rīga: Izdevniecība Aplis, 2008. 216. lpp

²⁹ Turpat.

1.1. Livonijas Vācu ordeņa atzara Lielciemata zemes lēnis

Vēlajā dzelzs laikmetā Nurmīžu apkaime atradās uz robežas starp letgaļu un lībiešu etnolingvistisko grupu izplatības areālu. Pirmais akadēmiski izglītotais latviešu vēsturnieks Jānis Krodznieks jau 19.gs beigās izvirzīja viedokli, ka vietvārdi, kas saglabājuši galotnes - iži; - aži; - aiži ir saistāmi ar lībisko izcelsmi, vēlāk šo ideju atbalstīja un attīstīja arī valodnieks Jānis Endzelīns.³⁰ Turpinot pievēršties etimoloģijai, vārda „nurm” nozīme lībiešu un igauņu valodās ir „tīrums”, „lauks”.³¹ Latvijas teritorijā šādi „lauki” vēsturiski ir bijuši vismaz trīs – Nurmīži (tag. Siguldas pagastā), Nurmīža (tag. Laucienes pagastā), Nirmi (tag. Naukšēnu pagastā). Uz lībiešu klātbūtni norāda arī Vildogas pilskalnā un Ratnieku senkapos arheologu atrastās vēstures liecības, kas datējamas ar 1. g. t. m. ē. Ernests Brastiņš Vildogas pilskalnu apsekoja jau 20.gs 20. gadu sākumā, taču veicot kontrolizrakumus, konstatēja, ka tas izmantots vien kā pagaidu dzīvesvieta.³²

Kopš Zobenbrāļu ordeņa spēku nostiprināšanās Gaujas krastos, Siguldas teritorijā 13. gadsimta sākumā, Nurmīžu teritorija administratīvi un saimnieciski bija pakļauta Siguldas pilsnovadam - vēlāk Rīgas apriņķim, Siguldas draudzei, faktiski šāda kārtība – administratīva piesaiste Rīgai un Siguldai ar lielākām vai mazākām pārmaiņām saglabājās līdz pat otrreizējai padomju okupācijai. Stabilizējoties iekšpolitiskajai situācijai Livonijā, pakāpeniski, jau sākot ar 15.gs 2. pusi, atbilstoši feodālisma sistēmai, Latvijas un Igaunijas teritorijā no senioru vasaļiem piešķirtajiem lēņiem veidojās muižas un attiecīgi dižciltīgās bruņinieku dzimtas sāka pievēršties lauksaimniecībai.³³

1.2. Īpašnieki 16. gs 1. pusē – 18.gs vidum, ziņas par Nurmīžu muižas saimniecisko stāvokli

Atšķirībā no Rīgas arhibīskapijas, kas lēņu piešķiršanas kārtību, respektīvi, vasaļa pienākumu iesaistīties seniora militārajās kampaņās, izmantoja ar nolūku stiprināt savu karaspēku, Livonijas ordeņa izsniegtie lēņi, lai gan līdz 1559. gadam jeb Livonijas kara sākumam, mērāmi dažos simtos, tomēr gandrīz vienmēr bija nelieli un nereti arī juridiskā spēkā esoši tikai tikmēr, kamēr vasaļi spēj

³⁰ Krodznieks, J. Kura cilts senāk apdzīvojusi Baltijas jūras piekrasti? *Austrums*. Nr. 2. 1891., 1. februāris. 89. lpp

³¹ Nurmīžas pagasta vietā Laucienes pagasts. *Talsu Vārds*. Nr. 59. 1940., 4. aprīlis, 2. lpp

³² Vildogas pilskalns. Latvijas pilskalni. Pieejams: <http://www.latvijas-pilskalni.lv/vildogas-pilskalns/> [aplūkots 01.02.2018.]

³³ Šterns, I. *Latvijas vēsture 1290-1500*. Rīga: Daugava, 1997. 428. lpp

pildīt tam, kā lēņa turētājam uzliktos pienākumus pret senioru.³⁴ Likumsakarīgs bija Livonijas ordeņa mestra Gotharda Ketlera (1517. – 1587.) 1560. gada lēmums, ietekmīgākajiem ordeņa pārstāvjiem (fogtiem, soģiem, komturiem u.tml.) piešķirt salīdzinoši lielus valdījumus par dzimtu, tādējādi stiprinot šo personu gatavību aizstāvēt valsti, taču kā zināms – ar to nebija gana, lai cīnītos pret pārspēku un vasaļu privātajām interesēm.³⁵

Muiža ir feodāls zemes īpašumu veids, kas raksturīgs vēlajiem viduslaikiem un jaunajiem laikiem.³⁶ Vārds „muiža” latviešu valodā pirmoreiz minēts 1638. gadā izdotajā Manceļa latviešu valodas vārdnīcā „Lettus”, taču šis vārds izmantots jau krietnu laiku pirms tam. Vārds „muiža” latviešu valodā nereti apzīmēja nevis saimniecību, bet gan tikai muižkunga dzīvojamo ēku.³⁷ Pēc Latvijas viduslaiku vēstures pētnieka Indriķa Šterna domām, vārds „muiža” latviešu valodā varētu būt aizgūts no igauņu vai lībiešu valodā izmantotā vārda kunga sētas apzīmēšanai – *mois*.³⁸ Savukārt, pēc Jāņa Endzelīna uzskata lībiešu vārds *moiza* vistuvāk atbilst somu īpašības vārdam *moisio* - "tikko uzarts, iežogots", ko attiecināja uz iekoptu zemi mežā.³⁹ Šādu viedokli jau 19.gs beigās izvirzījis dāņu valodnieks Vilhelms Tomsens (*Wilhelm Ludwig Peter Thomsen*, 1842. – 1927.), kurš arī uzskatīja, ka muižu kā feodālu zemes īpašumu ieviešanas sākumposmā, vārdi „*sēta*” un „*muiža*” bija sinonīmi, taču laika gaitā, atšķirībā no vācu „*Hof*” un krievu „*dvor*”, to nozīmes ir mainījušās.⁴⁰ Pakāpeniski veidojās un nostiprinājās dzimtbūšana - zemniecības feodālās atkarības forma, kurā zemes kungs uzņēmas rūpes un aizbildniecību pār atkarīgajiem (nodrošināja tos ar aizstāvību, veselības aprūpi, darba inventāru, neražas gadus ar pārtiku un sējas graudiem, celtniecības materiāliem, maksāja augstākai varai par tiem nodokļus u.tml.), savukārt atkarīgie dzimtļaudis atdarīja ar pienākumiem pret kungu, piemēram, pildot klaugas, bet līdz aptuveni 17.gs pirmajai pusei vietējai baznīcai nododot desmito tiesu jeb 1/10 daļu no personas ienākumiem.⁴¹

Plašāka informācija par Nurmižu teritoriju rodama, kopš 1561. gada 28. decembra jeb laika, kad plosoties Livonijas karam, Livonijas Vācu ordeņa atzara mestrs Gothards Ketlers teritoriju ar nosaukumu „Lielciemats” piešķīra kā lēni savam padomniekam Matiasam Uraderam (?-1589.)⁴²

³⁴ Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 84.

lpp

³⁵ Turpat.

³⁶ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 71. lpp

³⁷ Šterns, I. „Vasaļu muižu sākumi viduslaiku Livonijā.” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3. 1994. 131.lpp

³⁸ Turpat.

³⁹ Sanders, J. Latviešu sētas. *Zemkopis*. Nr. 24. 1921., 15. jūnijs. 2. lpp

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Birkerts, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: A. Gulbis, 1926. 65. lpp

⁴² Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2*. Rīga: Jonck & Poliewsky, 1928. S. 64.

Attiecīgi, uz daļas vietējo iedzīvotāju saimniecību bāzes tika ierīkota muižas saimniecība, kopumā lēna teritorijā atradās 28 sētas.⁴³ Šādā nozīmē neparasts ir kāda nurmižnieka 1930. gadā publicētais raksts laikrakstā „*Pēdējā Brīdī*”, laikā, kad atkal saasinājās jautājums par Vildogas pagasta vēsturiskā nosaukuma „Nurmiži” atjaunošanu. Lai gan raksta nopietnības raksturu mazina autora sniegtā vietējā vīndara produkcijas reklāma, vīna smeķīgumu pamatojot ar savu pieredzi – vairākkārtīgiem kritieniem, kas noslēdzās ar ierīpošanu gravā, tomēr tajā sniegta visai nozīmīga (tiesa gan, nepārbaudāma) informācija gan par folkloras, gan vēstures jautājumiem.⁴⁴ Autors ar pseidonīmu Andriks aprakstījis Vildogas pagastu, par centru minot Nurmižus, bet teritoriju ap Nurmižiem nodēvējis par Apciemu, kā nosaukumu „vairs atceras vienīgi sirmie tēvi”.⁴⁵ Šāda teorija ar esošo vēstures avotu materiālu nav pierādāma, taču iespējams, pēc Lielciemata likvidācijas iepriekš minētajā laikā, vietējie iedzīvotāji to pārdēvējuši par Apciemu (tātad ciemu apkārt muižai).

Autors⁴⁶ minējis arī kādu skaitāmpantu, kas tobrīd vēl bija saglabājies vecākā gadagājuma vietējo iedzīvotāju mutvārdu atmiņā un iespējams, norāda uz laiku starp 17.gs vidu un 18.gs beigām

—
Ak tu Lejas Pestītājs,
Kam to Inku dāvināj's?
Plaksis savu līku ķēvi
Uz Garanči plukšināja.
Bullis kunga bisnieciņš,
Desains ūdra kažociņš.
Pie Tūtapa saule lēca,
Sproga skrēja sildīties.

Kā noprotams, skaitāmpantā apdziedātas dažas no muižas centram tuvumā esošajām vecsaimniecībām (Leijas, Inkas, Plakši, Garanči, Buļļi, Desaiņi, Tūtapi, Sprogas), visas reģistrētas jau 1638. gada arklu revīzijā. Tālāk sniegts paskaidrojums, ka „senos laikos” Buļļu saimniekam bijušas tiesības glabāt bisi un gādāt kungam medījumus, Desaiņu saimnieks valkājis ūdra kažokādas, bet Tūtapi un Srogas atradās muižas valdījumu austrumu daļā, kur „saule lēca”.⁴⁷

⁴³ Bunge von, F. G. *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Teil I.* Dorpat: S. Wittwe, 1842. S. 61

⁴⁴ Andriks. No Nurmižiem līdz Vildogai, Apciemam un Skabarnagam. *Pēdējā Brīdī*. Nr. 196. 1930, 31. augusts. 3. lpp

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Turpat.

Pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma un Vidzemes nonākšanas Polijas – Lietuvas kontrolē, pēc 1582. gadā ar karaļa Stefana Batorija lēmumu izveidotās revīzijas komisijas lēmuma, Nurmižu muiža saglabājās Uraderu dzimtas valdījumā, tikmēr daudzi, it īpaši vācu izcelsmes muižnieki savus valdījumus zaudēja.⁴⁸ Pēc 1561. gadā dibinātās, Polijai – Lietuvai pakļautās Pārdaugavas hercogistes sabrukuma un teritorijas nonākšanas Zviedrijas karalistes kontrolē, steigā pēc Zviedrijas karaļa Kārļa IX iniciatīvas, ar mērķi noskaidrot cik zemnieku būs iespējams pakļaut mobilizācijai armijā, kā arī noskaidrot, cik ir kroņa muižu un kādos apmēros no tām varēs iekasēt nodokļus, 1601. gadā tika veikta arklu revīzija.⁴⁹ Matiasa Uradera vecākā dēla Filipa mantotā Nurmižu muiža 1601. gadā bija 27 ½ arklus liela.⁵⁰ Karadarbības rezultātā divas no 1561. gadā reģistrētajām saimniecībām bija pamestas, bet pēc Poļu – zviedru kara apdzīvotas bija vien 15 no muižas izveides laikā bijušajām 28 saimniecībām.⁵¹

Kopumā kara laikā no vairāk nekā 5000 sētām Vidzemē tika nopostītas 2742 jeb 52%, veseli ciemi bija pazuduši no zemes virsas, bet pamestajās, vēl nenodedzinātajās mājās nereti uz dzīvi apmetās kara bēgļi.⁵² Valdīja sevišķi postošs bads, ļaudis no provinces devās uz pilsētām, cerot uz iespēju tikt pie maizes rikas, daudzus aplaupīja un nogalināja klejojošas dezertieru bandas, no tādas, kāda pārceļojuma laikā cieta arī Nurmižu muižas īpašnieks Filips Uraders, kam gan laimējās tikt sveikā cauri vien ar ievainojumu.⁵³ Tolaik reģistrēti pat atsevišķi kanibālisma gadījumi. Karadarbība mijās ar vienas vai otras puses mainīgiem panākumiem, kas situāciju tikai pasliktināja. Jau 1602. gadā Žečpospoļitas spēkiem izdevās atkarot Siguldu, Cēsis utt. Savukārt, 1611. gadā pēc karaļa nāves Zviedrijai nācās noslēgt pamieru.⁵⁴ Neilgu laiku, muiža atradās pana Mikalaja Udricka valdījumā.⁵⁵ Visticamāk, M. Udrickis nebija muižas īpašnieks, bet gan F. Uradera pilnvarota persona vai nomnieks. Pēc robežstrīdu izlīdzināšanas un Altmarkas pamiera līguma noslēgšanas 1629. gada 25. septembrī, Igaunija un Vidzeme nonāca Zviedrijas, bet Inflantija (Latgale), Polijas – Lietuvas valdījumos.

⁴⁸ Dunsdorfs, E. *Muižas: simt divdesmit viens attēls*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983. 21. lpp

⁴⁹ Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 7.

lpp

⁵⁰ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 72. lpp

⁵¹ Turpat.

⁵² Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1. daļa*. Rīga: Avots, 1990. 170. lpp

⁵³ Bienemann, F. Philipp Uraders Tagebuch. *Baltische Monatsschrift*. Nr. 6. 1903., 1. janvāris. 58. – 78. lpp

⁵⁴ Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī*. 1986. 7. lpp

⁵⁵ Turpat. 117. lpp

Jau 1628. gadā muižu bija mantojis F. Uradera mazdēls, virsleitnants Hans fon Bergs.⁵⁶ Pirms trīs gadiem Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs bija apstiprinājis viņa īpašumtiesības arī uz Veisenzē (*Weissensee*) muižu (tag. Valgjērve, Pelvas apriņķī, Igaunijas dienvidaustrumos).⁵⁷ Īpašumtiesības, kā arī privilēģijas, Nurmīžu un citu muižu kontekstā, Hansam fon Bergam tika apstiprinātas atkārtoti, iepriekš minētajā 1628. gadā ar karaļa Gustava II Ādolfa apstiprināto privilēģiju un 1637. gada 7. augustā ar karalienes Kristīnes apstiprināto privilēģiju.⁵⁸ Kā rakstījis vācbaltiešu jurists un politiķis Heinrihs fon Hāgemeisters darbā „*Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*”, neparasts ir fakts, ka mantojuma tiesības piešķirtas arī kādam Lambertam Šturmanam, iespējams viņš bijis kāds tuvs radnieks mūžībā aizgājušajam Filipam Uraderam.⁵⁹ Jau 1630. gadā pēc L. Šturmana nāves, Nurmīžu muižas īpašumtiesības piederēja viņa atraitnei.⁶⁰ Tikmēr, pēc Poļu – zviedru kara atstātajiem postījumiem, par valsts grāmatvedību atbildīgā Zviedrijas kamerkolēģija, karalienes Kristīnes uzdevumā veica ilgstošu saraksti ar Vidzemes gubernatoru. Pēc aicinājuma uz Stokholmu atsūtīt revīziju grāmatas, tika saņemta atbilde, ka tās nepieciešamas ik dienas un atrodas tādā stāvoklī, ka nebūs iespējams gūt skaidru priekšstatu par saimnieciskajiem rādītājiem, turklāt tajās esošā informācija, lielākoties jau bija novecojusi vai nepilnīga.⁶¹ Visbeidzot, ar karalienes Kristīnes 1638. gada 10. janvāra pilnvaru, Vidzemes gubernators Bengts Uksenšerna, izstrādāja revīzijas instrukciju un izveidoja desmit revīzijas komisijas, kas vēlāk apsekoja Vidzemes latviešu daļu un veica saimniecisko aprēķinu, pamatā balstoties uz nozvērinātu muižnieku un vagaru ziņām.⁶²

Nurmīžu muižā⁶³ tika apsekotas atlikušās 15 sētas (minēti arī māju nosaukumu atšifrējumi): 1) Hans Redses, kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, divi zirgi un divas govīs. Darbā neiet, jo ir stārasts (karaļa iecelts novada jeb stārastijas pārvaldnieks); 2) Slenge Peter (Sleņģi). Igaunis, kurš šeit dzīvo jau no poļu laikiem. Ir $\frac{1}{4}$ arkla zemes, viens zirgs un viena govīs. Darbā iet divas dienas, jo ir sanācis; 3) Skadel Tennis (Skāduļi). Igaunis, kas šeit dzīvo 10 gadus. Ir $\frac{1}{4}$ arkla zemes, divi zirgi un divas govīs. Darbā iet trīs dienas; 4) Rein Mickel, kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, viens zirgs un viena govīs. Darbā iet kājnīkos trīs dienas, bet ir galīgi savārdzis; 5) Jurring Spainneck (Spainieki). Kurzemieks, kurš šeit

⁵⁶ Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2*. Rīga: Jonck & Poliewsky, 1928. S. 27

⁵⁷ Hupel, W. A. *Materialien zu einer öselschen Adelsgeschichte, nach der im Jahr 1766 dort beliebten alphabetischen Ordnung*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1790. S. 19

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Hagemester von, H. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. Rīga: Eduard Franzen's Buchhandlung, 1836. S. 171

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 16.

lpp

⁶² Turpat.

⁶³ Dunsdorfs, E. *Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. 1. burtnīca*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgādiens, 1938. 250. lpp

nodzīvojis 15 gadus. Ir $\frac{1}{8}$ arkla zemes, viens zirgs un viena gov. Darbā neiet, jo ir mūrnieks; 6) Jahn Tupeter, kam $\frac{1}{2}$ arkla zemes, viena gov un divi zirgi. Darbā iet trīs dienas, ir viens kalps; 7) Hans Brunswyk, kam $\frac{1}{2}$ arkla zemes, viena gov un viens zirgs. Darbā neiet, ir viens kalps; 8) Class Garrehans (Garanči), kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, divi zirgi un divas gov. Darbā iet divas dienas; 9) Welting Jurring (Veļķi), kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, viens zirgs un viena gov. Darbā iet divas dienas un ir viens kalps; 10) Dieckman Mick, kam $\frac{1}{2}$ arkla zemes, divi zirgi un viena gov. Darbā iet trīs dienas, nav bērnu, bet ir divi brāļi; 11) Hinrich Lussit (Lūsari), kam $\frac{1}{2}$ arkla zemes, divi zirgi un divas gov. Darbā iet trīs dienas, ir brālis un kalps; 12) Sprag Jurring, kam $\frac{1}{2}$ arkla zemes, viens zirgs un viena gov. Darbā iet trīs dienas; 13) Tutop Peter (Tūtapi), kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, divi zirgi un viena gov. Darbā iet divas dienas; 14) Wegge Pawel (Veģi). Kurzemnieks, kam $\frac{1}{4}$ arkla zemes, viens zirgs un viena gov; 15) Jurring Lew (Lauvas? Vēlākais Paltmales muižas Lauvas krogs?). Kurzemnieks, kurš šeit nodzīvojis 6 gadus. Ir $\frac{1}{4}$ arkla zemes, viens zirgs un viena gov. Darbā iet divas dienas. Ir arī 20 gadus vecs audžudēls. Postā atradās – *Einge* ar $\frac{1}{4}$ arkla zemes, *Weste Rein* ar $\frac{1}{4}$ arkla zemes, *Garre Peter* ar $\frac{1}{4}$ arkla zemes, *Hincke* (Inkas) ar $\frac{1}{2}$ arkla zemes, *Bulle* (Buļļi) ar $\frac{1}{2}$ arkla zemes, kā arī Lielciemats (*Lehl Cemot*) ar sešiem zemniekiem. Muižas teritorijā atradās arī divi krogi un divi dīķi.

Aptuveni par šo laiku saglabājies arī kāds nostāsts, Mucenieku un Svīķu māju saimnieki laiviņās pārbraukuši uz Zviedriju sūdzēties karalim par muižnieku netaisnību.⁶⁴ Zem Zviedrijas kroņa Vidzemes zemnieku stāvoklis bija salīdzinoši stabils vismaz tiesiskā nozīmē. Piemēram, karaļa Gustava II Ādolfa valdīšanas laikā (amatā: 1611. – 1632.) tika atcelta muižnieku *kakla tiesa*, kas nozīmēja, ka turpmāk smagākus sodus zemniekiem varēja piespriest nevis atsevišķs dzimtkungs, bet gan zemes tiesa, kas tika izvietota katrā apriņķī, savukārt, Tērbatā atradās virstiesa, kur dzimtļaudis varēja sūdzēties par dzimtkungu un ierēdņu pretlikumīgām darbībām (tiesa gan sūdzības ar retiem izņēmumiem palika bez pozitīva iznākuma, jo par tiesnešiem visbiežāk tika iecelti vācu un zviedru muižnieki).⁶⁵ Tiesas, tāpat kā zemes pārvaldes struktūras, karaspēks, nodokļu politika, izglītības iestādes, pasts u.tml. atradās Vidzemes ģenerālgubernatora pakļautībā, savukārt ģenerālgubernators faktiski bija karaļa vietnieks attiecīgajā teritorijā.⁶⁶

Viens no sūdzību iemesliem un saimniecību izaugsmi ierobežojošajiem faktoriem, protams, bija nodokļu slogs. Naturālās nodevas pamatā tika aprēķinātas pēc zirgu skaita, kā arī apstrādājamās zemes platības. Tolaik, 17.gs vidū katrai vienzirga saimniecībai, neskaitot kunga tiesu un nodevas

⁶⁴ Vanags, K. L. *Tūristu ceļvedis pa "Vidzemes Šveici" Siguldu-Turaidu-Krimuldu*. Rīga: P. Mantnieks. 1937. 30. lpp

⁶⁵ Švābe, A. *Latvijas vēsture. I. daļa*. Rīga: Avots, 1990. 173. lpp

⁶⁶ Turpat. 174. lpp

baznīcai, bija jādod valstij arī kroņa staci, ko veidoja 2 pūri⁶⁷ rudzu un miežu, 1 pūrs auzu, un 120 podi⁶⁸ siena.⁶⁹ Turklāt, Nurmižu muižas zemnieki muižai deva arī zvejas nodevu – tīklu diegus, taču precīzi dati par nodevas apmēriem rodami vien kopš 19.gs sākuma (skat. turpmāk). Lai veiktu nodokļu aprēķinu, parasti ik rudeni muižas zemnieki tika sapulcināti, lai noskaidrotu izmaiņas viņu nodevu maksāšanas spējās, kas bija atkarīgas no ražas lieluma, māju iedzīvotāju skaita, ražošanas līdzekļiem u.tml. Pēc iegūtajiem datiem, kurus fiksēja vaku grāmatā jeb zemnieku saimniecības maksājamās feodālās rentes rakstura un apjoma reģistrā, tika noteikti nodevu un klaušu apmēri nākamajam gadam.⁷⁰

Pēc Hansa fon Berga nāves 1682. gadā, Nurmižu muižu, kā arī vairākus namus Rīgā mantoja viņa mazdēls, majors Benedikts Johans fon Bergs (1631. – 1720.).⁷¹ Tiesa gan, bijušās Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālistes Valijas Šalgunovas rakstā „Skati Līgatnes pagasta pagātnē”, kā Nurmižu muižas īpašnieks 1682. gadā minēts Gustavs fon Bergs, taču vairāki autori minējuši majoru Benediktu Johānu fon Bergu (H. fon Hāgemeisters, L. fon Štrijs, F. V. Hūpels u.c.).⁷² Nurmižu muižas platība laikā no 1601. gada līdz 1690. gadam saruka no 27 ½ līdz 9 ¼ arkliem zemes.⁷³ Tam par iemeslu varēja būt, piemēram, muižu redukcija jeb visu juridiski nepamatoto nekustamo īpašumu atsavināšana, kas kā valstij piederoši, iepriekš nodoti privātpersonu lietošanā. Muižu redukcijai, kas apstiprināta ar Riksdāga 1655. gada lēmumu, par iemeslu kalpoja daudzu muižnieku, it īpaši Livonijas kara vai Poļu – zviedru kara laikā, nelikumīgi iegūtie valdījumi, vai arī gadījumi, kad muižnieka rīcībā nebija juridiskā spēkā esoši dokumenti, kas apliecinātu viņa īpašumtiesības uz nekustamo īpašumu, ko tas uzskata par tam piederošu, bez tam, daudzi Livonijas vai Polijas – Lietuvas senioru izsniegtie lēņi Zviedrijas Vidzemē vairs netika atjaunoti, taču to kādreizējie saņēmēji un kādreizējie likumīgie lietotāji, turpināja tos apsaimniekot.⁷⁴ Muižu dokumentācijas

⁶⁷ Pūrs – *beramo produktu tilpuma un svara mērs, kas ir aptuveni 48 kg.* (Zemzaris, J. Mērs un svars Latvijā, 13. – 19.gs. Rīga: Zinātne, 1981. 82. lpp)

⁶⁸ Pods – *svara mērs, kas ir aptuveni 8376 kg.* (Zemzaris, J. Mērs un svars Latvijā, 13. – 19.gs. Rīga: Zinātne, 1981. 75. lpp)

⁶⁹ Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1. daļa.* Rīga: Avots, 1990. 174. lpp

⁷⁰ Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī.* Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 14. lpp

⁷¹ Hagemester von, H. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* Rīga: Eduard Franzen's Buchhandlung, 1836. S. 171

⁷² Šalgunova, V. *Skati Līgatnes pagasta pagātnē.* Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). *Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums.* Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 72. lpp

⁷³ Turpat.

⁷⁴ Valters, P (sast.). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos.* Rīga: Divergens, 2001. 266. lpp

pārbaudi veica šim nolūkam izveidota revidentu komisija, kas muižniekam nelabvēlīgā iznākumā, nekustamo īpašumu atsavināja un nodeva seniora jeb Zviedrijas karaļa īpašumā.⁷⁵

Realitātē apjomīgākā muižu atsavināšana sākās pēc 1680./1681. gadā Riksdāgā pieņemtā lēmuma par visu Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapijas senioru izsniegto lēņu atsavināšanu, izņemot gadījumus, ja kādreizējie lēņi ir nopirkti vai ieķīlāti un turpināta līdz 17.gs beigām, kad 5/6 Vidzemes jau atradās kroņa valdījumā.⁷⁶ Nav rodami vēstures avoti, kas tieši vai netieši liecinātu par Nurmižu muižas atbilstību kādam no šiem izņēmumiem, tā netika atsavināta un kā Livonijas mestra Gotharda Ketlera lēnī piešķirtā muiža saglabājās Matiasa Uradera pēcteču valdījumā, taču iespējams, ka daļa iepriekš veiktajās arklu revīzijās uzmērītā zeme, bija nelikumīgi pievienota muižai un redukcijas laikā atsavināta.

Līdz ar Krievijas, Polijas un Saksijas vērsto politiku pret Zviedriju, kā arī ar šīs valsts starptautiskās ietekmes mazināšanos, arī 18.gs sākums atnesa karu, kas Latvijas teritorijā aktīvi turpinājās līdz 1710. gadam. Lielā mērā, tas izvērtās vēl postošāks kā gadsimtu iepriekš norisinājušais Poļu – zviedru karš un radikāli grozīja visas Ziemeļ- un Austrumeiropas spēku samērus. Vien trīs gadus pirms kara sākuma (1697. gadā), Krievijas cars caur Zviedrijas kontrolēto Vidzemi bija devies vienā no saviem ceļojumiem uz Rietumeiropu un jau toreiz asi izteicies saistībā ar Vidzemes gubernatora Dālberga rīcību, Krievijas delegāciju teju vai paturot *incognito* tēlā.⁷⁷ Kara sākšanas izdevīgumu Zviedrijai naidīgās koalīcijas skatījumā vairoja apstākļi, ka pēc Kārļa XI nāves, tronī atradās 17 gadus vecais Kārlis XII. Taču viņa vadītā Zviedrija tika novērtēta par zemu, vispirms ar britu un nīderlandiešu apvienotās flotes palīdzību tika sakauta Dānija (Trāvendāles miera līgums, 08.1700.), bet drīz pēc tam, zviedru karaspēkam izdevās atbrīvot aplenkto Narvu. Nākamajā gadā (19.07.1701.), Spilves plāvās pie Rīgas tika sakauti arī Saksijas un Krievijas apvienotie spēki.

Pēc uzvaras Spilves kaujā, Kārlis XII pieļāva būtisku kļūdu, pārdislocēja galvenos spēkus cīņai pret Poliju, Vidzemē atstājot lielākoties sekundāras nozīmes militārās vienības, kas nenoturējās pret Krievijas izrādīto pārspēku.⁷⁸ Kara sākumā necerot uz visaptverošiem panākumiem, Krievijas karaspēks ieturēja „zemes izdedzināšanas” taktiku, t.i., veica vispārējus postījumus ar mērķi graut sociālo un saimniecisko sistēmu, tāpēc neskaitāmas zemnieku sētas, muižu centri un praktiski visi nocietinājumi tika vairāk vai mazāk izpostīti, Krievijas karaspēka virspavēlnieka kņaza Šeremetjeva caram sūtītajā ziņojumā apgalvotais, „*Visuvarēnais Dievs un Vissvētā Dievmāte Tavu vēlēšanos ir*

⁷⁵ Valters, P (sast.). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens, 2001. 266. lpp

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2008. 222. lpp

⁷⁸ Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1. daļa*. Rīga: Avots, 1990. 187. lpp

*piepildījusi – naidnieka zemē vairs nav ko postīt [...] Apdzīvotas vietas vairs atrodamas tikai uz kartes” gan nav pilnībā uztverams burtiski, iedzīvotāji, centās patverties mežos.*⁷⁹

Karam ieilgstot, karaspēku nodarīto postījumu, tam sekojošā bada un mēra rezultātā, Vidzemē bojā gāja 3/5 iedzīvotāju.⁸⁰ Daudzi bija aizvesti gūstā uz Krieviju, bet palikušajiem, atgriežoties agrākajās dzīvesvietās, nācās celt jaunas, nereti saimniecības ēkās tika ierīkotas dzīvojamās telpas, bieži vien tās bija rijas (t.s. dzīvojamās rijas, kas Vidzemē bija sastopamas vēl 19.gs 1. pusē).⁸¹ Un visbeidzot, pēc astoņu mēnešu ilga aplenkuma 1710. gada 4. jūlijā tika ieņemta arī Rīga, pakāpeniski sākās kara postījumu apzināšana un novēršana. Raksturojot mēra postījumu apmērus, turpmāk tiks sniegta informācija par Siguldas draudzes teritoriju, kur ietilpa arī Nurmižu muiža. Par mēra dēļ mirušajiem, kā arī izdzīvojušajiem Siguldas draudzē ziņas apkopoja Siguldas mācītājs, ko, lielā mērā vadoties pēc muižnieku sniegtajām ziņām, atspoguļoja sarakstā, muižu un zemnieku māju kontekstā.⁸² Pēc mācītāja ziņām Siguldas draudzē ar mēri nomiruši 1732 iedzīvotāji; reģistrēti 576 izdzīvojušie, tostarp arī 25 bērni, kas piedzimuši pēc mēra, tātad atskaitot jaundzimušos, par mēri izdzīvojušajiem uzskatāms 551 iedzīvotājs.⁸³ Tātad kopumā miruši 75,8% no kopējā iedzīvotāju skaita.

Kopsavilkumi⁸⁴ par 1711. un 1712. gadu izdarīti no muižnieku ziņām. Mācītāja muižā dzīvi palikuši 5, nomiruši 53 = 91,3%, arklu skaits samazināts no 3 / 4 uz 1 / 4. Gāles muižā (Galenhoff) dzīvi palikuši 28, miruši 60 = 68,1%. Arklu skaits samazināts no 1 3/8 uz 1. Ramas muižā (Rammenhoff) dzīvi palikuši 15. Nomiruši 50 = 76,9%. Arklu skaits samazināts no 1 uz 1/ 2. Lorupē (Wilderhusen vai Cronenberg) dzīvi palikuši 15, nomiruši 77 = 83,6%. Arklu skaits samazināts no 1 1/4 uz 1/2. Silēkās (Silliack), kur arklu skaita nav bijis, dzīvi palikuši 5, nomiruši 30 = 85,7%. Nurmižu muižā (Nurmis vai Normis) dzīvi palikuši 45, nomiruši 272 = 85,2%. Arklu skaits samazināts no 9 1/4 uz 1 5/8. Siguldā (Segewold) dzīvs palicis 321, nomiruši 840 = 72,3%. Paltmalē (Paltmal) dzīvi palikuši 125, nomiris 271 = 67,6%. Arklu skaits Siguldā un Paltmalē kopā samazināts no 34 uz 16: Siguldā —uz 11 1/2, Paltmalē —uz 4 1/ 2. Visā draudzē reģistrēts dzīvo 559 un mirušo 1653 = 74,3%. Mirušo ir mazāk nekā pēc mācītāja ziņām. Nav iespējams pārbaudīt, kurā sarakstā ir kļūdas. Arklu skaits samazināts no 47 5/8 uz 19 7/8. Uz vienu arklu caurmērā iznāca 18 darba spējīgu cilvēku, vīriešu un sieviešu kopā.

⁷⁹ Teivens, A. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Stokholma: Daugava, 1985. 62. lpp

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ Turpat.

⁸² Bērziņš, J. *Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā. Pētījumi: I daļa*. Rīga: Valsts Arhīva izdevums, 1935. 180.-181. lpp

⁸³ Turpat.

⁸⁴ Turpat.

Pēc majora Benedikta Johana fon Berga (1631. – 1720.) nāves jeb piecus gadus pēc tam, kad muiža tika atzīta par viņa dzimtīpašumu, Nurmižu muižu mantoja viņa māsa Margareta Elizabete, kas bija precējusies ar virsleitnantu Florianu Tīlo fon Tīlavu (*Florian Thilo v. Thilau*).⁸⁵ Lielākie muižas centra atjaunošanas darbi tika veikti līdz 1729. gadam, ap to pašu laiku nopostītā vietā, tika uzbūvēts jauns kungu nams (Skat. 1. atsauci).⁸⁶ Ja par muižas turības indikatoru vai vismaz vienu no indikatoriem var apzīmēt kungu namu jeb centrālo muižas centra apbūves reprezentācijas objektu, tad Nurmižu muiža vēl 18.gs 2. pusē būtu raksturojama kā ekonomiski panīkusi, t.sk. arī 17.gs beigās dibinātais kaļķu ceplis kara laikā tika nopostīts un vairākās arklu revīzijās 18.gs atzīmēts kā darbību pārtraucis, iespējams īslaicīgi darbojies 18./19.gs mijā.⁸⁷ Un ne velti – karadarbība un no tā izrietošās sekas, t.s. jau minētā mēra epidēmija, Pētera I vērstās deportācijas utt., Vidzemi bija izpostījušas tik ļoti, ka visu 18.gs pirmo pusi daudziem vācu muižniekiem nācās dzīvot koka mājās ar salmu jumtu, staigāt pašaustās drēbēs un izbraukumos sēdēt ratos uz siena.⁸⁸ Tātad zināmā mērā, muižnieks varēja līdzināties turīgam zemniekam. Daudzviet, kara sekas bija jūtamas vēl gadsimta otrajā pusē. Kā atzīmējis latviešu trimdas vēsturnieks Edgars Dunsdorfs, 18.gs bija arī laiks, kad pieaugot pieprasījumam pēc lauksaimniecības un rūpniecības produktiem, kā arī nepieciešamības apsaimniekot plašākas atmatā atstātas teritorijas dēļ, tika dibinātas jaunas muižas vai paplašinātas esošās, tā piemēram, Lauteres muiža, dibināta vesela pagasta vietā (12 sētu un viena sīkzemnieka sētas vietā) un Lodes muiža, kas dibināta Lodes kroga un pāris zemnieku sētu vietā, arī Kārļu muiža (Karlsruhe).⁸⁹ Ar pēdējo – Vidzemes Karlsrūi jeb Kārļu muižu, kas no Cēsu pilsmuižas atdalīta vien 18.gs 40. gados, Nurmižu muižas liktenis saistījās gadsimta beigās, laikā, kad abās muižās notika iepriekš nepieredzēta saimnieciskā rosība, bet par to turpmāk.

Krievijas cars Pēteris I attiecībā uz Lielā Ziemeļu kara laikā Krievijai pievienoto Vidzemi virzīja tālredzīgu integrācijas politiku – muižniecība atguva pirms muižu redukcijas laika privilēģijas, pat ieguva tās vēl paplašinātākā formātā kā pirms tam, tāpēc līdz pat Krievijas impērijas sabrukumam 1. pasaules kara laikā, Baltijas guberņas – Vidzemes guberņa, un kopš 1795. gada arī Kurzemes guberņa uz visas Krievijas fona krasi atšķīrās ne tikai pēc sabiedrības, bet arī politiskās organizācijas modeļa u.tml. Citiem vārdiem sakot, Vidzeme vispirms tika iekarota, bet pēc tam nopirkta. Jau 1720. gada nogalē darbojās restitūcijas komisija, kas faktiski atcēla Zviedrijas veiktās

⁸⁵ Hupel, W. A. *Materialien zu einer öselschen Adelsgeschichte, nach der im Jahr 1766 dort beliebten alphabetischen Ordnung*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1790. S. 20

⁸⁶ Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 9. lpp

⁸⁷ Zeida, Ā. Ķieģeļu un kaļķu ceplī Latvijā feodālisma laikā. Zutis, J. (red.). *Vēstures problēmas V*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. 159. lpp

⁸⁸ Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture 1710.-1800*. Stokholma: Daugava, 1975. 12.lpp

⁸⁹ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture 1710.-1800*. Stokholma: Daugava, 1973. 341.lpp

muižu redukcijas sekas, tā, līdz 1738. gadam, salīdzinājumā ar 17.gs 3. ceturksni, privāto muižu platība Vidzemē bija palielinājusies trīs reizes.⁹⁰ Turklāt ņemot vērā, ka Zviedrijas virzītā relatīvi nominālā zemnieku tiesību aizsardzības politika attiecās tikai uz kroņa muižām, muižnieku varai pakļautie zemnieki kļuva vēl vairāk atkarīgi no sava kunga.⁹¹ Tātad par spīti būtiskajām politiskajām pārmaiņām Vidzemē, līdz ar Krieviju, muižniecība karā guva uzvaru, bet šis muižu kā saimnieciski administratīvo vienību uzvaras gājiens turpinājās visu 18.gs līdz 19.gs realizētajām sociālajām reformām, kas būtiski ietekmēja arī muižu ekonomiku (Vidzemes zemnieku likumi 1804.; Vidzemes zemnieku brīvīšana 1819. u.tml.).

Kara postījumu dēļ, Nurmīžu muižas platība, salīdzinājumā ar 1699. gadu, 1712. gadā, kā pausts iepriekš, samazinājās no 9 ¼ uz 1 5/8 arkliem, taču pakāpeniski, pieaugot iedzīvotāju skaitam un uzlabojoties muižas ekonomiskajam stāvoklim, tika iepirkti jauni nekustamie īpašumi, piemēram, 1750. gadā, platība bija pieaugusi līdz 3 5/8 arkliem.⁹² Jebkurā gadījumā, 1748. gadā muižu mantojušais Margaretas Elizabetes (dzimušas fon Bergas) un Floriana Tīlo fon Tīlava dēls Karls Florians (17?? – 1772.) nespēja atrisināt samilzušās ekonomiskās problēmas un 1754. gadā īpašumu pārdeva majoram Magnusam fon Ceimernam (*Magnus von Ceumern*).⁹³ Acīmredzot, M. fon Ceimerns nebija izvērtējis savu finansiālo stāvokli vai arī nebija novērtējis muižas rentabilitāti, tāpēc jau pēc gada to pārdeva Georgam Gustavam fon Duntenam (1713. – 1759.).⁹⁴ Atrašanās fon Duntenu dzimtas īpašumā, Nurmīžu muižas vēsturē kļuva par veselu laikmetu, kas ietvēra nekad iepriekš nepieredzētu uzplaukumu un nekad iepriekš nepieredzētu sabrukumu un postu.

1.3. Nurmīžu muiža fon Duntenu dzimtas īpašumā no 1755. gada līdz zemnieku saimniecību atpirkšanas procesa sākumam 1872. gadā

Lejassaksijas pilsētas Hildesheimas birģeri, Svētās Romas impērijas, Zviedrijas karalistes un Krievijas impērijas bruņniecības pārstāvji fon Dunteni (sākotnēji fon Dantes) Livonijā ieceļoja jau 16. gs pirmajā pusē, vēlāk dzimtas pārstāvjiem piederēja vairāki nekustamie īpašumi gan Vidzemes un Kurzemes guberņās, gan Viļņas guberņā.⁹⁵ Zviedrijas karaliene Kristīne I Vāsa 1653. gadā Rīgas

⁹⁰ Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture, 1710.-1800.* Stokholma: Daugava, 1973. 35.lpp

⁹¹ Turpat.

⁹² Hupel, A. W. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Dritter und letzter Band.* Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1782. S. 83

⁹³ Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2.* Riga: Jonck & Poliewcky, 1928. S. 64

⁹⁴ Turpat.

⁹⁵ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XI.* Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография, 1893. С. 244

krasās labības cenu svārstības, ko regulēja cara valdība periodiski aizliedzot eksportēt šo produkciju uz ārvalstīm, tad aizliegumus atkal atcēla utt.¹⁰³ Labības eksporta aizliegumi bija paredzēti, lai šo produktu nesadārdzinātu iekšzemes tirgū. Tātad, iesējot labību, nebija zināms vai gatavo produkciju vispār varēs realizēt rentabli, jo iespējams, līdz kulšanai labības cenas jau būs ievērojami kritušās, tātad bija jāatrod veids, kā izvairīties no saimniecības pārprofilācijas, būtu iespējams gūt stabilu peļņu.¹⁰⁴ Atbilde bija vienkārša – labības pārstrādāšana degvīnā. Lai gan padomju historiogrāfijā šis temats apspēlēts daudz un plaši, radot arī dažādus mītus, piemēram, par zemnieku padzīšanu, māju nopostīšanu un labības sēšanu mājas vietā, tomēr degvīna dedzināšana, par kā problemātiku rakstīja jau Garlībs Merķelis, nesa zināmas postošas „blakusparādības”, t.i., alkoholismu un tam sekojošo noziedzību vai vismaz nedisciplinētību. Degvīna ražošanas apjomu palielināšanas labad, atsevišķi muižnieki panāca kļaut par dienu palielināšanu saviem zemniekiem, kas 18.gs 2. pusē raksturīgajos zemnieku nemieros spēlēja nozīmīgu lomu. Turpmāk, it īpaši 18.gs 2. pusē Vidzemes muižas, slēdzot līgumus ar kroni, saražoto produkciju galvenokārt realizēja Pēterburgas un Pleskavas guberņās, kā arī apmierināja vietējo tirgu, tostarp garnizona pieprasījumu.¹⁰⁵

Georgs Gustavs fon Duntens devās viņšaulē 45 gadu vecumā, 1559. gada muižā saimniekojis vien četrus gadus. Saskaņā ar fideikomisu ģermāņu tiesību kontekstā, mantojums ir nedalāms, nepārdodams, nedāvināms, neieķīlājams un paliek dzimtas valdījumā - nonāk mantojumā vecākajam, tuvākajam radniekam, kam par pienākumu uzlikts uzturēt mantojuma devēja radniekus, kuriem nebija mantošanas tiesību.¹⁰⁶ Muižu mantoja viņa tuvākie radnieki brālis Otto Magnuss fon Duntens (1722. – 1799.), kā arī viņa dēls, Georgs Veinholds (1766. - 1845.), savukārt, G. G. fon Duntena sieva Margarete Elizabete (dzimusi fon Tīzenhauzena. 1725. – 1781.), joprojām uzturējās muižā.¹⁰⁷ Jāpiebilst, ka Nurmīžu jaunais īpašnieks O. M. fon Duntens 1787. gada 24. janvārī ieguva Sv. Romas impērijas reihšgrāfa titulu.¹⁰⁸ Viņu saimniekošanas laikā muiža piedzīvoja uzplaukumu, viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem bija saimniecības optimizācija, ko iekustināja muižā izveidotie ķieģeļu un kaļķu ceplī.¹⁰⁹ Zemniekus šķūtīs pēc Nurmīžos saražotā kaļķa sūtīja pat no Valmieras

¹⁰³ Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. 9. lpp

¹⁰⁴ Turpat.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Glassheim, E. *Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy.* Cambridge: Harvard University Press, 2005. P. 15. – 16.

¹⁰⁷ Stryk von, L. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische Distrikt.* Dresden: Albanuschen Buchdruckerei, 1885. S. 92.

¹⁰⁸ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XI.* Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография, 1893. С. 244

¹⁰⁹ Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. 226. lpp

draudzē esošās Daibes muižas, kas tobrīd bija arī viens no iemesliem, kāpēc Daibes zemnieki uzsāka dumpi.¹¹⁰ Nozīmīgs izaugsmes faktors bija arī piemēram, 18.gs 60. – 70. gados vērojamais, straujais labības cenu pieaugums, t.i., ja 1760. gadā par vienu lastu¹¹¹ labības varēja nopelnīt aptuveni 17 rubļu, tad desmit gadus vēlāk, tas jau bija aptuveni 80 rubļu vērts.¹¹² Bez tam, salīdzinājumā ar zemnieku saimniecībām, rentablākas bija pusmuižas (vāciski: *beihof*, *viehof*) jeb faktiski muižas subsidētas paraugsaimniecības, kas nereti izrentētas vai pārdotas kā nekustamie īpašumi, tām pievienojot nelielu skaitu zemnieku sētu, attiecīgi piešķirot muižas statusu, kā arī tiesības celt un ekspluatēt krogus, dzirnavas, ķieģeļu un kaļķu ceplis u.tml.¹¹³ Tā piemēram, 17.gs beigās izveidojās Paltmales muiža jeb kādreizējā Siguldas pilsmuižas pusmuiža.

Protams, saglabājies arī bij. Vildogas iedzīvotājas, žurnālistes, sabiedriskās darbinieces Birutas Jansones pierakstīts nostāsts, kas norāda uz pretējo, proti, vienam no grāfiem fon Dunteniem (visticamāk, O. M. fon Duntenam) bijusi nelāga kaislība – kāršu spēle uz augstām likmēm. Tā reiz kāršu spēlē ar Vibrokas muižkungu tika nospēlētas vairākas Nurmižu muižas zemnieku sētas – Gančauskas, Andrijāņi, Vecandrijāņi un Elpi.¹¹⁴ Tik tiešām, 1782. gada dvēseļu revīzijā šīs sētas, kas atradās relatīvi netālu no Nurmižu muižas centra, reģistrētas kā Vibrokas muižas īpašums.¹¹⁵ Gadsimta nogales kontekstā, noprotams, ka arī muižas zemnieki nedzīvoja tajos labākajos apstākļos, piemēram, 1798. gada oktobrī, 25 gadus vecais Miķelis un 30 gadus vecais Kārlis, paņēma savus zirgus un nolēma bēgt, arī izvēlētais bēgšanas laiks norāda uz šī lēmuma neatliekamo raksturu.¹¹⁶ Vēl dažus gadus vēlāk, paņemot medību bisi un savus labākos apgērba gabalus, „*sarkanu krievu vamzi ar pelēkiem atlokiem un melnām iešuvēm, rupja auduma vesti, hūti*”, no muižas aizbēga pat tās pavārs, 18 gadus vecais Jēkabs.¹¹⁷ Viņš aprakstīts kā „*vidēja auguma, dūšīgs, tumši brūniem matiem, apaļu frizūru, tumši zilām acīm, pilnīgi bālu sejas ādu un no skata diezgan baismīgs.*”¹¹⁸ Georgs Veinholds grāfs fon Duntens pat izsludināja 10 dālderu atlīdzību par jebkādu noderīgu informāciju.¹¹⁹ Ziņas tika

¹¹⁰ Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. 224. lpp

¹¹¹ *Vidzemē jaunajos laikos viens lasts rudzu bija vienāds ar aptuveni 2160 kg.* (Zemzaris, J. Mērs un svars Latvijā, 13. – 19.gs. Rīga: Zinātne, 1981. 80. lpp).

¹¹² Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. 13. lpp

¹¹³ Turpat. 15. lpp

¹¹⁴ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 9. lpp

¹¹⁵ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 462. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas. Vibrokas muiža.), 4. – 7. lpp

¹¹⁶ Läuflinge. *Rigische Anzeigen.* Nr. 42. 1798., 18. oktober. S. 486.

¹¹⁷ Stahl, F. Läuflinge. *Rigische Anzeigen.* Nr. 35. 1804., 29. august. S. 473. – 474.

¹¹⁸ Turpat.

¹¹⁹ Turpat.

piegādātas, piemēram, par to, ka bēglis manīts Valmierā, taču nav zināms vai vēlāk tika notverts.¹²⁰ Bēgšanai apkaimes dabiskie apstākļi bija ļoti izdevīgi, mežiem klātas gravas un purvi, katrā ziņā to šeit nekad nav trūcis, kas nozīmē, ka it īpaši kara apstākļos tajos guva patvērumu gan noziedznieki, gan mierīgie iedzīvotāji. Ne vienmēr cietēja lomā bija zemnieki, tā piemēram 40 gadus pēc Kārļa un Miķeļa avantūras, caur šo apvidu brauca kāds krievu ceļotājs, kuru, metot akmeņus, pārsteidza divi vietējie zemnieki.¹²¹ Ceļotājs tika nogalināts, varbūt uzbrucēji nevēlējās nogalināt, bet aplaupīt gan.¹²² Visi šie ārkārtas gadījumi notika G. V. fon Duntena laikā, kad muižas centrs piedzīvoja tās vēsturē visvērienīgākos pārbūves darbus, jebkurā gadījumā, nevar izslēgt pieņēmumu, ka šis straujais uzplaukums veicināts uz viena vai otra muižas padotā rēķina un tāpēc dažus piespieda bēgt.

Tomēr, par spīti zaudējumiem kārtīs, nelabvēlīgiem iekšzemes tirgus apstākļiem, lai nestu muižai papildus ienākumus Otto Magnuss grāfs fon Duntens un vēlāk viņa dēls Georgs Veinholds grāfs fon Duntens sekoja pusmuižu ierīkošanas tendencēm un izveidoja Kammaras pusmuižu, par kuru gan ir saglabājusies niecīga informācija.¹²³ Spriežot pēc Ludviga Augusta grāfa fon Mellīna 1791. gadā izveidotās Rīgas apriņķa kartes, Kammaras pusmuiža atradās ielejā aiz parka, līdzās Nurmižupītes un Akmeņupītes? satekai, pusceļā starp Nurmižu muižas centru un Gauju (Skat. 2. – 3. pielikumu).¹²⁴ Karla Gotlība Rikera (Carl Gottlieb Rücker) 1839. gadā publicētajā Rīgas apriņķa kartē, Nurmižu muižā gan norādīta vēl viena, Belvederes pusmuiža, turklāt vietā, kur minētajā grāfa Mellīna kartē uzrādīta Kammaras pusmuiža.¹²⁵ Visticamāk, kartes autors ir kļūdījies, jo Belvedere bija viens no ievērojamā astronoma Frīdriha Georga Vilhelma fon Strūves ģeodēziskā loka punktiem, kam dots arī apraksts: „*Belvedere jeb četrstūrainis koka tornis Nurmižu muižas parkā*”.¹²⁶ Kammaras pusmuižas izveides laikā, Nurmižu muižai piederēja jau 5 ¼ arkli zemes.¹²⁷ Lai gan vācu ģeogrāfs un vēsturnieks Antons Frīdrihs Bušings minējis, ka Nurmižu muiža 1765. gadā bija 9 1/7

¹²⁰ Stahl, F. Läuflinge. *Rigische Anzeigen*. Nr. 35. 1804., 29. august. S. 473. – 474.

¹²¹ Lindenberg, L. Locales. *Das Inland*. Nr. 11. 1838., 16. mārzs. S. 1.

¹²² Turpat.

¹²³ Bienenstamm von, H. *Geographischer Abriss der drei Deutschen Ostsee-Provinzen oder Gouvernements Est-, Liv- und Kurland*. Riga: Deubuer, 1826. S. 234.

¹²⁴ Mellin, A. L. *Atlas von Lief- und Ehistland, oder von den beyden Gouvernements u. Herzogthümern Lief- und Ehistland, und der Provinz Oesel*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1798.

¹²⁵ Rücker, G. C. Specialcharte von Livland in 6 Blättern: V. 1839. Periodika. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/> [aplūkots 09.03.2018.]

¹²⁶ Struve, W. Resultate der in den Jahren 1816 bis 1819 Ausgeführten Astronomisch – Trigonometrischen Vermessung Livlands. *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg. sér 4*. St. – Petersburg: Academie impériale des sciences, 1843. S. 34

¹²⁷ Hupel, A. W. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Dritter und letzter Band*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1782. S. 83

arklus liela jeb pēc Siguldas pilsmuižas otra lielākā Siguldas draudzē.¹²⁸ Grāfiem fon Dunteniem, piederēja vēl vairākas muižas: Sējas muiža (Zögenhof), Gāles muiža, tag. Siguldā (Galenhof), Grāves muiža Rīgā (Wechmannshof), Dantes muiža (Ruthern) un Tūjas muiža (Taubenhof).¹²⁹

Zemnieku nemieriem stihiski pārņēmot Vidzemes guberņu, Siguldas draudzes muižās saglabājās relatīvi mierīga gaisotne. Gadsimta pēdējā ceturksnī atbilstoši daudzu muižnieku uzkrātajai turībai, vēlmei to eksponēt un jaunajām tendencēm arhitektūrā, daudzviet bija vērojama aktīva rosība. Nurmižu muižas centra novietojums senā Rīgas – Cēsu lielceļa malā nepieciešamību apliecināties tikai veicināja. 1791. gada vasarā, ratu riteņiem klabot pret ceļa grambām, no Siguldas puses tuvojās kāda kariete ar vīru, kurš bija iecienījis šo ceļu un skatus, kas no tā paveras, tāpēc visai bieži devās izbraukumos. Viņš apkārtni neuzlūkoja tā kā to darītu vienkāršs ceļinieks, viņš iedziļinājās vissmalkākajās detaļās, viņš iedziļinājās sajūtu gammā, ko sniedz redzētais un to visu izlika uz papīra... - mākslinieks, etnogrāfs, vēsturnieks un pedagogs Johans Kristofs Broce. Starp teju vai neskaitāmajiem zīmējumiem, kuros fiksēta to autora dzīves telpa, atrodams arī Nurmižu muižas kungu nams, vienkārša guļbaļķu ēka, kas aprakstīta jau iepriekš (Skat. 1. pielikumu).

Tajā pašā laikā notika arī vērienīgi muižas parka un dārzu iekārtošanas darbi.¹³⁰ Tika mainīts arī muižas centra plānojums, acīmredzot, koka apbūve lielākoties likvidēta, aizstājot ne tikai kungu namu, bet visai īsā laika posmā būvētas jaunas saimniecības ēkas – 19.gs sākumā stallis (iespējams, pirmā ampīra celtnē Latvijas muižu arhitektūrā), ratnīca un oranžērija. Svarīga priekšrocība bija muižā jau kopš 18.gs 1. puses darbojošies ķieģeļu un kaļķu ceplī, kas atrisināja celtniecības materiāla iegādes un transportēšanas jautājumu, kas citkārt nozīmētu augstas izmaksas. Protams, ķieģeļnīcu un kaļķu ceplu atrašanās vietu vispirms noteic māla un kaļķakmens atradnes, kas Nurmižu muižas teritorijā joprojām ir plaši izplatītas un teju katram, kurš prot mūrēt ir ierīkota māla ņemšanas vieta. Arī par kurināmā ieguvu māla un kaļķakmens apstrādei, nebija jāuztraucas, lai gan pat Vidzemē, Ziemeļu kara laikā nopostīto meža platību dēļ, daudzas ķieģeļnīcas tika slēgtas (Iršu muižā, Kokmuižā, Liepas muižā u.c.).¹³¹ Šķiet, ka arī Nurmižos 18./19.gs mijā ķieģeļi un kaļķi ražoti tikai pašpatēriņam. Parasti šajās manufaktūrās strādāja viens algots meistars vai zellis, ķieģeļu/ kaļķu veidotājs, kuram piekomandēti pāris kļaušu zemnieki. Tolaik, krasi mainītais muižas centra apbūves plānojums un izmantošanas raksturs norāda, ka Georgs Veinholds grāfs fon Duntens bija iecerējis

¹²⁸ Büsching, F. A. *Landrolle des Herzogthums Liefland vom Jahr 1765. Magazin für die neue Historie und Geographie. Teil 7.* Halle: Johann Jacob Curt, 1773. S. 347

¹²⁹ Turpat.

¹³⁰ Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, gemeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunst.* Halle: Johann Jacob Gebauer, 1804. S. 322.

¹³¹ Zeida, Ā. Ķieģeļu un kaļķu ceplī Latvijā feodālisma laikā. Zutis, J. (red.). *Vēstures problēmas V.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. 117. lpp

šajā centra apbūves zonā mazināt lauksaimnieciskās darbības nozīmi un orientēties uz reprezentāciju un harmonisku vidi atpūtai.

Baltijas guberņās 19.gs sākums atnesa pirmās nozīmīgās pārmaiņas zemnieku sociāli tiesiskajā jomā. Tiesa gan, jau Vidzemes ģenerālgubernatora Džordža Brauna 1765. gada 12. aprīļa patentē noteikta zemnieku tiesību paplašināšana, piemēram, noteikts - ja zemniekam nav parādu, viņš var brīvi rīkoties ar savu kustamo mantu. Muižnieks nedrīkst paaugstināt kļaušas un nodevas virs noteiktā. Ar patentes palīdzību mēģināts arī ierobežot mājas pārmācību un noteikt stingru darba uzskaiti, taču tas viss bez reāliem rezultātiem. Taču dzimtcilvēks savu mūžu pavadīja gandrīz tikai muižas robežās, pēc paša iniciatīvas nedrīkstēdams tās atstāt, turklāt arī beztiesīgs pat nodarbošanās vai laulību partnera izvēlē.¹³² Savukārt, zemnieku nemieru iespaidotā Vidzemes zemnieku likumu izdošana (1804.), salīdzinājumā ar iepriekš pastāvējušo kārtību, bija milzu solis uz priekšu tiesiskuma nodrošināšanā zemnieku kārtai. Kopš likumu ratificēšanas zemnieks vairs nebija lieta, bet gan persona.¹³³ Lai gan paragrāfā par zemnieka īpašumu teikts, ka tas nav atsavināms un zemnieks to var nodot mantojumā, vēlāk vācu valodā pārtulkotajā variantā šis fragments mainīts uz „īpašums nodots lietošanā un var tikt mantots.”, kas maina lietas būtību.¹³⁴ Vidzemes muižniecība visilgāk pretojās dzimtbūšanas atcelšanai, kas skaidrojams ar muižu raksturu, tās bija salīdzinoši nelielas, muižniecība baidījās no kļaušu sistēmas pārkārtojumiem, jo kļaušu darbaspēks tai bija nepieciešams, lai šajos nekustamajos īpašumos ieguldītais kapitāls netiktu zaudēts, tāpēc 19.gs sākumā bija gadījumi, kad muižnieki savās muižās centās pierakstīt pat brīvus cilvēkus.¹³⁵

Zemnieka tiesiskuma¹³⁶ pamatpīlārs bija sūdzību tiesības, kam tika veltīta liela daļa no 1804. gada likumiem. Zemnieku savstarpējo strīdu noregulēšanai katrā muižā tika dibināta pagasta tiesa ar trīs priekšstāvjiem – tiesnešiem. Vienu no viņiem izraudzījās muižkungs, otru ievēlēja saimnieki, bet trešo - kalpi. Nerodot risinājumu, spriedumu bija iespējams pārsūdzēt draudzes tiesā, kas darbojās kā apelācijas instance, aptverot trīs pagasta tiesas un sastāvot no četriem locekļiem: muižnieka, kā arī trīs zemnieku priekšstāvjiem. Šajā, otrā līmeņa tiesu instancē tika pieņemtas arī zemnieku mutvārdu sūdzības pret citiem zemniekiem vai muižnieku. Nerodot izlīgumu, sūdzība tika nosūtīta zemes tiesai, kas sastāvēja no trim muižniekiem un diviem, kroņa un privātās muižas pārstāvošiem zemnieku priekšstāvjiem. Visbeidzot, augstākās instances tiesa – Vidzemes galma tiesa jeb saukta arī par hoftiesu, sniedza gala spriedumu. Saistībā ar zemnieku iesniegtām prasībām, to izskatīšanu, tika

¹³² Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 72. lpp

¹³³ Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: J.L.V, 2008. 250.lpp

¹³⁴ Turpat.

¹³⁵ Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. 2000. 72. lpp

¹³⁶ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800. – 1914*. Rīga: Avots, 1991. 77. lpp

izveidota speciāla institūcija, Zemnieku lietu departaments. Gala spriedumu izdeva tiesas kolēģija, kas sastāvēja no galma tiesas prezidenta un trim landrātiem. Viņu jurisdikcijā ietilpa arī zemnieku izraudzīto, ievēlēto visu tiesu instanču pārstāvju apstiprināšana amatos.

Vidzemes zemnieku likumi noteica arī izņēmumus, kas skāra muižas, kurās bija vairāk par 500 vīriešiem, t.i., šādās muižās varēja dibināt arī vairākas tiesas, lai tādējādi, atšķirībā no mūsdienu tiesu sistēmas principiem, atslogotu tiesu darbu un paātrinātu lietu izskatīšanas procesu. Tiesa bija 1804. gada zemnieku likumu raksturiezīme, taču vēlāk, 1819. gada Vidzemes zemnieku likumā tiesa, kā institūcija kļuva tikai par vienu sastāvdaļu no tā, kas tika dēvēts par kopīgiem mērķiem apvienotu zemnieku kopību, kas cenšas rūpēties par labklājību, jurisdikciju, nodokļu un galvas naudas ievākšanu, ceļu klaušu pildīšanu, kas atbild par karaklausību, šīs „kopības” kases un magazīnas pārvaldību jeb īsāk sakot – 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos atjaunots un nostiprināts pagasta institūts.¹³⁷

Turpmāk, arī daudz noteiktāku un būtiskāku nozīmi ieņēma mērnieku nospraustās robežas, kas nodalīja muižas un pagasta zemi. Protams, zemnieku sētu atpirkšanas process iesākās vien ar cara Nikolaja I izsludināto 1849. gada agrāro likumu, tāpēc par zemniekiem piederošu nekustamo īpašumu runāt vēl pārāgri, taču šis jautājums tika risināts jau 1819. gada likumu kontekstā, respektīvi, zemnieku sētas, teorētiski joprojām piederēja muižniekam, taču realitātē muižniekam piederēja tikai tiesības uz zemnieku klaušām un nodevām, tikmēr pagasts nepieciešamības gadījumā varēja rīkoties ar to kā ar savu zemes fondu.¹³⁸ Tātad, pat, ja zināmu apsvērumu, piemēram, parādu dēļ, muižniekam ar tiesas starpniecību izdevās izlikt no mājām tās saimnieku (faktiski ar nomnieka tiesībām), tad pagasta kompetencē ietilpa attiecīgā „atsavinātā” īpašuma nodošana citas personas rīcībā, parasti kādam tuvam izliktās personas radniekam.¹³⁹ Zemnieki pēc 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu pieņemšanas, juridiski un sociāli iedalījās divās grupās – 1) muižas ļaudīs un 2) arājos, kas sastāvēja no saimniekiem un darba cilvēkiem jeb kalpiem, vaļiniekiem u.c.¹⁴⁰ Pakāpeniski zemnieki ieguva „kustības brīvību” jeb tiesības pēc paša pieņemta lēmuma pārcelties uz dzīvi citviet, taču joprojām saglabāja piederību pagastam, kur pierēģistrēts kā nodokļu maksātājs, tātad ar visām no tā izrietošajām sekām.¹⁴¹

¹³⁷ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). *Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums*. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 78. lpp

¹³⁸ Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800. – 1914.* Rīga: Avots, 1991. 77. lpp

¹³⁹ Turpat.

¹⁴⁰ Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 75. lpp

¹⁴¹ Turpat. 74. lpp

Protams, arī pašu muižnieku vidū atradās daudzi, kuri iebilda pret zemnieku lietotā nekustamā īpašuma „pagaidu” statusu un iestājās par zemnieku tiesībām šos īpašumus nodot mantojumā, viņu vidū bija arī Heinrihs fon Hāgemeisters – viens no pirmajiem Vidzemes muižu vēstures rakstītājiem.¹⁴² Jebkurā gadījumā, zemniekam nebija ļauts atstāt sava novada robežas, turklāt vaku grāmatas tika aizstātas ar t.s. „brīvo līgumu”, kas muižniekam sniedza plašākas iespējas patvaļīgi noteikt maksājamo nodokļu apmēru (t. sk. kļaušas). Šo līgumu mēdza noslēgt gan rakstiski, gan mutiski, nereti muižas noteikumi tika fiksēti uz t.s. birkām jeb četrkantainiem koka gabaliņiem, kur uz katras plaknes iegriezta attiecīgās mājas kļaušu un nodevu veidu un daudzumu, vienu birkas daļu glabāja muižnieks, bet otru saimnieks.¹⁴³ Lai nodrošinātos pret viltojumiem, katras birkas savienojums tika izveidots atšķirīgi. Uz brīvā līguma pamata joprojām turpinājās zemnieku darbi muižās, taču nereti tika aicināti nevis kāda saimnieka kalpi kā iepriekš, bet gan paši saimnieki, kuriem arī katru sestdienu bija jāierodas muižā, kur vagars pārbaudīja nostrādāto dienu skaitu.¹⁴⁴

Bez šaubām, lauksaimniecība balstīja muižas ekonomiku, taču novietojums līdzās Gaujai, kā arī zvejas privilēģijas sniedza arī papildus ienākumus. Kā noprotams pēc zvejas atribūtu nodevu apmēriem 19.gs 1. pusē, Nurmižu muižā zvejai bija būtiska loma, no zemniekiem nodevās tika prasīti gan murdi, gan tīkli.¹⁴⁵ Tā, piemēram, 1816. gadā Nurmižu muižai zemnieki nodeva 113,5 mārciņas (~47,4 kg)¹⁴⁶ tīklu diegu, savukārt, Turaidas pilsmuiža nodevās ieguva uz pusi mazāk, bet Vestienas muižai, kas izvietojās Ilziņa un Salnāja ezera krastos, zemnieki nodeva 95 mārciņas tīklu diegu.¹⁴⁷ Spriežot pēc 1858. gada vaku grāmatā sniegtās informācijas, Nurmižu muižas zvejas privilēģija attiecās arī uz Sudas purvā esošo Zviedru ezeru (tobrīd Paltmales muižas īpašumā).¹⁴⁸ Parasti muiža veica pašapgādi izmantojot zemnieku darbaspēku, no viņu vidus tika izraudzīts t.s. zvejas pārzinis jeb algota amatpersona, kas rūpējās par perspektīvas darba organizācijas nodrošināšanu, zvejas rīku sagādi un uzturēšanu, kā arī par produkcijas uzglabāšanu, turpretī muižās, kur zveja bija nozīmīgs rūpals, tika algoti arī t.s. zvejas puisi jeb „profesionāli” zvejnieki, kurus

¹⁴² Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19.gs pirmajā pusē*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1936. 121.lpp

¹⁴³ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). *Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums*. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 83. lpp

¹⁴⁴ Krodznieks, J. *Zemnieku nemieri 1841. gadā*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1922. 20.lpp

¹⁴⁵ Cimmermanis, S. Saldūdeņu zveja Vidzemē, 19. un 20. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija: rakstu krājums*. Rīga: LZA Izdevniecība, 1963. 81. lpp

¹⁴⁶ *Mārciņa – svara mērvienība Krievijas mēru sistēmā, kas līdzvērtīga aptuveni 418 gramiem.*

¹⁴⁷ Cimmermanis, S. Saldūdeņu zveja Vidzemē, 19. un 20. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija: rakstu krājums*. 81. lpp

¹⁴⁸ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 7172. f. (Vidzemes muižu vaku grāmatas, 1858.), 3. apr., 41. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes Nurmižu privātmuiža), 2. lpp

mēdza izmitināt rentes mājās.¹⁴⁹ Dažkārt, šie cienījamie amati tika pārmantoti vienas dzimtas ietvaros. Pēc kļaušu sistēmas likvidācijas un brīvo līgumu prakses ierobežošanas 19.gs 3. ceturksnī, zvejas nodrošināšanai nepieciešamo materiālo resursu sagāde vairs nebija rentabla, tamdēļ zvejas tiesības tika iznomātas trešajām personām, saņemot par to daļu no loma.¹⁵⁰ Faktiski šo privilēģiju var uzskatīt par tobrīd neapzinātu, sava veida dabas aizsardzības mehānisma sastāvdaļu, nozveja tika strikti kontrolēta, lai gan tas neizslēdza maluzvejniecību - ja vien izdevās patverties no skaudīga kaimiņa vai muižas policista (parasti militārā dienesta veterāna).

Nurmižu muižkungs Georgs Veinholds grāfs fon Duntens devās mūžībā 69 gadu vecumā 1845. gada 10. jūnijā. Viņa valdīšanas laikā, Nurmižu muiža no panīkušas muižiņas Rīgas – Cēsu pasta ceļa malā pārtapa par muižu, kas piesaistīja ceļotājus gan no dažādām Krievijas impērijas daļām, gan vācu zemēm, gan Francijas utt. Muižas centrs tika pilnībā pārplānots un pārbūvēts, sekojot modernākajām arhitektūras tendencēm, ierīkots parks un plaši dārzi, kā izveide uzticēta tā laika vienam no Eiropā pazīstamākajiem ainavu arhitektiem un teorētiķiem Kristiānam Kajam Lorencam Hiršfeldam (1742. – 1792.).¹⁵¹ Tomēr Georgam Veinholdam un Natālijai Karolīnei (dzimusi fon der Pālena) fon Dunteniem nebija pēcnācēju. Saskaņā ar testamentu vairākus nekustamos īpašumus, tostarp Nurmižus mantoja viņa brāļa, Pērnavas apriņķa Karksi (*Karkus*) muižas īpašnieka Karla Vilhelma un Vilhelmīnes (dz. fon Štāla) fon Duntenu dēls, gvardes leitnants Vilhelms grāfs fon Duntens.¹⁵²

Tobrīd, 1850. gadā¹⁵³ muižai piederēja šādas zemnieku saimniecības un to saimnieki (Skat. 2. – 3. pielikumu): 1) Kodaļas. Saimnieks Jānis Vītols; 2) Skāduļi. Saimnieks Miķelis Skādulis; 3) Pāvuļi. Saimnieks Jānis Kalniņš; 4) Laugas. Saimnieks Ansis Lauga; 5) Veļķi. Saimnieks Kārlis Lauga; 6) Pipasti. Saimnieks Jēkabs Pipasts, kurš 1837. gadā ieradies no Ramas muižas; 7) Jānīši. Saimnieks Miķelis Ozoliņš; 8) Vecvēveri. Saimnieks Jānis Kalējs; 9) Veclūsari (Liellūsari). Saimnieks Andrejs Lūsars; 10) Mazlūsari. Saimnieks Pēteris Kalniņš; 11) Ūillas. Saimnieks Mārcis Zvaigznītis; 12) Sprogas (*Sprohje*). Saimnieks Jānis Ozoliņš; 13) Tūtapi. Saimnieks Ansis Ābolītis; 14) Desaiņi. Saimnieks Pēteris Ābolītis; 15) Garanči (*Garrans*). Saimnieks Miķelis Kalniņš; 16) Buļļi. Saimnieks Ansis Bullis; 17) Plakši (*Plaheksche*). Saimnieks Jānis Plakše; 18) Inkas. Saimnieks

¹⁴⁹ Cimmermanis, S. Saldūdeņu zveja Vidzemē, 19. un 20. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija: rakstu krājums*. 81. lpp

¹⁵⁰ Turpat.

¹⁵¹ Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, geimeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunst*. Halle: Johann Jacob Gebauer, 1804. S. 322.

¹⁵² Stryk von, L. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische Distrikt*. Dresden: Albanuschen Buchdruckerei, 1885. S. 92.

¹⁵³ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 312. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas), 273. – 312. lp

Andrievs Lauga; 19) Leijas. Saimnieks Jānis Ozoliņš; 20) Bliskas. Saimnieks Mārtiņš Ozoliņš; 21) Sleņģi. Saimnieks Jānis Sleņģis; 22) Lieltītmaņi. Saimnieks Pēteris Tītmanis; 23) Maztītmaņi. Saimnieks Miķelis Kviesis?; 24) Cūkaiņi. Saimnieks Ādams Kauliņš; 25) Vilkazeķes. Saimnieks Ansis Vilks; 26) Plostnieki. Saimnieks Jānis Prāms; 27) Lauri. Saimnieks Ādams Lauga; 28) Šteinbeķu krogs. Krodzinieks un saimnieks Jānis Lauga; 29) Vēršu krogs. Krodzinieks un saimnieks Pēteris Kalējs; 30) Lincaures, kas izveidotas 19.gs 1. pusē. Saimnieks Jānis Inbieks, kurš 1837. gadā ieradies no Paltmales muižas.

Pēc šiem 1850. gada dvēseļu revīzijas datiem var secināt, ka viensētu skaits kopš 18.gs 2. puses bija palicis teju nemainīgs, tātad nebija notikuši pirkšanas – pārdošanas darījumi, kā arī neviena saimniecība nav tikusi pamesta. Jaunizveidotas vien „Lincaures” (starpkaru periodā mežsarga māja). Tāpat arī redzams, ka pakāpeniski piešķirot brīvīšanu, (vispirms saimniekiem, pēc tam kalpiem) ap 1826. gadu Nurmižu saimniekiem uzvārdi bieži piešķirti pēc māju nosaukumiem, kurās tie saimniekoja. Īpaši bieži sastopami Laugas, kuri saimniekoja Lauros, Šteinbeķu krogā, Inkās, Laugās, Veļķos, kā arī vairākās citās mājās dzīvojušiem kalpiem un dažādiem amatniekiem bijis šis uzvārds. Noprotams, ka pirmie dzimtas pārstāvji nākuši no „Laugām”.

Tobrīd reģistrēti arī vairāki mežsargi (*Buschwächter*): Kārlis Brūveris, Jēkabs Ābolītis (no Tūtapiem).¹⁵⁴ Atsevišķi izdalīts arī Laugu kordons, kurā reģistrēti Pēteris Ozoliņš un Jānis Pētersons.¹⁵⁵ Tik nelielas, pārraugāmas mežu teritorijas kontekstā, it īpaši salīdzinājumā ar mūsdienām, ievērojams mežsargu skaits, kas skaidrojams ar apstākli, ka tolaik mežsargiem dodoties apgaitās, nereti nācās sastapties ar malumedniekiem vai nelegālajiem mežcirtējiem, kas reizēm izrādīja bruņotu pretestību. Tāpēc visbiežāk mežsargi pārvietojās jāsus un bija labi bruņoti.¹⁵⁶ Ne velti, nelegālie darboņi nevēlējās padoties ar labu, jo sodi bija bargi, piemēram, zirgus apķīlāja turpat, nozieguma vietā, bet izpirkšanas summa bija atkarīga no pastrādātā nozieguma apmēra.¹⁵⁷ Piemēram, Kurzemes guberņā likums noteica, ka, ja vainīgais pretojas mežsargam, tas sodāms turpat pēc pretošanās veida.¹⁵⁸ Tātad mežsargam, dzīvības apdraudējuma gadījumā bija tiesības nogalināt uzbrucēju, taču noprotams, ka tas notika ļoti reti, it īpaši tāpēc, ka vienīgie cīņas liecinieki bija paši mežsargi un tiesā būtu grūti pierādīt, ka tā tiešām bijusi paš aizsardzība. Jāpiebilst, ka mežsarga amats, tāpat kā iepriekš aprakstītais zvejas pārziņa amats tika uzskatīts par ļoti cienījamu, kaut vai

¹⁵⁴ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 312. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas), 311. l p

¹⁵⁵ Turpat.

¹⁵⁶ Ķēniņš, I. Kurzemes un Zemgales hercogiste. 36. lpp. Pieejams:

https://www.historia.lv/sites/default/files/media/Biblioteka/Literatura/Akademiskie_raksti/2014/decembris/indulis_kenins_kurzemes_hercogiste_historia.lv.pdf [aplūkots 09.03.2018.]

¹⁵⁷ Turpat.

¹⁵⁸ Turpat.

ņemot vērā faktu, ka zemniekam, kurš pilda mežsarga amata pienākumus, ļauts nēsāt ieroci. Citkārt, zemnieka veikta ieroča iegāde un uzglabāšana tiktu uzskatīta par dumpošanas un atbilstoši arī tiktu sodīta.

Pēc 1858. gada ruļļu jeb vakas grāmatā sniegtās informācijas, muižas platība bija 10 1/10 arkli, savukārt ieskaitot zemnieku zemi – 12 1/20 arkli.¹⁵⁹ Muižā pavisam bija ~710 iedzīvotāji, jāpiebilst, ka šobrīd, iedzīvotāju skaits nesasniedz pat vairāk par pusi.¹⁶⁰ Salīdzinot 1850. gada dvēseļu revīzijā, kā arī minētajā vaku grāmatā sniegto informāciju, konstatējams, ka likvidēts lielceļa malā esošais Vēršu krogs un muižas DA nomalē, netālu no Sudas purva krasta dibināts Ozolkrogs.¹⁶¹ Tātad Ozolkrogs izveidots starp 1850. un 1858. gadu, tolaik gan tā vēl bija uzskatāma par nomali - līdz Vidzemes šosejas izbūvei 1869. gadā. Kroga apbūve saglabājusies līdz mūsdienām, taču atrodas avārijas stāvoklī. Pie muižas nodokļu (kvotes) zemes¹⁶² pieskaitīti gan abi krogi (Ozolkrogs un Šteinbeķu krogs), gan atsevišķas sētas: 1) Pāvuli; 2) Sļeņģi; 3) Pipasti; 4) Bliskas; 5) Laugas (vēlāk pusmuiža) un 6) Veļķi, savukārt, pārējās sētas reģistrētas, kā zemnieku zeme (Skat. 126. atsauci), kur noteicošās lauksaimniecības kultūras bija rudzi, mieži, auzas, apiņi un kaņepes.¹⁶³ Grāfa Vilhelma fon Duntena laikā, muižā joprojām darbojās ķieģeļu ceplis, kā arī no akmens lauztuvēm iegūtais kaļķakmens šķiet tika pārdots apkārtnes kaļķu cepliem.¹⁶⁴

Arī izglītības nozīmē, Nurmiži 19.gs 60. gados sāka piedzīvot izaugsmi, tiesa jau 18.gs beigās 3/5 iedzīvotāju bija lasītpratēji, taču pirmā pagasta skola jeb Nurmižu 1. pakāpes pamatskola tika uzbūvēta vien 1863. gadā.¹⁶⁵ Tā bija arhitektoniski vienkārša, vienkārša akmens mūra ēka, kas atradās lielceļa malā, starp Nurmižu pagasta un Nurmižu muižas centriem. Ēkas austrumu galā atradās skolotāja dzīvoklis, savukārt rietumu galā klases telpa, virs klases izbūvētajā bēniņu daļā zēnu internāta guļamistaba, bet meitenēm paredzētā tieši pretī, virs skolotāja dzīvokļa.¹⁶⁶ No skolas pirmsākumiem līdz 1882. gadam par vienīgo skolotāju strādāja I. Košiņš.¹⁶⁷ Jau 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos tika noteikts, ka katrā pagastā jādibina skolu, taču ne visur tas arī tika

¹⁵⁹ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 7172. f. (Vidzemes muižu vaku grāmatas, 1858.), 3. apr., 41. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes Nurmižu privātmuiža), 2. l p

¹⁶⁰ Turpat.

¹⁶¹ Turpat.

¹⁶² *Kvotes zeme – 1849. gada Vidzemes zemnieku likumā apstiprināta no sabiedriskajām un valsts kalpošanām atbrīvota zemes kategorija, paredzēta muižas kalpu algošanai, t.i. šajā zemē gūtā raža atsavināta muižas kalpu uzturēšanas labad. reizēm, patvaļīgi tā tika izrentēta zemniekiem vai apstrādāta kā muižas zeme.* / Valters, P (sast.). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos.* Rīga: Divergens, 2001. 219. lpp

¹⁶³ Turpat. 8. l p

¹⁶⁴ Turpat. 2. l p

¹⁶⁵ Lauki. *Latvija.* Nr. 73. 1923., 29. decembris. 2. lpp

¹⁶⁶ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 18. l p

¹⁶⁷ Lauki. *Latvija.* Nr. 73. 1923., 29. decembris. 2. lpp

realizēts, ne viena, ne otra puse (muižnieki un zemnieki) vai nu nevarēja vienoties vai nevarēja atļauties uzņemt celtniecības, ēkas, inventāra un darbinieku uzturēšanas izmaksas.¹⁶⁸ Tāpēc arī Nurmižos skola tika dibināta vien 1863. gadā jeb laikā, kad vispārējās likumdošanas apstākļos no tā vairs nevarēja izvairīties. Jāatzīmē, ka vienpadsmit gadus pēc Nurmižu pagasta skolas atklāšanas, Krievijas impērijā tika izveidots tautskolas inspektora amats, kā pienākumos ietilpa izglītības kvalitātes kontrole, t.sk. izglītības iestādes telpu un inventāra pārbaude.

Skolu¹⁶⁹, tāpat kā pagastiesu tīkla paplašināšana, pagasta institūcijas nostiprināšana, pārvietošanās brīvība (1861. gadā ierosinātais un 1863. gadā ratificētais „pasu likums”), zemnieku tiesības lietošanā esošās sētas iegūt savā īpašumā utt., bija Krievijas impērijas cara Aleksandra II 19.gs 60. gados realizēto reformu rezultāti. Turpinot par t.s. pasu likumu, tika noteikts, ka ikvienam, kurš samaksāja pases nodokli bija tiesības iegūt šo dokumentu, kas ļauj izceļot uz jebkuru vietu Krievijā, pases derīguma termiņš svārstījās no 3 līdz 36 mēnešiem, pēc tam par tās termiņa pagarināšanu lēma muižas policija, jo joprojām bija nepieciešams kontrolēt strādājošo migrāciju, lai nerastos darbaspēka trūkums. Bez šaubām pasu likums radās no daudz nozīmīgāka sasnieguma jeb 1861. gada 19. februāra manifesta, kas deva brīvību aptuveni 22 miljoniem dzimtcilvēku visā Krievijas impērijā, pāris gadus vēlāk tika aizliegti miesas sodi civiliedzīvotājiem, bet armijā aizliegta t.s. strostēšana jeb sodāmā skriešana caur ierindu. Tobrīd tika samazināts arī dienesta laiks armijā no 25 gadiem uz 15 gadiem, bet flotē uz 14 gadiem, tika veikti armijas modernizācijas pasākumi, savukārt, 1874. gadā Krievijas impērijas ģenerālštāba priekšnieks D. Miļutins izdeva cara apstiprinātu likumu par vispārējo karaklausību, kas noteica, ka karadienests ir obligāts visiem vīriešiem, kas no tā nav atbrīvoti veselības problēmu vai citu faktoru dēļ (piemēram, vienīgais dēls, kas uzturēja vecākus vai nepilngadīgos brāļus un māsas). Parastais dienesta ilgums bija seši gadi aktīvajā dienestā, deviņi gadi karaspēka rezervistos un pēc tam vēl pieci gadi zemessardzē. Dienesta ilgums bija atkarīgs no iegūtā izglītības līmeņa, piemēram, personas ar akadēmisku izglītību, aktīvajā dienestā tika iesauktas vien uz sešiem mēnešiem.

Tobrīd, 19.gs 2. pusē Krievija stāvēja lielu pārmaiņu priekšā. Aleksandra II veiktās liberālās reformas, ko visbiežāk muižniecība pieņēma ar zināmu pretošanos un bažām par gadsimtiem senās saimnieciskās sistēmas pārkārtojumiem.¹⁷⁰ Pieaugot izglītības un labklājības līmenim, latviešu zemnieku vidū, tāpat kā pilsētās, arī provincē veidojās jauna, tiesiski brīva, sabiedriski, saimnieciski un kulturāli aktīva paaudze, kas kļuva par gaismas avotu ikvienā muižā un pagastā. Attiecīgi arī

¹⁶⁸ Spekke, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2008. 256. lpp

¹⁶⁹ Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 94. – 95. lpp

¹⁷⁰ Turpat. 84. lpp

sociālā stratifikācija starp muižniekiem, saimniekiem un kalpiem kļuva arvien izteiktāka. Ne velti, reizēm ļaudis no tiesiski neaizsargātākiem sabiedrības slāņiem, saimniekus nievājoši mēdza dēvēt par „pelēkajiem baroniem”.

1.4. Nurmīžu muiža un pagasts: iedzīvotāji, saimniecība un kultūra 1872. – 1914.

Reformu rezultātā 19.gs 2. pusei vispirms jau saimniecību atpirkšanas rezultātā, ko iekustināja 1849. gada agrārais likums, raksturīga zemnieku labklājības celšanās, lai gan klaušas Vidzemē pilnībā tika izbeigtas vien 1868. gada Jurgos, kad parasti beidzās nolīgto kalpu līgumu termiņi.¹⁷¹ Ap to pašu laiku, 1866. gadā tika izdots arī pagastu likums, kam turpmākajā zemnieku ceļā uz patstāvību, bija būtiska loma, t.i. turpmāk muižas policijai vairs nebija nekādas varas pār pagastu, muiža un muižas zemes nomnieki palika ārpus pagasta un veidoja paši savu pārvaldes vienību. Ar šo pašu likumu tika noteikts, ka augstākais pagasta varas orgāns ir pagasta pilnsapulce, ko sasauca reizi gadā, lai ievēlētu pagasta valdi, tiesu un vieninieku pulku, kā arī noteikts, ka pagasta valdes sapulcēm jānotiek pagastnamā, tātad radās arī nepieciešamība tādu būvēt vai rast telpas nomas ceļā.¹⁷² Savukārt, saimniecību atpirkšanas process pamatā iesākās 19.gs 50. gadu beigās un vēlāk rentabilitātes nozīmē vainagojās ar muižu saimniecību apsteigšanu, protams, arī iepriekš zemnieka tiesības iegādāties zemi nebija liegtas, taču parasti nedz muižkungs to vēlējās pārdot, nedz arī saimniekam pietika līdzekļu tās iegādei. Piemēram, 1852. gadā dzimtzemnieku valdījumā atradās 415 dālderis zemes (1 kadastra dālderis bija ~ 3,2 ha no kopējās vai 1,8 ha no derīgās zemes, savukārt, 1 zemes dālderis bija ap 0,5 – 0,8 ha), turpretī 1865. gadā šī platība, it īpaši sākot ar 1863. gadu bija pieaugusi līdz 19 642 dālderiem.¹⁷³

Straujais zemnieku privātā nekustamā īpašuma platības pieaugums skaidrojams ar 1863. gada Janvāra sacelšanos Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas teritorijās, kas vērsta pret Krievijas impērijas varu. Šī iemesla dēļ, jau 1863. gada 1. martā cara valdības izsludinātais ukazs Ziemeļrietumu apgabala guberņās atcēla zemnieku pagaidu atkarības stāvokli, kas pēc vispārējās dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā, noteikts uz 9 gadu ilgu periodu, kā arī noteica obligātu piešķirtās zemes izpirkšanu.¹⁷⁴ Zemes pārdošanu muižu valdītājiem bija jāizsludina caur augstāko tiesu instanci –

¹⁷¹ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). *Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums*. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 83. lpp

¹⁷² Turpat. 88. lpp

¹⁷³ Par dzimtu māju pirkšanu. *Latviešu Avīzes*. Nr. 10. 1865., 11. marts. 75. lpp

¹⁷⁴ Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 84. lpp

hoftiesu, lai pieteiktos visi potenciālie pircēji vai personas, kas iebilst pret konkrēto īpašumu atdalīšanu no muižas zemes.¹⁷⁵ Lai gan zemniekiem bija tiesības iegādāties saimniecības jau kopš 1849. gada, tomēr līdz pilnīgai kļaušu atcelšanai 1861. gadā, tie bija izņēmumi, savukārt, vēlāk muižu īpašniekiem bija nepieciešami līdzekļi patstāvīgai saimniekošanai izmantojot algotu darbaspēku, tāpēc zemnieku sētu izpārdošana bija loģisks solis ne tikai 1863. gada 1. marta ukaza dēļ.¹⁷⁶ Nurmižu muižas lielkungs Vilhelms grāfs fon Duntens zemnieku sētu pārdošanu izsludināja 1864. gadā, taču pirmais pirkšanas – pārdošanas līgums tika noslēgts 1872. gadā, neilgi pēc tam, kad Vēršu mājas saimnieks Kārlis Vītols parādu dēļ tika izūtrupēts.¹⁷⁷

Līdz 20. gs sākumam tika pārdotas šādas saimniecības (V. Šalgunovas tabula)¹⁷⁸:

Gads	Mājas nosaukums	Pircējs	Summa rbļ. kap.	Zemes vērtība	
				dālderī	graši
1872.	Vērši	Nurmižu pagasta sabiedrība	5000	24	51 91
1873.	Tūtapi	Jēkabs Āboliņš	4785	29	69 51
	Plakši	Jānis Tītmanis	5900	35	68 13
	Buļļi	Jānis Kalniņš	5775	33	60 58
	Kalēji	Miķelis Ozoliņš	4100	21	43 47
	Ķillas	Jānis Ozols	2000	15	29 26
	Mazlūsari	Pēteris Kalniņš	5425	31	46 34
	Liellūsari	Jānis Lūsars (1897. g. daļu īpašuma „Mazlūsari – 2” pārdeva Pēterim Upītim)			
1874.	Plostnieki	Juris Lauge	4300	24	46 11
	Ratnieki	Pēteris Lauberts	5850	39	54 68
	Spainieki	Andrejs Līcis	6000	30	40 32
1876.	Sprogas	Jānis Kauliņš (1879. gadā par 7127 rub. pārdeva Augustam Adamsonam)	6475	37	51
	Skāduļi	Pēteris Adamsons	3680	23	768

¹⁷⁵ Par dzimtu māju pirkšanu. *Latviešu Avīzes*. Nr. 10. 1865., 11. marts. 75. lpp

¹⁷⁶ Teivens, A. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Stokholma: Daugava, 1985. 76. lpp

¹⁷⁷ Tītmanis, P. Tiesu sludināšanas. *Vidzemes Latviešu Avīzes*. Nr. 23. 1870., 15. decembris. 604. lpp

¹⁷⁸ Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). *Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums*. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 87. lpp

	Tītmaņi	Mārtiņš Tītmanis	3840	24	56
	Inkas	Mārtiņš Pētersons	7000	35	34 80
1877.	Garanči	Kārlis Tītmanis	8500	38	19 23
1878.	Cūkaiņi	Pēteris Upmāls	4600	28	30 57
	Lieltītmaņi	Pēteris Kalniņš	7200	33	25 50
	Lauri	Mārtiņš Ozols	2100	17	50 61
1879.	Kodaļas	Jānis Ceļš	3900	22	89 42
	Vilkazeķes	Mārtiņš Blūmiņš (1919.g. pārdeva Pēterim Dreimanim)	5200	29	12 12
1901.	Kalna Tītmaņi	Pēteris Ošs			

Pēc kavalērijas gvardes kapteiņa Vilhelma Otto Kazimira grāfa fon Duntena nāves (1800. – 1878.), īpašumus mantoja viņa trīs dēli Eižens, Gustavs un Pauls.¹⁷⁹ Vēlāk, vienošanās ceļā, Nurmīžu muiža nonāca Paula grāfa fon Duntena (1833.-1904.) valdījumā, kurš adoptēja māsasdēlu Reinhardu fon Dālvigu Šauenburgu cu Lihtenfelsu, nākamo Nurmīžu muižas īpašnieku.¹⁸⁰ Noprotams, ka Vilhelma fon Duntena atraitne Adele Sofija fon Duntena (dzimusi fon Kēhorna/ von Cöhorn) joprojām dzīvoja Nurmīžos.¹⁸¹ Nurmīžu muižā tika veikti saimniecības pārkārtošanas pasākumi, piemēram, ceļmalā esošās dzirnavas tika pārceltas par vairāk nekā puskilometru tālāk, līdzās muižas parkam, savukārt vecajās dzirnavās iekārtots alus brūzis, bet dzirnavu noliktavā alus noliktava.¹⁸² Tobrīd par alus brūveri strādāja igaunis vārdā Eglons, kurš allaž ar striktu kārtību raudzījies, lai alus būtu atbilstoša stipruma un konsistences, t.i. ne šķidr, ne biezs (Skat. 4. pielikumu).¹⁸³ Alus pildīts lielās vātīs, tika izturēts trīs mēnešus, pēc tam pārdots gan krogiem (piemēram, netālajam Ramas muižas Saukumkrogam, uz Turaidu, Līgatnes papīrfabriku, Sēju utt.), gan privātpersonām.¹⁸⁴ Cena par stopu (ap 1,2 l) bija 4 kap., par pudeli 5 kap., tika pārdoti arī t.s. enkurīši jeb mucīņas 12 stopu tilpumā.¹⁸⁵ Vēlāk, trauksmainajā 1905. gadā alkoholiskie dzērieni un daudzie uzņēmumi, kur tos varēja iegādāties, kļuva par strīdus objektu starp muižu un pagastu, ne velti, Nurmīžu pagastā, ko

¹⁷⁹ Stryk von, L. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische Distrikt*. Dresden: Albanuschen Buchdruckerei, 1885. S. 92.

¹⁸⁰ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmīžos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 42. - 43.

lpp

¹⁸¹ Kneschke, E. H. *Deutsche Grafen – Hauser der Gegenwart. Heraldischer, Historischer und Genealogischer Beziehung*. Leipzig: T. O. Weigel, 1852. S. 204. – 205.

¹⁸² Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmīžu vēsturi un tagadni. 10. lpp

¹⁸³ Turpat.

¹⁸⁴ Turpat.

¹⁸⁵ Turpat.

19.gs 90. gadu reformu rezultātā apvienoja gan ar Engelhartes, Paltmales, Ķempju un Ramas pagastiem, gan atkal sadalīja, atradās divas kroņa spirta monopola bodes, trīs krogi un viena alus tirgotava.¹⁸⁶ Kāds ceļotājs vārdā L. Līgonis, kādā 1884. gada laikraksta „Balss” numurā centies norādīt uz šo problēmu, viņaprāt, Nurmižos slavējama ir skaistā daba un turīgā gruntniecība, taču no otras puses jauniešiem trūkstot sabiedriskās dzīves, un pamatā tie aizraujas ar krogos atrodamajiem priekiem.¹⁸⁷

Šeit gan jāpiebilst, ka krogi atšķirībā no mūsdienām nebija tikai parastas dzertuves. Krogos, ik gadu Jurgos (23. aprīlī) saimnieki slēdza līgumus ar kalpiem par nākamo gadu, savukārt, līgstamdienas parasti bija janvārī vai februārī, ko darīja ar tādu apdomu, lai gan darba devējam, gan darba ņēmējam būtu laiks apdomāt vai noslēgt līgumu, un vajadzības gadījumā būtu arī laiks atrast citu darba devēju vai darba ņēmēju.¹⁸⁸ Līgstamdienās krogos ieradās tuvējo pagastu saimnieki un gājēji (kalpi, meitas un puīši), ieradās arī daudzi citi, lai izklaidētos, satiktu paziņas u.tml. Reizēm, slēgt darījumus palīdzēja t.s. savedēji jeb cilvēki, kuri par attiecīgu samaksu, bija lietas kursā, kuram saimniekam kādi kalpi vajadzīgi un kuri kalpi nākamajā gadā grib iet pie cita saimnieka, tāpēc nereti drūzma kroga priekšā uzradās jau pašā rīta agrumā.¹⁸⁹ Jāteic, ka vēl 19.gs vidū kalpiem tika maksāts „graudā”, tikai gadsimta otrajā pusē notika pāreja uz algas izmaksu naudā, bez tam, parasti algas apmēru, darba attiecību termiņu noteica bez rakstiska līguma.¹⁹⁰ Krogi bija arī vieta, kur gan tuvējās apkārtnes ļaudis, gan ceļotāji varēja baudīt dažādas amatieru iestudētas teātra izrādes, dažādus dziedājumus t.sk. kupleju dziedāšanu utt., reizēm krogū ieradās ceļojošie mākslinieki, kuriem mēdza būt gan saliekama, improvizēta skatuve, gan dažādi rekvizīti un protams, krogs pildīja arī viesnīcas funkcijas, ikvienam atkarībā no rocības, bija iespējams pārļaut nakti, sākot ar gultasvietu uz lāvas un salmu matrača un beidzot ar glītu, labi apmēbelētu istabiņu.

Izglītība. Savukārt, saistībā ar senseno netikumu un jauniešu pārlieku uzstājīgo interesi apmeklēt krogu, zināma atbildība gūlās uz pagasta skolotāju pleciem. Ne tikai Nurmižu mājskolotāja Johana fon Holsta (1828.-1898.) laikā, 19.gs vidū, bet it īpaši vēlāk, kad novecojusī un nefunkcionējošā izglītības sistēma bija būtiski reformēta.¹⁹¹ Pirmais pagastskolas skolotājs I. Košiņš (amatā, 1863. – 1884.), lai gan papildus pūles veltīja, lai apmācītu atskolniekus, ko šobrīd dēvētu par vakarskolu, mācīja arī korāļu dziedāšanu, ticis raksturots kā bargs cilvēks, kurš nevilcinājies pielietot

¹⁸⁶ Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 88. 1905., 9. novembris. 2. lpp

¹⁸⁷ Iz Nurmižiem. *Balss*. Nr. 6. 1884., 2. februāris. 3. lpp

¹⁸⁸ Teivens, A. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Stokholma: Daugava, 1985. 77. lpp

¹⁸⁹ Turpat. 78. lpp

¹⁹⁰ Turpat.

¹⁹¹ Sauer. N. *Locales. Dūna Zeitung*. Nr. 166. 1898., 27. juli. S. 2.

fizisku spēku pret nepaklausīgiem audzēkņiem.¹⁹² Piemēram, reiz skolēni sabīdījuši solus rotaļām, skolotājs par to ļoti sadusmojies un aizgājis, tad klasē ienākusi viņa sieva, kura teikusi, lai bērni nolūdzoties, pēdīgi viņš atnācis.¹⁹³ Pēc I. Košiņa darbā par skolotāju – skolas pārzini tika pieņemts Pēteris Turausks.¹⁹⁴ Pēdējais raksturots kā iejūtīgāks, lai gan arī nav atteicies no miesas sodiem, piemēram, iepļaukājis, reiz ar gredzena akmeni nejauši pārgriežot vaigu, sita ar lineālu pa pirkstiem, lika tupēt ceļos uz kaltētu zirņu maisiņiem u.tml.¹⁹⁵ Arī par atsevišķiem skolēniem sakāms ne tas pozitīvākais. Siguldas draudzes skolā (kur mācības turpināja arī Vildogas pagastskolas absolventi), skolotāju Bumbieri, īsa auguma vīru ar vāju redzi un līku muguru, kāda izrīkojuma laikā daži skolēni padzinuši, izmantojot sprunguļus.¹⁹⁶ P. Turausks pirms atbildīgā amata ieņemšanas bieži bija satiekams Ramas muižas Saukumkrogā, bet greizus skatienus saņēma arī pēc tam, kad 1895. gadā apprecēja savu bijušo skolnieci Tūtapu māju saimnieka Āboliņa meitu un turpmāk „*par lopkopību interesējies vairāk kā par audzēkņiem*”, tāpēc daļa pagasta saimnieku viņu kariķējoši mēdza saukt par modernieku, taču pašam „moderniekam” no tā ne silts, ne auksts, aktīvi darbojās gan biškopības, gan lopu pārraudzības biedrībās, iesaistījās arī pagasta pārvaldē.¹⁹⁷ Arī ar autoritātes iegūšanu kora vadītāja amatā negāja tik gludi kā gribētos, jo pat laikrakstos lasāmas gan klausītāju, gan kora dalībnieku atsauksmes, gan par to, ka kora dalībnieki - amatieri regulāri māca diriģentu (P. Turauski), gan par to, ka dažādos izrīkojumos un rautos, dziedāts šķībi.¹⁹⁸ Tomēr jāuzsver, ka P. Turauska laikā, 1910. gadā skolas ēka tika pārbūvēta, piebūvējot telpas trīs klašu izvietojumam, kā arī piesaistīta palīgskolotāja Paulīne Kalniņa.¹⁹⁹

No otras puses L. Līgoņa uzslavētā „turīgā Nurmižu gruntniecība” veidoja pavisam citu ainu, kopš 19.gs 60. gadu reformām, relatīvi īsā laikā daudz kas bija mainījies, un, ne tikai tiesiskuma, bet arī izglītības līmeņa un kultūras kontekstā, lai gan vēl 19.gs pēdējā ceturksnī nereti kritizēti par sabiedrisko aktivitāšu trūkumu vai kūtro, negribīgo ziedošanu draudzes baznīcai, par ko reiz pagasta vecākajam draudzes priekšā nācās taisnoties, mācītājam sakot, ka „*Nurmižos nekā nevarot salasīt*”.²⁰⁰ Zināmas grūtības bija arī ar māju izpirkšanu, protams, maksāts tika pa daļām un kamēr, piemēram, Vibrokas un Ramas muižu saimnieki mājas jau bija izpirkuši, tikmēr nurmižnieki vēl

¹⁹² Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 19. lp

¹⁹³ Turpat.

¹⁹⁴ Lauki. Latvija. Nr. 73. 1923., 29. decembris. 2. lpp

¹⁹⁵ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 19. lp

¹⁹⁶ Turpat.

¹⁹⁷ Turpat.

¹⁹⁸ Lauki. Jaunā Latvija. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp

¹⁹⁹ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 19. lp

²⁰⁰ W. B. No Siguldas draudzes. *Balss*. Nr. 48. 1883., 30. novembris. 7. lpp

19.gs 90. gados turpināja veikt nomaksu.²⁰¹ Arī tad, kad 1904. gadā pagasta valde lēma par steidzami nepieciešamu Nurmižu un Ķempju skolu pārbūvi, līdzekļu nepietika un gadiem neatradās neviens (lai gan delegāti tika izraudzīti), kurš saņemtos doties pie grāfa Duntena, lai lūgtu pabalstu, kur nu vēl pēc tam, kad muižas kungu nams tika nodedzināts.²⁰² Viss gan nebija skatāms tik drūmās krāsās, tanī pašā laikā, kopš 1872. gada pagasta valde, kuru pamatā veidoja saimnieki, no muižas ar izpirkšanas tiesībām nomāja bijušo Vēršu krogu, bet jau 1887. gadā par vietējo iedzīvotāju līdzekļiem tika uzcelts jaunais pagastnams, kas saglabājies līdz mūsdienām.²⁰³ Tāpat arī grūtā brīdī atmaksājās Nurmižiem raksturīgās plašās mežaudzes, par ko Līgatnes papīrfabrika maksāja „labu cenu”.²⁰⁴

Reizēm²⁰⁵ atsevišķi nurmižnieki bija pat pārlieku praktiski ļaudis, kā, piemēram: „*kāda jauna meita B. no Nurmižiem, tanī 1895. gada pavasarī no Tukuma ar vakara vilcienu Rīgā iebraukdama, atradusi kādu pieklājīgu naktsmītņi visiem jautrības un asu izjūtu mīļotājiem pazīstamajā Grāvju ielā. Kambarīti nakts mitekļam izraudzījuse un prasīto summu nomaksājuse – devās pie miera. Rītā jo agri pieceldamās tā noprāto, ka jo noderīgi būtu, ja gultai pārklātos divus palagus un dēļus līdzī ņemtu, caur ko ceļa izdevumi pa daļai tiktu segti. Domāts – darīts. Minētos priekšmetus iesiet sainī jau nav diezin cik grūts darbs un uz ielas tikt arī, jo ātri var. Tālab arī B. ar saini, jo drīzi un it jautri pa Grāvja ielu, soļodama, nokļuva kādas mājas sētā, kur nenovēlīgais namiķis to uzkavēja, caur ko tā kļuva gūstītāju rokās. Šejienes 9. iecirkņa miertiesnesis arī visai ilgi nevilcinājās ar spriedumu, caur kuru nadzīgajai B. pusotra mēneša ilgs atpūtas laiks tika piešķirts.*”

Savukārt, reizumis²⁰⁶ daudz izveicīgāki un praktiskāki izrādījās garāmbraucēji. Piemēram, laikrakstā „*Balss*” 1898. gada 22. jūlija numurā tika ziņots: „*Priekš kādām dienām šejienes Sprīņģos ieradies kāds kungs, teikdams, ka no tuvējās Ligates fabrikas, un lūdzis saimnieci, lai dodot zirgu un pajūgu, ko pabraukt līdz Cēsīm. Saimniecei cienījamā viesā lūgums bija jāatraidā, jo paša saimnieka nebijis mājās un zirgi esot bijuši ļoti vajadzīgi darbā, bet tad kungs sācis pārnest cietsirdību un saimniecei spiedin’ iespiedis pustrēšā rubļa par zirga pabraukumu, tad tam arī izdevies dabūt tik ļoti vajadzīgo zirgu. Kad zirgs bijis aizjūgts, tad viesis, sirsnīgi pateikdamies, aizbraucis. Viss jau nu būtu labi, ja tikai noteiktā laikā, kungs brauktu atpakaļ, bet kā dzird, tas vēl neesot atbraucis. Par tādu vārda laušanu līdz šim nekas vairāk nav izdevies, kā tikai kungu nolamāt par zagli un zirdziņam atsacīt ardievas.*”

²⁰¹ No Nurmižiem. *Balss*. Nr. 48. 1893., 1. decembris. 7. lpp

²⁰² No Nurmižiem. *Apskats*. Nr. 4. 1904., 21. janvāris. 3. lpp

²⁰³ No Nurmižiem. *Balss*. Nr. 48. 1893., 1. decembris. 7. lpp

²⁰⁴ Turpat.

²⁰⁵ R. S. Iz Rīgas. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 91. 1895., 21. aprīlis. 3. lpp

²⁰⁶ P. A. Ziņas. *Balss*. Nr. 29. 1898., 22. jūlijs. 3. lpp

Uzņēmējdarbība, lauksaimniecības produktu ražošana. Atgriežoties pie legālajām darbībām, īpaši izceļami trīs Nurmižu pagasta saimnieki, „Tūtapu” saimnieks Pēteris Āboliņš, „Buļļu” saimnieks Jānis Kalniņš un „Ratnieku” saimnieks Rūdolfs Lauberts. Visi trīs izvirzījās uz citu saimnieku fona gan sabiedriskajās, t.sk. kultūras un politiskajās aktivitātēs, gan veica vietējās uzņēmējdarbības modernizāciju ne tikai lauksaimniecībā. Ap 200ha lielo „Ratnieku” saimnieks Rūdolfs Lauberts 19.gs nogalē uzsāka sējas platību ierīkošanu no ārvalstīm ievestās labības šķirņu izmēģinājumam, paralēli veidoja arī vaislas liellopu ganāmpulku.²⁰⁷ Tajā pašā laikā no Vidzemes gubernatora saņēma atļauju ierīkot ietaisi limonāžu pagatavošanai, kā arī produkcijas realizācijai.²⁰⁸ Savukārt, 1900. gadā „Ratniekiem” tika piešķirts paraugsaimniecības statuss.²⁰⁹ Tobrīd „Ratniekos” tika ierīkota arī kokzāgētava ar gateri, taču dažus gadus vēlāk, pēc negadījuma, kad meistars zaudēja roku, tā tika slēgta.²¹⁰ Pakāpeniski R. Lauberts sāka nodarboties arī ar vīnrūpniecību, līdz 1911. gadā saņēma atļauju atvērt vīna tirgotavu.²¹¹ R. Laubertam ar to vēl nebija gana, tiecoties paplašināt savas un apkaimes saimnieku zināšanas dažādos saimnieciskos jautājumos, savā saimniecībā organizēja otros Krievijas impērijas Dārzkopības biedrības Rīgas nodaļas kursus, tāpat arī biškopības un vīndarīšanas kursus (1904.), kas kalpoja par sevišķu iedvesmas avotu it īpaši vienam Nurmižu pagasta saimniekam Jānim Kalniņam no „Buļļiem”.²¹²

„Ratnieku” saimnieks darbojās arī Ķempju biškopības biedrībā, 1904. gadā ievēlēts par biedrības vadītāja vietnieku, jāpiebilst, ka tas bija arī laiks, kad tradicionālo bišu doru vietā (bišu kāru ievietošana dabiskā vai mākslīgi veidotā koka dobumā) plašāku atpazīstamību sāka iegūt bišu stropi.²¹³ Paralēli darbam biškopības biedrībā, ievēlēts arī Rīgas apriņķa lauksaimniecības komitejā, kā viens no trim zemnieku delegātiem.²¹⁴ Un arī turpmāk, veltīja īpašu uzmanību iesāktajam lauksaimniecības ražojumu kvalitātes uzlabošanas darbam. „Ratniekos” notikušo piensaimniecības un lopkopības kursu ietekmē, ap 1908. gadu, kopā ar „Skāduļu” saimnieku Ādamsonu izveidoja koppienotavu un iegādājās kuļmašīnu.²¹⁵ Tajā pašā gadā R. Lauberts dibināja Nurmižu Lopu pārraudzības biedrību.²¹⁶ Un ne velti, šādas biedrības tika dibinātas sākot jau ar 1903. gadu, tobrīd

²⁰⁷ Lauberts, R. Sīkumi. *Zemkopis*. Nr. 22. 1897., 28. maijs. 268. lpp

²⁰⁸ Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 241. 1898., 24. oktobris. 3. lpp

²⁰⁹ Bisenieks, I. Labprātīgs nodoklis par labu dibināmajai priekšzīmīgajai saimniecībai. *Zemkopis*. Nr. 11. 1900., 15. marts. 2. lpp

²¹⁰ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 45. lpp

²¹¹ Iekšzemes ziņas. *Tēvija*. Nr. 91. 1911., 13. augusts. 3. lpp

²¹² Lasmans, F. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 32. 1904., 21. aprīlis. 2. lpp

²¹³ Bormans, K. Ķempu Biškopības biedrība. *Baltijas Biškopis*. Nr. 1 – 2. 1904., 1. janvāris. 8. lpp

²¹⁴ No Nurmižiem. *Tēvija*. Nr. 46. 1902., 13. novembris. 3. lpp

²¹⁵ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 45. lpp

²¹⁶ Kursītis, J. Rīgas Piensaimnieku biedrība. *Latviešu Avīzes*. Nr. 31. 1908., 16. aprīlis. 2. lpp

Vidzemes guberņā 62% no visiem ~580 tūkst. liellopu atradās zemnieku īpašumā.²¹⁷ Nozare attīstījās augošā pieprasījuma un attiecīgi augsto cenu dēļ, ko izraisīja urbanizācija. Dažādi kursi, piesaistot gan vietējos, gan ārvalstu jomas speciālistus R. Lauberta saimniecībā ik gadu notika kopš 19.gs beigām līdz Pirmā pasaules kara sākumam. Vēlāk pēc kara šis vīrs, kam piemita ievērojama zināšanu bagāža un nesalaužama griba, lūkojās nodedzinātajā Nurmīžu muižas centrā, toreiz tā atjaunošana bija vēl bezcerīgāka kā šodien, taču tas izdevās. Kā trūkst šodien? Varbūt gatavība strādāt augstāku mērķu vārdā, varbūt tā daļa nemateriālās kultūras, kas tika ieaudzināta saimniekmājās. Par „Bullu” saimnieku Jāni Kalniņu un „Tūtapu” saimnieku Pēteri Āboliņu jāturpina 20. gadu kontekstā, lai gan abas saimniecības būtisku artavu Nurmīžu pagasta saimniecībā deva jau krietni senāk. Neņemot vērā šos sasniegumus, jāteic, ka Nurmīžu saimnieki savu lauksaimniecības biedrību izveidoja vien 1921. gadā, iepriekš noprotams, ka vairākas saimniecības bija iestājušās pārpagastā dibinātajā Paltmales zemkopju biedrībā, tādējādi kooperējoties ar turienes saimniecībām.²¹⁸

Lai gan lauksaimniecības zemes kvalitāte bija samērā laba, no neražas gadiem tā nepasargāja, tāpēc ap 19. gs 60. gadiem tika dibināta pagasta vecākajam pakļautā labības magazīna, iespējams vēl senāk, jo Vidzemē pirmās tika dibinātas jau 18.gs pirmajā pusē.²¹⁹ Vēlāk to ierīkošanas un darbības kārtību regulēja 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums, kas noteica, ka no pagasta zemniekiem ikgadēji ievācams tāds labības daudzums, lai uz katru iedzīvotāju sanāktu 2,5 četverti (1 četverts ~13 litri) labības, ko izsniedza ar pagasta valdes atļauju par pārmaksu 6% gadā.²²⁰ Tikai kopš 1904. gada Vidzemes un Kurzemes guberņās ar cara valdības atļauju, ikgadējo magazīnas pārzinim (ievēlēja pagasta vietnieku pulks) nododamo graudu apjomu bija ļauts aizstāt ar naudas iemaksām.²²¹ Daudzviet pastāvēja pašas muižas labības noliktavas, kas pildīja līdzīgu funkciju. Pagasta magazīnas ēka (tagad „Saulītes”) joprojām ir saglabājusies, taču 1925. gadā pārbūvēta par nespējnieku namu, pēc 2. pasaules kara izbūvēti dzīvokļi, bet šobrīd tā ir privātmāja.²²²

Veselības aprūpe un sociālā aizsardzība, labdarība. Jau 19.gs 60. gados Nurmīžos, tāpat kā Jaunkempju, Paltmales, Ramas muižās un Siguldas pastorātā pacietus pieņēma Dr. med. Eduards

²¹⁷ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 225. lpp

²¹⁸ W. B. No Siguldas draudzes. *Balss*. Nr. 48. 1883., 30. novembris. 7. lpp

²¹⁹ Jenšs, J. Vidzemes zemnieku pārtikas jautājums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3. (7.). 1938. 375. lpp

²²⁰ Turpat. 376. lpp

²²¹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 79. lpp

²²² Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111.-1944.), 9. apr., 49. l (Rīgas apriņķa Vildogas pagasta nespējnieku nama izbūves projekts), 6. lp

Hērvāgens (E. Heerwagen; 1831. – 1890.), taču Nurmižu doktorāts tika ierīkots vien 1888. gadā.²²³ Vilhelms grāfs fon Duntens, izprotot nepieciešamību pēc pastāvīgas ārsta klātbūtnes Nurmižu muižā un pagastā, 1888. gada rudenī no A. Ādamsona nopirka netālu no jaunieceltā pagastnama esošās „Sprogas”, nākamajā gadā tika uzsākta divstāvu mūra dzīvojamās ēkas celtniecība, atvērts doktorāts un pieaicināts Siguldas muižas „Enpēteros” dzīvojošais draudzes ārsts Dr. med. O. E. fon Radeckis.²²⁴ Savukārt, kopš 20.gs sākuma Nurmižu pagasta doktorātā darbojās Dr. med. Hugo fon Fogela (*H. von Vogel*) ārsta prakse.²²⁵ Jau iepriekš viņš no Siguldas pilsmuižas īpašniekiem kņaziem Kropotkiniem nomāja villu „Zaļo”, kā arī no Līgatnes papīrfabrikas, ēku blakus Līgatnes krogam, kur bija atvēris aptiekas.²²⁶ Kādā laikraksta „*Pēterburgas Avīzes*” 1903. gada numurā sašutis Nurmižu iedzīvotājs ar pseidonīmu Ješka, izteicis kritiku par telpu trūkumu un higiēnu, lai gan H. fon Fogela kunga rīcībā bija liela divstāvu māja.²²⁷ Piemēram, uzgaidāmā telpa atradās „*vecā, pa retam lietotā ķēķī*”, kur trūka arī sēdvietu.²²⁸ Gadījās arī, ka fon Fogela kungs pieņēma slimniekus ārstēšanai turpat mājā, tad nu slimniekam, kurš novietots kučiera istabā nācās ostīt degutu²²⁹, ar ko kučieris otrā istabas galā apstrādāja zirglietas.²³⁰

Pagasts rūpējās arī par tiem, kuri par sevi vairs nespēja parūpēties, lai gan, it īpaši provincē pastāvēja nerakstīta kārtība, kad pieaugušās atvases rūpējās par nevarīgajiem vecākiem. Tātad pamatā pagasta apgādībā nonākušajiem nespējniekiem nebija tuvu radnieku. Viņiem tika izmaksāti pabalsti, t.sk. līdzīgi kā mūsdienās tiek izsniegtas pārtikas pakas trūcīgajiem, arī tolaik, pastāvēja „pārtikas devu” izsniegšana, kas visbiežāk sastāvēja no maizes, sālītām siļķēm, putrainiem, rudzu miltiem, speķa u.tml.²³¹ Toreizējais Siguldas draudzes tiesas priekšsēdētājs un Ramas muižas īpašnieks H. fon Hibenets jau 1881. gadā nāca klajā ar priekšlikumu katrā draudzes pagastā izveidot nabagmāju.²³² Lielākoties līdz 20.gs 20. gadiem iecere palika idejas līmenī. Arī Nurmižu pagastā, nespējnieku nams tika izveidots vien 1925. gadā par vietējo saimnieku saziņotajiem būvmateriāliem (pārbūvējot pagasta magazīnu, kas neefektivitātes dēļ, tika slēgta jau 1916./1917. gadā).²³³

²²³ Herzberger, F. Inländische Nachrichten. *Rigasche Zeitung*. Nr. 186. 1860., 13. august. S. 1.

²²⁴ Inland. *Rigasche Zeitung*. Nr. 125. 1888., 1. jūni. S. 1.

²²⁵ J. Vidzeme. *Pēterburgas Avīzes*. Nr. 76. 1903., 26. oktobris. 3. lpp

²²⁶ No iekšzemes. *Mājas viesis*. Nr. 13. 1896., 20. marts. 3. lpp

²²⁷ J. Vidzeme. *Pēterburgas Avīzes*. Nr. 76. 1903., 26. oktobris. 3. lpp

²²⁸ Turpat.

²²⁹ *Deguts - biezs, eļļains šķidrums, ko ieguva pārtvaicējot bērza tāsi. Degutu izmantoja kā zābaksmēri u.tml.*

²³⁰ Turpat.

²³¹ Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 186. 1925., 22. augusts. 3. lpp

²³² 2. Rīgas draudzestiesas apriņķa pagasta vecāko un pagasta skrīveru sapulce. *Balss*. Nr. 24. 1881, 11. februāris. 1. lpp

²³³ Lauki. *Lauku Darbs*. Nr. 51. 1925., 10. septembris. 2. lpp

Trūkumcietējiem un nespējniekiem līdzekļi tika piešķirti ne tikai plānojot pagasta budžetu, bet arī ziedojumu ceļā. Piemēram, 1898. gadā Nurmižu muižas īpašnieks, pagasta rīkotās labdarības balles ietvaros, šim nolūkam atvēlēja 100 rubļus, tik pat, cik bija saziņojuši arī vietējie saimnieki.²³⁴ Vēlāk, 1899. gada 12. decembrī ar Vidzemes gubernatora atļauju, Nurmižu pagastnamā tika dibināta arī Nabagu palīdzības biedrība.²³⁵ Tika ziedots arī citām vajadzībām, piemēram, 1904. gadā pēc kņazienes Kropotkinas iniciatīvas uzsāktajā ziedošanas akcijā, kur iesaistījās Siguldas, Nurmižu, Paltmales un Ramas pagasti, tika saņemts liels daudzums dažādu apģērbu un sadzīves priekšmetu (zeķes, cimdi, krekli, dvieļi, palagi utt.), visvairāk no Nurmižu pagasta.²³⁶ Daļa tika nodota Sarkanā krusta nodaļai Rīgā, bet daļa pārvesta uz ķeizarienes, majestātes noliktavu Ziemas pilī, bet vēlāk izsūtīta, karā ar Japānu iesaistītajām armijas daļām.²³⁷

Pagasta iedzīvotāju atbalstam finanšu un kapitāla darījumos, pēc Nurmižu pagasta skrīvera²³⁸ J. Bērziņa iniciatīvas 1902. gadā tika dibināta Nurmižu krājaizdevu sabiedrība, kas tās biedriem sniedza kreditēšanas, t.sk. līzings pakalpojumus, noguldīto materiālo vērtību uzglabāšanu, pakalpojumus darījumos ar vērtspapīriem u.tml., lai gan pamatā to darbība tika vērsta uz lēta kredīta sagādi.²³⁹ Saskaņā ar biedrības statūtiem, biedra nauda gadā bija 50 rubļi, savukārt, par noguldījumiem maksāts 5% no kopējās summas.²⁴⁰ Vidēji Vidzemes krājaizdevu sabiedrībās noguldītāji saņēma ap 4 – 5 % gadā, savukārt, aizdevums tika izsniegts par ~ 8 – 10 % gadā.²⁴¹ Nereti krājaizdevu sabiedrības nodarbojās arī ar labdarību, t.i., ziedoja izglītības iestāžu uzturēšanai, izsniedza stipendijas, rīkoja dažādus kultūras pasākumus u.tml.²⁴² Jāmin arī citas biedrības, piemēram, Nurmižu – Ramas – Vibrokas ugunsaprdošināšanas biedrība, kas tika dibināta jau 1890. gada 14. oktobrī, un, iespējams uzskatāma par senāko šāda veida biedrību Vidzemes guberņā.²⁴³ Tam laikam inovatīva ideja, t.i., biedri biedrības kasē ik gadu iemaksāja noteiktu summu, un

²³⁴ P. A. Ziņas. *Balss*. Nr. 29. 1898., 22. jūlijs. 3. lpp

²³⁵ Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 14. 1900., 19. janvāris. 2. lpp

²³⁶ Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 62. 1904., 16. marts. 2. lpp

²³⁷ Turpat.

²³⁸ *Skrīveris – veica pagasta pārvaldes kancelejas darbus, pārzināja grāmatvedību, kā arī sagatavoja visus dokumentus un apliecības, ko pagasts izsniedza. Skrīvera pienākums bija arī tiesas sēžu protokolēšana.* (Bērziņš V. (sast.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 96. lpp)

²³⁹ *Latviešu Avīzes*. Nr. 73. 1902., 10. septembris. 7. lpp

²⁴⁰ Turpat.

²⁴¹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 229. lpp

²⁴² Turpat. 264. lpp

²⁴³ Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 48. 1890., 28. novembris. 3. lpp

ugunsnelaimes gadījumā no iemaksātās summas tika pilnībā vai daļēji segti nodarītie zaudējumi, turklāt bez „trešās puses” iesaistes.

Atšķirībā no Gustava Reinholda Dolgoja valdītās Ramas muižas, nedz Nurmižu pagasts, nedz muiža nevarēja lepoties ar vērienīgām, regulāri organizētām zaļumballēm, kormūzikas svētkiem u.tml., ko ikreiz apmeklēja simtiem interesentu, tomēr Nurmižos par kultūras gaismu, ne tikai izrīkojumu formātā, rūpējās Nurmižu bibliotēkas biedrība. Kā ierasts, zināmu daļu no izrīkojumā gūtās peļņas ikviena biedrība atvēlēja tās mērķiem, šajā gadījumā grāmatu, žurnālu un telpu inventāra iegādei, savukārt, reizēm tika rīkoti dažādi praktiskie kursi, piemēram, biškopībā.²⁴⁴ Šo pašu izrīkojumu dēļ, biedrība saņēma kritiku, galvenokārt tāpēc, ka allaž tika piedāvāta „pilna bufete”, kas apmeklētājus, kuri ar mēra izjūtu nebija uz „Tu”, noveda līdz neadekvātam stāvoklim un dažādiem incidentiem.²⁴⁵ Tā kā biedrības vadība šajos pasākumos aicināja uzstāties arī vietējo, skolotāja P. Turauska diriģēto kori, kritika, iepriekš aprakstītu iemeslu dēļ, tika saņemta arī par to.²⁴⁶ Jāpiebilst, ka diemžēl, visa biedrības izveidotā bibliotēka aizgāja bojā Pirmā pasaules kara laikā.²⁴⁷ Taču bibliotēkas izveides darbs pēc kara tika uzsākts vēl enerģiskāk kā iepriekš.

Pievērosies sociālajai un politiskajai organizācijai provincē, jāteic, ka 19./20. gadsimta mijā joprojām pastāvēja divu līmeņu pašvaldības – augstāko līmeni pārstāvošās muižu pašvaldības un zemāko pārstāvošās pagastu pašvaldības. Turklāt bruņniecības pašpārvaldes orgāniem – landtāgiem bija būtiska ietekme augstākajos guberņas varas gaitēnos. Vidzemes landtāgā īpašas priekšrocības iemantoja bruņinieku muižu īpašnieki, viņiem tika piešķirtas balsstiesības, turklāt piedalīšanās sēdēs bija obligāta. Pārējie muižu īpašnieki vecumā no 21 – 60, varēja piedalīties bez balsstiesībām. Arī Nurmižu muižai bija bruņinieku muižas statuss (statusu piešķīra landtāgs), kas attiecīgi izpaudās publiskajās tiesībās jeb nodokļu atvieglojumos, muižas policijas varā u.tml., kā arī privāttiesiskajās tiesībās (tirgus, kroģēšanas, alus brūvēšanas, degvīna dedzināšanas, medību, zvejas, medus u.c. privilēģijas). Jāpiebilst, ka līdz pat 1866. gadam bruņinieku muižu varēja iegādāties tikai imatrikulētās dzimtas, citām brīvām un turīgām personām to nebija iespējams izdarīt, ja vien tie neieprecējās kādā imatrikulētā dzimtā, bet vēlāk, respektīvi, kopš 1866. gada īpašumtiesību likumu grozījumu pieņemšanas, šāda tipa muižas varēja iegādāties vai nomāt ikviens brīvs cilvēks, kristietis.²⁴⁸

²⁴⁴ No Nurmuižas. *Sadzīve*. Nr. 54. 1914., 17. maijs. 2. lpp

²⁴⁵ Lauki. *Jaunā Latvija*. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp

²⁴⁶ Turpat.

²⁴⁷ Turpat.

²⁴⁸ Šterns, I. Vasaļu muižu sākumi viduslaiku Latvijā. *Latvijas vēstures institūta žurnāls*. Nr.3 (12). Rīga. 1994. 131.-135.lpp

Landtāgam²⁴⁹ bija tiesības sagatavot dažādus likumprojektus un iesniegt izskatīšanai cara valdībā, kā arī iecelt gandrīz visas gubernas augstākās amatpersonas. Tika ievēlēts landmaršals jeb gubernas bruņniecības vadītājs (pienākums rūpēties par muižniecības interešu aizstāvību, privilēģiju saglabāšanu), kā arī ducis landrātu, kas veidoja t.s. landrātu kolēģiju, kurā pārmaiņus darbojās viens rezidējošais landrāts, kas faktiski bija otra augstākā amatpersona aiz gubernatora un bija atbildīgs par bruņniecības un zemes jautājumu kārtošānu. Landtāga sēdēs visbiežāk tika izskatīti jautājumi, kas saistīti ar saimniecību provincē, zemniekiem, taču šo sēžu starplaikos, gadījumos, kad landrāti nespēja pieņemt kādu lēmumu paši, Vidzemes bruņniecības namā, vietā, kur notika landtāga sēdes, un pastāvīgi uzturējās landmaršals, (tag. Saeimas nams) tika sasaukts konvents, kas sastāvēja no landmaršala, landrātu kolēģijas un divpadsmit apriņķu deputātiem. Tomēr ar 19.gs 60. gadu reformām veiktā valsts demokratizācija atstāja iespaidu arī uz landtāga jurisdikciju, piemēram, šis augstākais muižniecības pārvaldes orgāns zaudēja tiesības izskatīt tiesu, skolu un policijas jautājumus, lai gan arī pēc tam saglabāja noteicošo lomu provincē. Līdzīgi kā tas bija noticis jau iepriekš Rietumeiropā, arī Krievijā, lai gan novēloti, tomēr dažāda līmeņa sabiedrību aptveroši jautājumi, to lemšana arvien vairāk tika uzticēta dažādiem sabiedrības slāņiem, tāpēc ar 1866. gada likumu par pagasta pārvaldi Baltijas gubernās tika izveidota arī zemnieku kārtas pašpārvalde, kas bija šķirta no muižas.

Pagasta pārvaldi²⁵⁰ veica pagasta vecākais ar palīgiem, pagasta sapulce, vietnieku pulks, kā arī pagasta tiesa. Pagasta sapulce tika sasaukta reizi gadā, lai ievēlētu amatpersonas visās pašvaldības institūcijās. Vietnieku pulku, atbilstoši iedzīvotāju skaitam Nurmīžos, veidoja pagasta vecākais un četrpadsmit vietnieki. Saskaņā ar minēto 1866. gada 19. februāra likumu, pagasta vecākais un pagasta tiesas priekšsēdis drīkstēja nākt tikai no saimnieku vidus, bezzemniekiem bija tiesības kandidēt vietnieku pulka vēlēšanās, taču viņu skaits nedrīkstēja pārsniegt pusi no tā. Ikvienā sapulcē šai kārtai, atšķirībā no saimniekiem, bija tiesības ievēlēt tikai vienu priekšstāvi uz katriem desmit bezzemniekiem, tādējādi viņiem nekad nebija balsu pārsvars. Tikai kopš 1904. gada 22. novembrī Krievijas Senāta pieņemtā lēmuma, bezzemniekiem (muižas, saimnieku kalpiem, vaļiniekiem u.tml.) bija ļauts piedalīties pagasta amatpersonu vēlēšanās.

Pagasttiesa jeb pirmās instances zemnieku kārtas tiesa sastāvēja no pagasta tiesnešiem, to vietniekiem (ievēlēja reizi gadā sasauktā pagasta pilnsapulce), kā arī no šo amatpersonu un trīs gadiem ievēlētā tiesas priekšsēdētāja, kuram saskaņā ar 1866. gada 19. februāra likumu bija jābūt zemes īpašniekam vai vismaz rentniekam. Likumā arī tika noteikts, ka pagasttiesas kompetencē

²⁴⁹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 76. – 77. lpp

²⁵⁰ Turpat. 79. lpp

ietilpa tikai civillietu izskatīšana, kas ir tikai loģiski, jo visbiežāk šīm amatpersonām trūka atbilstošas izglītības. Savukārt, kopš 19.gs 90. gadiem pagasttiesa bija tiesīga izšķirt strīdus par mantinieku tiesību apstiprināšanu, aizbildniecību, adopciju, naudas prasībām ne vairāk kā 100 rubļu apmērā, kā arī izskatīt krimināllietas par relatīvi nebūtiskiem pārkāpumiem.

Gadsimtu mijai raksturīga arī vairākkārtēja pagastu administratīvo robežu pārdale, galvenokārt, apvienojot vairākus pagastus, piemēram, jau 1893. gadā Nurmižu un Engelhartes pagasti tika pievienoti Krimuldas pagastam.²⁵¹ Drīz pēc tam jaunas reformas rezultātā, Nurmižu pagasts atkal tika atdalīts, un tam pievienoti Paltmales un Ķempju pagasti, savukārt, 1907. gadā šī pagastu apvienība atkal tika atdalīta.²⁵² Šādas administratīvi teritoriālās svārstības zināmā mērā kavēja, piemēram, dažādu sabiedriskas nozīmes ēku renovācijas projektu izstrādi. Jāteic, ka finansējumu pagasts ieguva nodokļu iekasēšanas ceļā. No šīm summām tika algotas pagasta un tiesas amatpersonas, aprūpēja nespējniekus utt.²⁵³ Joprojām bija saglabājušās kļaušas, kas gan vairs attiecās tikai uz zemnieku sētām un bija pienākums ne pret muižu, bet gan pret pagastu un valsti. Kļaušas ietilpa ierēdņu pārvadāšana, pasta izvadāšana, kurināmā piegāde, dalība sabiedriskas nozīmes ēku celtniecībā, būvmateriālu pārvadāšana un ceļu remontēšana, izmantojot muižas piešķirtos materiālus.²⁵⁴ Reizēm, remontējamais ceļa posms bija atkarīgs no zemnieku sētas robežas ar ceļu garuma, attiecīgi šo ceļa daļu atzīmēja ar mietiņiem. Tikmēr muižas zeme bija brīva no pagasta nodokļiem un kļaušām, lai gan pagasta pienākums bija izglītības sniegšana muižas kalpu bērniem, medicīnas pakalpojumu sniegšana arī muižas iedzīvotājiem un bijušo muižas kalpu, kuri kļuvuši par nespējniekiem, aprūpēšana.²⁵⁵

Gadsimtu mija bija laiks, kad urbanizācijas, rūpniecības attīstības rezultātā sāka izzust arī vizuālas atšķirības starp provinces un pilsētu iedzīvotājiem. Strauji izzuda etnogrāfiskie elementi apģērbā, ko aizstāja standartizēti audumi un apģērbu modeļi.²⁵⁶ Arī Nurmižos vēl 19.gs 2. pusē tika šūdināti tikai šai teritorijai raksturīgi brunči.²⁵⁷ Masveidā ražotos apģērbus varēja iegādāties pat nešķērsojot pagasta robežas – gadatirgos vai no ceļojošajiem sīktirgotājiem. Tas, ko kāds nobažījies Kuldīgas apkaimes iedzīvotājs 1850. gadā, laikrakstā „*Latviešu Avīzes*” izteica, proti, „[...]pilsētnieki, kas tiem putniņiem apakš debesīm un tām puķītēm līdzīgi un kuriem labāki jāģērbjas

²⁵¹ Ziņas no Vidzemes. *Balss*. Nr. 31. 1893., 4. augusts. 6. lpp

²⁵² Iekšzeme. *Balss*. Nr. 113. 1907., 17. maijs. 2. lpp

²⁵³ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 82 lpp

²⁵⁴ Turpat.

²⁵⁵ Turpat. 83. lpp

²⁵⁶ Turpat. 190. lpp

²⁵⁷ Kamergrauzis, N. *Novadu tērpi*. Rīga: Valters un Rapa, 1938. 212.-213. lpp

nekā Zālamanam savā godībā – kur pilsētnieki visas šīs mantas var dabūt?!”, tas vairs nebija aktuāli, jo nereti provinces saimnieks, uzvilkdams savu godu tērpu, nobraukdams pilsētā, bija vēl švītīgāks par dažu labu bodnieku vai ierēdni.²⁵⁸ To veicināja arī tie provinces iedzīvotāji, kas pārcēlās uz dzīvi pilsētās, taču bija saglabājuši saikni ar piederīgajiem.

Tolaik latviešu viensētas rentabilitātes nozīmē, lielā mērā jau bija apsteigušas muižas. Arī izglītības līmenis ievērojami apsteidza lielāko daļu Krievijas, piemēram, Vidzemē no kopējās iedzīvotāju populācijas lasītpratēju skaits pārsniedza 90 %, savukārt Pēterburgas apriņķī 70 %, bet Pleskavas apriņķī tikai 29 % lasītpratēju.²⁵⁹ Tas atbalsojās ne tikai kultūras, bet arī politiskajā aktivitātē. Lai gan Baltijas guberņas skāra rusifikācijas politikas sekas, muižniecība joprojām atradās relatīvā cara valdības garantētā drošībā. Joprojām netika meklēts izlīgums ar latviešiem, jo, lai gan iedzīvotāju struktūra gadsimtu mijā vairs neatbilda novecojušajam kārtu iedalījumam, tomēr Vidzemes un Kurzemes muižniecība joprojām uzturēja dažādas publiskās un privāttiesiskās privilēģijas. Ne zemniekiem pretimnākošais Aizkraukles barons, savu zemnieku likumu izstrādātājs fon Šulcs, ne H. fon Felkerzāms, kurš ar pašizstrādātu likumprojektu centās likvidēt „brīvos līgumus”, netika ņemti vērā, pat izsvilpti, kas pat savā ziņā ir saprotams, jo šīs gadsimtiem senās, atkal un atkal apstiprinātās privilēģijas bija vitāli svarīgs vācbaltiešu kultūras saglabāšanas garants. Nesalauztā robeža starp latviešiem kā zemnieku kārtu un vācbaltiešiem kā sabiedrības eliti, neapzināti saglabāja, pat bagātināja šīs kopienas. Tanī skaitā dzimtbūšana un aizliegums pamest muižu vai vismaz apriņķi radīja apstākļus, kad katrā muižā eksistēja sava „miniatūra sabiedrība” ar vairāk vai mazāk atšķirīgu materiālo un nemateriālo kultūru. No otras puses, vācu izglītības izaudzinātā latviešu inteliģence, kas nesa kultūras gaismu un nacionālismu ikvienā provinces miestā vai pilsētas strādnieku rajonā, šo robežu neapzināti padarīja vēl nepārvaramāku. Vācbaltiešu no vienas puses un latviešu, igauņu no otras puses nespēja rast kompromisu, lai izveidotu vienotu spēku pret valsts virzīto unifikācijas, rusifikācijas kursu, iekšpolitisko situāciju padarīja vēl saspīlētāku. Šos apstākļus, jau sākot ar sociāldemokrātiem, prata izmantot dažādi politiskie strāvojumi, kas visā Krievijas impērijā, it īpaši sākot ar 19. gs 80. gadiem izvērta stihiskas kūdīšanas un sabotāžas kampaņas. Šie nelaimīgie romantiķi vai fanātiskie karjeristi vai gluži vienkārši glēvuļi, kam rokās ielikts ierocis un pavēlēts šaut, grāva kārtību, kas pēc gadsimtiem ilgušās dzimtbūšanas, striktās sociālās stratifikācijas, bija radīta, lai modernizētu, vismaz pakārtotā veidā demokratizētu sabiedrību. Līdz ar vienu no vēsturē humānākajiem, progresīvākajiem Krievijas impērijas patvaldniekiem

²⁵⁸ Bērzs, I. Lopu rādīšana Kuldīgā. *Latviešu Avīzes*. Nr. 40. 1850., 5. oktobris. 1. lpp

²⁵⁹ Turlajs, J. (red.) *Latvijas vēstures atlants*. Rīga: Karšu izdevniecība Jāņa sēta, 2005. 35. lpp

Aleksandra II nāvi, kas pastrādāta no ortodoksālas ebreju ģimenes nākušā ateista Grigorija Goldenberga rokas, pavēra plašas iespējas valdības gaitēnos esošajiem rusifikācijas atbalstītājiem.²⁶⁰

Līdztekus šiem faktoriem, neapmierinātību ar cara valdību „vienkāršajā tautā” raisīja arī dzīves līmeņa pazemināšanās bezzemnieku un strādnieku vidū, Krievijas – Japānas karš ar daudzajiem Krievijas fiasko un neskaidrajiem mērķiem u.tml. Aleksandra III un Nikolaja II ietiepīgā izvairīšanās no sen nepieciešamajām reformām un paļaušanās uz milzīgo birokrātijas un policejisko aparātu kā stabilitātes garantu, vēl vairāk saasināja priekšstatu, ka cara valdībai maz rūp lielākās iedzīvotāju daļas vajadzības un intereses.²⁶¹ Paralēli tam, sociāldemokrāti kultivēja stereotipu, ka pie visa ir vainīgi muižnieki, rūpnieki u.c. Sociāldemokrātu aģitatori rūpniecības strādniekus izveda streikos, taču streiki nebija atļauti, tamdēļ, nonākšana konfrontācijā ar likumsargājošajām iestādēm, protestējošās grupas mobilizēja vēl vairāk.²⁶² Tam pievienojās daļas saimnieku neapmierinātība ar faktu, ka mājas, kurās mituši viņu senči, kaunpilni jāatpērk no muižas. Arī stingrā, policejiskā kārtība, kāda bija iedibināta cara Aleksandra III laikā, piemēram, izveidojot t.s. *ohranku* jeb politisko policiju, kas ar sevišķām aizdomām vērsās pret nekrieviem, visiem, kuri nepiederēja pie Krievijas grieķu katoļu (pareizticīgās) baznīcas, Baltijas guberņās, Latgales teritorijā viesā neapmierinātību.²⁶³ Citviet Krievijā par revolūcijas cēloni kalpoja arī nevienmērīgā ekonomiskā attīstība reģionos.

Daudzie, savstarpēji mazsaistītie protesti un streiki visā Krievijā pieņēma revolūcijas apmērus pēc t.s. „asiņainās svētdienas” jeb 1905. gada 9. janvāra, kad streikotāju gājiens uz Ziemas pili, pēc iepriekšēja brīdinājuma tika apturēts, atklājot uguni un nogalinot aptuveni 130, bet ievainojot ap 350 streika dalībniekus.²⁶⁴ Šis incidents visā Krievijā kalpoja par labu propagandas materiālu anarhistiem, sociāldemokrātiem, dažādiem citiem kreisajiem vai galēji labējiem strāvojumiem. Latvijā jau kopš 1904. gada darbojās LSDSP (Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija), kas kļuva par revolūcijas kodolu, lai gan par revolūcijas organizētību nevar būt ne runas. Vien četras dienas pēc incidenta Sanktpēterburgā, Rīgā notika t.s. 13. janvāra manifestācija, kurā piedalījās ap 60 000 cilvēku un iznākums bija līdzīgs – apšaude ar 76 kritušajiem abās pusēs, turklāt pirmais uguni atklāja kāds no manifestācijas dalībniekiem.²⁶⁵ Rūpnieciski attīstītās pilsētas ar

²⁶⁰ Bērziņš V. (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 506. – 507. lpp

²⁶¹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 336. lpp

²⁶² Turpat.

²⁶³ Bērziņš V. (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 96. lpp

²⁶⁴ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 339. lpp

²⁶⁵ Turpat.

attiecīgi lielu strādnieku populāciju un koncentrēšanos strādnieku rajonos bija kā pulvermuca, taču kreisie provokatori panāca revolūcijas pārsviešanos arī uz provinci, taču nu jau runājot nevis par netaisnīgajiem rūpniekiem, tirgotājiem, bet gan par muižniekiem, mācītājiem un viņuprāt „nedemokrātiski ievēlētajiem” pagasta valžu augstākajiem ierēdņiem, kurus aicināja aizstāt ar „tautas vēlētajiem” rīcības komitejām.

Pēc dažādiem LSDSP uzsaukumiem, visātrāk lauku iedzīvotāji pieņēma aicinājumu nepildīt saistības pret valsti, lai gan praktiska darbība, piemēram, Latgalē (Vitebskas guberņā) iesākās jau 1905. gada pavasarī, kad zemnieki uzsāka masveida mežu izciršanu, viņiem ilgstoši bija jāsaskaras ar vēl lielāku pazemojumu – stingrāku latviešu valodas, ticības brīvības Romas katoļiem ierobežojumu kā Baltijas guberņās.²⁶⁶ Pavasarī notika t.s. baznīcu demonstrācijas, mācītājus nereti padzina no kanceles, jo šajos apstākļos veselības vēlēšana caram varēja apdraudēt paša mācītāja veselību, turklāt nekontrolētās noziedznieku bandas revolūcijas laikā pastrādāja virkni slepkavību, tostarp tika noslepkavoti pieci mācītāji, netika žēloti gan skolotāji, gan krodzinieki, amatnieki, rūpnīcu meistari, bodnieki, zema ranga ierēdņi jeb citiem vārdiem sakot, noslepkavoja simtiem nevainīgu cilvēku.²⁶⁷ Vēlāk, kopš 1905. gada nogales, soda ekspedīciju laikā veiktā noziedznieku likvidēšana arī nedrīkst būt vērtējama viennozīmīgi, jo viņu vidū bija arī nebūtiskos pārkāpumos vainojamas personas, kuru pastrādātais noziegums nebija savienojams ar augstāko soda mēru, turklāt daudzi kūdītāji, provokatori un sabotieri slēpās ārvalstīs. Viens no galvenajiem „revolucionāru” atriebes objektiem provincē bija muižu centri, it īpaši muižnieka varas simboli – muižu kungu nami. Latvijas teritorijā kopumā tika postīti 412 muižu centri un meži, nodedzināti 117 kungu nami (visvairāk Rīgas, Cēsu, Talsu, Aizputes un Kuldīgas apriņķos).

Daļu no Nurmižu muižas, tās līdzšinējais īpašnieks Pauls grāfs fon Duntens 1898. gadā noformētajā dāvinājuma līgumā piešķīra adoptētajam māsas dēlam Reinhardam fon Dalvigam – Šauenburgam cu Lihtenfelsam, kurš 1901. gada aprīlī saņēma Krievijas impērijas Senāta *ukazu*, kas atļāva viņam pievienot grāfu fon Duntenu uzvārdu, titulu un ģerboni un turpmāk dēvējams par Reinhardu grāfu fon Duntenu brīvkungu Dalvigu – Šauenburgu cu Lihtenfelsu (*Reinhard Graf von Duntten Freiherr Dalwigk – Schauenburg zu Lichtenfels*).²⁶⁸ Pēc P. grāfa fon Duntena nāves 1904. gadā, atbilstoši muižas fideikomisa statusam (manto tuvākais, vecākais vīriešu kārtas radnieks), arī atlikusī muižas daļa nonāca R. grāfa fon Duntena – Dalviga īpašumā.²⁶⁹ Uz Nurmižiem viņš pārcēlās

²⁶⁶ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 343. lpp

²⁶⁷ Sprūde, V. Iegūt turību pat ar ļoti smagu darbu praktiski nebija izredžu. Saruna par 1905. gadu. Latvijas Avīze. Pieejams: <http://www.la.lv/1905-gada-vardarbibas-virpulis/> [aplūkots 20.03.2018.]

²⁶⁸ Friebe, F. Inland. *Düna Zeitung*. Nr. 101. 1901., 4. mai. S. 1.

²⁶⁹ Ernst, B. *Necrologium Balticum. Baltische Monatschrift*. Nr. 6. 1905., 1. januar. S. 2.

jau 1868. gada vasarā un tolaik attiecīgajām valsts instancēm radās pastiprināta interese par Paula fon Duntena sakariem ar radniekiem Vācijā, atbilstoši augošajai „krievu valsts” idejai, cieši sakari ar ārzemniekiem, kas varētu novest pie spiegošanas, slepenpolicijai šķita aizdomīgi, taču šajā gadījumā trūka pierādījumu.²⁷⁰

Reinhardu jau kopš bērnības mocīja veselības problēmas, kas izpaudās apgrūtinātās kakla kustībās, ārsts ieteica vairāk uzturēties svaigā gaisā un nodarbināt sevi ar fiziskām aktivitātēm, tā nu grāfs reiz devies uz mežu, un viens pats nocirtis paprāvu priedi (pierakstīts no „*Tūtapu*” saimnieces Ādamsones stāstītā, 20. gs 30. gados).²⁷¹ Tomēr laikabiedri, pat neraugoties uz priedes ciršanu, grāfu raksturojuši kā nepraktisku cilvēku, noprotams, ka arī viņa latviešu valodas zināšanas nebija teicamas, kam revolūcijas laikā un dialoga ar nemierniekiem veidošanā bija sava nozīme.²⁷² Vienīgās būtiskās saimnieciskās pārmaiņas līdz revolūcijai bija pusmuižas ierīkošana „*Laugās*”, t. sk. aramzemes platības palielināšana ližot līdumus, tādējādi dažu gadu laikā iegūstot ap 10ha un pusmuižai piederošās meža platības samazinot līdz 19ha.²⁷³ Kā arī Sprinģu (*Springe*) pusmuižas nonākšana grāfa valdījumā (ne vēlāk kā 1898. gadā). Tā, vēsturiski atrazdamies Ķempju (arī Jaunķempju) muižas valdījumā, uz „*Sprinģu*” sētas bāzes dibināta jau 19. gs vidū.²⁷⁴

Atgriežoties²⁷⁵ pie trauksmainā 1905. gada, pakāpeniski tika veidotas pagastu „pašaizsardzības” vienības, it īpaši tamdēļ, ka muižās veidojās pašu muižnieku organizētas pašaizsardzības vienības, kā arī piesaistīti papildspēki no regulārās armijas. Provincē bruņotas sacelšanās nebija izplatīta parādība un vismaz sākumā pagastu „pašaizsardzības” vienības pildīja savu pamatuzdevumu - rūpējoties par kārtību, cīnoties pret revolūcijas neprāta pārņemtajiem marodieriem, laupītājiem u.tml., taču iznākums ir zināms. Latvijas pagastu delegātu kongresā tika ievēlēts Centrālbirojs, kas izdeva rezolūciju, ka jādibina milicija, ko pārzina (pagasta) miliču komisija. Tika iegādāti ieroči, lai gan visbiežāk milicija izlīdzējās ar personīgajiem medību ieročiem vai pat rungām. Plašākas iespējas bruņojuma un papildspēku nodrošināšanā bija pagastu koalīciju veidošana, tā, piemēram, Nurmižu pagasta saimnieku sapulce 1905. gada 30. novembrī nolēma sadarboties ar Siguldas, Nītaures, Mores, Kārļu, Lielstraupes, Drabežu un Turaidas pagastiem.

²⁷⁰ Freytag, G. (Red.). *Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur. Aus dem deutsch – russischer Ostseeprovinzen.* Nr. 1. Leipzig: Friedrich Ludwig Herbig, 1869. S. 118.

²⁷¹ Kasparsons, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 10. lpp

²⁷² Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos.* Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 43. lpp

²⁷³ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 7172. f. (Vidzemes muižu vaku grāmatas, 1858.), 3. apr., 41. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes Nurmižu privātmuiža), 20. lpp

²⁷⁴ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes gubernas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 192. l (Cēsu apriņķa Cēsu draudzes muižas), 205. lpp

²⁷⁵ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai.* Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 377. lpp

Protams, nojaušot draudošās briesmas, rīkojās arī muižnieki. Ar Siguldas muižkunga kņaza Nikolaja Kropotkina un Vidzemes gubernatora Nikolaja Zvajingceva iesaisti, tika organizēts vilciens, kā arī gubernatora sagatavotas atļaujas pamest nemieru pārņemto teritoriju.²⁷⁶ Šo iespēju izmantoja 14 apkārtnes muižnieki, tostarp grāfs R. fon Duntens – Dalvigs.²⁷⁷ Revolūcija provincē bija sasniegusi viskaunpilnāko posmu, visbiežāk, organizētas vienības devās no muižas uz muižu, lai nodedzinātu šos „700 verdzības gadu simbolus”, taču patiesībā tika iznīcinātas nenovērtējamas kultūras vērtības, ne tikai arhitektūras un telpu iekārtas nozīmē, bet iznīcinātas tika arī muižu mākslas priekšmetu kolekcijas, arhīvi un bibliotēkas. Līdz muižu dedzināšanai šo privāto arhīvu nodošana valsts pārziņā nebija populāra, jo tas vispirms jau no morāles viedokļa bija vērtīgs mantojums, ko tā glabātāji vēlējās paturēt, ironiski, taču sīkpilsonis, kurš ar lāpu devās kungu namā iznīcināja ne tikai namu, ko var atjaunot, ne tikai mēbeles, ko var izgatavot tādas, kādas reiz zaudētas, bet gan daļu no savas zemes un tautas vēstures, kas fiksēta dažādos vienā eksemplārā esošos dokumentos un pierakstos.

Protams,²⁷⁸ pirms dedzināšanas visai ierasta bija ēkas izlaupīšana, taču visu nekad neiznesa, turklāt - vēl jo mazāk kāds no dedzinātājiem greznumlietas vietā būtu ņēmis arhīva vienības. Daļu no šiem priekšmetiem to īpašnieki atguva, atpērkot pēc nemieru apspiešanas, kā, piemēram, Spāres muižkungs Bernhards fon Šuberts. Reiz, 1906. gada sākumā, satiekot Nurmižu pagasta iedzīvotāju, bijušo pārdevēju Ramockā (Ieriķos) Jāni Kalniņu (ne „Buļļu” saimnieku, bet kādu bez noteiktas nodarbošanās), lūdza viņu atrast šos priekšmetus. Protams, Kalniņš pēc dažām dienām pie B. fon Šuberta ieradās ar veselu vezumu (paklājiem, apakšveļu, traukiem, matračiem, metāla kausiem, inkrustētu ragu, baltmetāla paplāti u.c. priekšmetiem. Vēlāk gan izrādījās, ka rags, kausi un paplāte paņemti no nodedzinātās B. fon Volfa īpašumā esošās Jaunķempju muižas (tag. Līgatnes pag.). Visus priekšmetus Kalniņš bija uzpircis turpat no Spāres ļaudīm, vēl daļa bija pārdota tālāk personām Rīgā. Tas liecina, ka vainīgie steidzīgi centās atbrīvoties no nozieguma vietās paņemtajiem priekšmetiem.

Pretēji padomju historiogrāfijā atrodamajam uzskatam, ka muižu dedzināja tā paša pagasta un muižas ļaudis, visbiežāk, tas neatbilda patiesībai, piemēram, plašā Cēsu apkārtņē viens un tas pats grupējums desmit personu sastāvā veicis vairāku muižu dedzināšanu (Kārļu, Drabežu, Lielstraupes, Spāres, Rāmuļu, Nītaures, Mores un Ķempju muižas).²⁷⁹ Apdraudēti bija arī zemnieku īpašumi, ikviens, kurš revolucionāriem šķita pietiekami aizdomīgs vai arī ar šo personu bija kādi konflikti,

²⁷⁶ Vītola, I. *Kņazi Kropotkini un Sigulda*. Sigulda: Siguldas novada dome, 2011. 10. lpp

²⁷⁷ Turpat.

²⁷⁸ Pētersone, P. Lielstraupes pils un citu Vidzemes muižu dedzināšana 1905. gadā. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 3. 2012. 72. lpp

²⁷⁹ Turpat.

varēja vien noskatīties, kā nodeg viņa saimniecība. Revolūcija aktualizēja sensenās sociālās stratifikācijas raisītās domstarpības starp saimniekiem, bezzemniekiem un amatniekiem, tāpēc arī šo kārtu pārstāvjiem nācās būt kaujas gatavībā, lai aizstāvētu savu ģimeni un mājas.²⁸⁰ Daudzi, lai neteiktu vairums Nurmīžu muižas un pagasta iedzīvotāju, iestājās pret muižas dedzināšanu, un vēla rudens vakaros tramīgi skatījās pa logu vai kungu namu jau nesāk aprīt liesmas, jo jau kādu laiku par to klīda baumas.²⁸¹ Kopš muižkunga aizceļošanas, viss bija atstāts likteņa varā. Tikmēr, gravā starp „*Sprogām*” un 19.gs pēdējā ceturksnī celtajām Sprogu vējdzirnavām, tika noturēta revolucionāru sapulce.²⁸² Revolucionāri (1905. XI beigās) ar lāpām rokās un „*kaujas saucieniem uz lūpām*” devās uz Nurmīžu muižas kungu namu, izlauņija un nodedzināja savulaik Vidzemes guberņas mēroga arhitektūras šedevru.²⁸³ Tajā pašā laikā dega arī Dzērbenes, Spāres, Cirstu un Lauteres muižu kungu nami.²⁸⁴

Tā paša gada 25. decembrī Valkas staciju sasniedza ģenerāļa Orlova komandētais soda ekspedīcijas korpuss. Revolūcija pakāpeniski tika salauzta, likvidētas rīcības komitejas, faktiski jebkādas revolūciju organizējošas struktūras. Neilgi pēc tam, par Vidzemes pagaidu ģenerālgubernatoru ieceltais V. Sologubs nāca klajā ar paziņojumu, ka „sevišķi noziegušās pagastu sabiedrības tiks izsūtītas uz ziemeļu guberņām.”²⁸⁵ Decembrī vairākas soda ekspedīcijas uzsāka cīņu pret nemierniekiem, taču vadoties pēc Nikolaja II aprēķina, kurš uzskatīja, ka revolūcija izcēlusies tāpēc, ka konkrētās teritorijās atradies pārāk neliels karaspēks, Vidzemē nemitīgi tika iesūtīti papildspēki.²⁸⁶ Viņiem (1906. gada februārī jau >19 000 soda ekspedīciju kareivju, neskaitot vietējos papildspēkus) tika pavēlēts apspiest revolūciju tik īsā laikā, cik vien iespējams.²⁸⁷ Vainīgo vai aizdomās turamo tiesāšanas birokrātija bija atvieglota līdz mobilām un zibenīgi strādājošām kara tiesām, kas pie notiesājoša sprieduma parasti paredzēja nāvessodu vai izsūtīšanu uz Sibīriju katorgas darbos, taču samērā bieži aizdomās turamie tika nogalināti bez tiesas, tā līdz 1906. gada jūlijam, kopā ar soda ekspedīcijām piesaistītajiem brīvprātīgajiem, kā arī policiju un žandarmēriju, tika nogalināti vairāk nekā 1100 cilvēku, daudzi nevainīgi, taču nogalināti izrēķināšanās vārdā.²⁸⁸ Nodedzinātas ap 300 zemnieku saimniecības, daudzas sabiedriskās ēkas. Vēlāk kara tiesai tika nodoti

²⁸⁰ Vanaga, L. Ieskats Latvijas pagastu sabiedrības etnopsiholoģiskajā raksturojumā 1905. gada revolūcijas laikā. *1905. gads Latvijā: 100*. Rīga: LVI, 2006. 543. – 544. lpp

²⁸¹ Turpat.

²⁸² Kasparsons, A. *Dienasgrāmata (1907. – 1939.)*. 35. lp

²⁸³ Letzte Lokal – Nachrichten. *Rigische Rundschau*. Nr. 266. 1905., 5. dezember. S. 6.

²⁸⁴ Turpat.

²⁸⁵ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 386. lpp

²⁸⁶ Turpat.

²⁸⁷ Turpat.

²⁸⁸ Turpat.

vēl vairāki tūkstoši cilvēku, no kuriem ~ 7 tūkst. saņēma ar brīvības atņemšanu saistītus sodus, bet kopumā 427 tika sodīti ar nāvi.²⁸⁹ Pēdējās rīcības komitejas pagastos tika likvidētas jau 1906. gada janvārī un aizstātas ar atjaunotajām pagastu valdēm, tikmēr daudzi vainīgie glāba savas dzīvības, gan burtiskā, gan pārnestā nozīmē, noejot pagrīdē, taču visai drīz arī viņu izrādītā pretestība vai gluži vienkārši noziedzīgās darbības tika apturētas.

No šiem,²⁹⁰ karaspēka izklidētajiem nemierniekiem, nereti veidojās arī noziedzīgas bandas, kas nodarbojās ar laupīšanām. Ar vienu no šādām sastapās arī nurmižnieki. Šī sastapšanās pat būtu raksturojama divos vārdos – „mežonīgie Rietumi”. Viss sākās ar divu bruņotu vīru ienākšanu Rumpes krogā (Rīgā, tag. Dreiliņu mikrorajons?), piedraudot krodziniekam, sakot, ka „*ja nedos alu bez maksas, tad nodedzinās krogu, kopā ar pašu krodzinieku*”. Krodzinieks iepretim pārspēkam pakļāvās prasībām. Paralēli, alus dotajam miesas un gara stiprinājumam, nācēji lūkoja pēc sabiedrotajiem, acīmredzot, kādam noziedzīgam nolūkam kāds arī pievienojās. Bruņotie visai bezbailīgi turpināja ceļu, dodoties pa Vidzemes lielceļu. Nonākot Nurmižu pagastā, uzskavējās Ozolkrogā, kur sarunā ar krodzinieku nāca klajā ar tiem pašiem draudiem, šoreiz gan atbalstītāju pulks bija lielāks, un nu jau ducis daļēji bruņotu vīru iznāca no Ozolkroga un devās uz Nurmižu muižas centru, ielauzās Valsts spirta monopola bodē, izdemolēja un izlaupīja. Guvums gan nebija visai liels, vien bodnieka revolveris un aptuveni 70 rubļi.

Negūstot²⁹¹ gaidīto, banda devās tālāk, Ligates papīrfabrikas virzienā, lai aplaupītu Ligates krogu un konzumbiedrību. Viņi gan nerēķinājās ar telegrāfu. Brīdinājumu par uzbrucēju tuvošanos saņēma papīrfabrikas vadība, kas nekavējoties organizēja bruņotu vienību. Šeit gan jāpiebilst, ka revolūcijas laikā, Līgatnes papīrfabrikā rīkotās revolucionārās akcijas bija īsas un nebūtiskas, jo strādniekiem bija radīti salīdzinoši augsti dzīves standarti, tāpēc pārliecinošais vairākums bija pietiekoši uzticams, lai vadība izdalītu ieročus. Tātad no fabrikas darbiniekiem saformētā improvizētā vienība devās pretim laupītāju bandai, lai ierīkotu slēpni, acīmredzot tam nepietika laika. Abas grupas sastapās, nekavējoties atklāja uguni, tika ievainots viens no laupītājiem, taču tik un tā viņiem izdevās aizbēgt. Tomēr drīz policija viņiem nonāca uz pēdām.

Šajā²⁹² trausmainajā laikā Ramas muižas kvotes mājās „Ceplīšos” mita kāds zēns - Arnolds Augusts Kasparsons, kuru kopā ar diviem brāļiem un māsu uzaudzināja tēvs, zēna māte bija aizgājusi mūžībā gadsimta sākumā. Vēlāk viņš ieies Nurmižu (Vildogas) pagasta vēsturē, kā cilvēks, kurš rakstiski dokumentējis ne tikai ik dienu no savas dzīves, bet arī cilvēku savstarpējās attiecības,

²⁸⁹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 389. lpp

²⁹⁰ Berg, V. Inland. *Düna Zeitung*. Nr. 159. 1906., 15. jūli. S. 1.

²⁹¹ Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 65. 1906., 16. augusts. 3. lpp

²⁹² Kasparsons, A. *Dienasgrāmata (1907. – 1939.)*. 1. lp

tikumus un netikumus, jebkādas pārmaiņas, kas skāra šo teritoriju. Viņa stāsts, ko lemts lasīt vēl šodien, atbilstoši sākās ar sava veida iniciācijas rituālu - 1907. gadu, kad tēvs viņu pirmoreiz ņēma līdzī dodoties uz Gauju makšķerēt, taču atpakaļceļā, kopā mērojot ap 8km tālu ceļu, un bija bieži jāatpūšas, tēvs vien noteicis: „Esi vēl par mazu.”

Kā pausts iepriekš, viena no revolucionāru prasībām bija alkoholisko dzērienu tirgotavu slēgšana. Vienu no Nurmižu krogiem – Stemberģu krogu patiešām slēdza, taču ne revolūcijas, vai 1900. gada valsts spirta monopola likuma dēļ, bet gan Reinharda grāfa fon Duntena – Dālviga un krodzinieces strīda dēļ, kas kopš 1910. gada bija novedis līdz tiesas darbiem.²⁹³ Rezultātā, muižkungs tiesā guva uzvaru, krodziniece atbrīvota no amata, bet viņas vietā stājās kāds no pagasta saimniekiem. Visbeidzot, 1912. gada jūlijā krogū atkal tika tirgoti alkoholiskie dzērieni, (kara laikā slēgts uz visiem laikiem) bez tam, atklāšana it īpaši pastāvīgajai klientūrai par godu, bija grandioza, t.i., dzērieni bez maksas.²⁹⁴ Sašutumu paudis kāds vietējais iedzīvotājs: *”Naktī pa visu apkārtni varēja dzirdēt piedzērušo klaigas. Tā nu tagad mums uz kādām četrām verstīm ir trīs krogi un viena kroņa degvīna pārdotava. Bez tam pie iemešanas vēl piepalīdz mūsu bibliotēkas biedrība, kas rīko zaļumballes ar “pilnu bufeti”. Agrāk šādos izrīkojumos publiku lūkoja pievilkt ar kora dziesmām – tagad ar dzērāju klaigām, jo kora mums vairs nav. Ne tamdēļ, ka visā pagastā trūktu dziedātāju un korim derīgu balsu, bet tamdēļ, ka biedrība negrib skatīties pēc spējīgāka diriģenta. Līdzšinējam trūkst muzikālas dzirdes, par citām, diriģentam vajadzīgām īpašībām, nemaz nerunāsim. Iznācis daudzreiz tā, ka dziedātāji māca diriģentu, nevis otrādi. Kad pagājušajā vasarā, beidzamo reizi dzirdējām šo kori dziedam, dziesmas tika pavisam sakropļotas.”*²⁹⁵ Te gan jāpiebilst, ka pagasta kori, noprotams - iepriekšējā mākslinieciskā līmenī, tas pats diriģents atjaunoja pēc kara.²⁹⁶

1.5. Nurmižu muiža 1. pasaules kara un neatkarības kara laikā, muižu saimniecības likvidācija Latvijā

Kopš 1905./1906. gada revolūcijas, Nurmižu grāfam Reinholdam fon Duntenam, brīvkungam fon Dālvigam, laiks, ko bija lemts pavadīt vienā no saviem īpašumiem – Nurmižu muižā bija īss. Gadu garumā tika veikta nodedzinātās kungu mājas atjaunošana, kas jebkurā gadījumā bija smags trieciens īpašnieka finansēm, taču būtiskākās problēmas bija vēl tikai gaidāmas. Jau kopš gadsimta sākuma, ģeopolitiskā situācija Eiropā bija saspringta, bija izveidojušies divi, savstarpēji naidīgi

²⁹³ Iekšzeme. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 169. 1912., 24. jūlijs. 2. lpp

²⁹⁴ Turpat.

²⁹⁵ Turpat.

²⁹⁶ Lauki. *Jaunā Latvija*. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp

valstu bloki (Lielbritānija, Krievija, Francija no vienas, Vācija, Austroungārija un Itālija no otras puses). Tas skaidrojams ar daudziem faktoriem, no kuriem īpaši izceļama ir valstu diplomātiskā neveiklība, ko ietekmēja arī vēl nepietiekami attīstītās tālsarunu ierīces, arī romantisma laikmeta mantojums sabiedriskajā domā, t.i., kara romantizēšana, mistificēšana, padarīšana par teju vai pieņemamu parādību, un, protams, starptautisko situāciju destabilizēja arī dažādi radikāli politiskie strāvojumi. Karam, kas sākās 1914. gada 28. jūlijā, un, kam vajadzēja turpināties ne ilgāk kā dažus mēnešus, bija lemts ieilgt vairāku gadu garumā, paņemt aptuveni 15 milj. cilvēku dzīvību, iznīcināt neskaitāmas, unikālas kultūras vērtības un šeit netiek runāts tikai par materiālajām. Šim karam ir plaša priekšvēsture, dažādi skaidri vai diskutabli cēloņi, neviennozīmīgi karojošo valstu mērķi un daudzšķautņains atspoguļojums dažādās atmiņu kultūrās. Tāpēc netiks apskatīta šī kara jēga, būtība un nozīme, jo izvairīties no spekulācijām, dot skaidru atbildi uz to nav iespējams. Tāpēc uzsvars tiks likts uz kara vispārējo norisi un sekām Latvijas teritorijā, izceļot Nurmižu pagastu un tā apkaimi, paraugoties uz šo nāciju katastrofu ne no šodienas, bet iespējami padziļinātāk no aculiecinieku skatupunkta, tādējādi veidojot tiltu starp šodien un „vakardienu”.

Posts, ko karš izrāva it īpaši no mazajām nācijām, kas tika lielvaru dzirnakmeņu maltas, par sevi atgādina vēl šodien, šoreiz tas bija daudz postošāks pat par Livonijas karu, Poļu – Zviedru karu, Lielo Ziemeļu karu un to pavadošo mēri, daudzējādā nozīmē pat postošāks par visiem šiem kariem kopā. Pat pēc 1. pasaules kara noslēguma ar Vācijas kapitulāciju 1918. gada 11. novembrī, kad lielākajā Eiropas daļā iestājās miers, latviešiem morāli pienākošās dabiskās tiesības uz pašnoteikšanos vēl bija jāpierāda izejot caur vēl vienu „gaļasmašīnu” Neatkarības karu. Vēl nesen neciestā Krievijas impērijas patvaldības rusifikācijas politika, nenokārtotais agrārais jautājums u.tml., nu viesa arī pārdomas. „*Kur palikuši mums tie labie laiki?*”, kara noguris, 1918. gada sākumā rakstīja Arnolds Kasparsons.²⁹⁷ Kara arklam laužot zemi, mājas, cilvēkus, viņu sapņus un mērķus, tie tuvinieki, kuri gaidīja mājup pārnākam savus dēlus, brāļus un tēvus, varonīgās frontē dienošās žēlsirdīgās māsas, un tie nedaudzie, kuri atgriezās, viņu rokās bija ielikta visas nācijas nākotne.

Atbilstoši pirmskara starpvalstu līgumiem, pēc Krievijas iesaistīšanās karā pret Trejsavienību, atkal bija saasinājies nacionālais jautājums, valdībā arvien būtiskāku nozīmi ieguva lielkrievu šovinisma idejas, notika atbrīvošanās no vāciskā, piemēram, pat Sanktpēterburga tika pārdēvēta par Petrogradu, nemaz nerunājot par ienaidniekvalstu pavalstnieku īpašumu atsavināšanu. R. grāfs fon Duntens barons Dālvigs nojaušot, ka arī viņa īpašumi var tikt atsavināti, bet viņa ģimene deportēta, brīvprātīgi atvēlēja daļu no Nurmižu muižas centra Krievijas karaspēka vajadzībām, lazeretes ierīkošanai, šo bažu iemesls bija viņa mātes Vācijas impērijas pavalstniecība, turklāt arī viņam

²⁹⁷ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 1. lpp

pašam salīdzinoši nesen vēl bija šī pavalstniecība.²⁹⁸ Lazerete tika ierīkota 1915. gada februāra sākumā, tobrīd par lazeretes uzturēšanu bija atbildīgi Nurmižu un Paltmales pagasti, kā arī Sarkanais Krusts un vietējā dāmu komiteja.²⁹⁹ Galvenā ārsta pienākumus pildīja Dr. med. Kaņeps no Nurmižu pagasta „Sprogu” doktorāta.³⁰⁰ Šis lēmums nenovēršamo aizkavēja tikai uz neilgu brīdi. Jau 1915. gada aprīlī tika atsavināta gan visa Nurmižu muiža ar 1968 (~2142ha) desetīnām zemes, kungu māju, saimniecības ēkām, Sprinģu pusmuižu, Ozolkrogu un četrām atsevišķām saimniecībām, gan visa 3090 (~3368ha) desetīnu lielā Sējas muiža ar 20 saimniecībām.³⁰¹ Turklāt, tika nolemts, ka šie īpašumi pārdodami līdz 1916. gada augustam.³⁰² Muiža tika pārdota Frīdriham baronam fon Gerdsdorfam, kurš attiecīgi kļuva par pēdējo Nurmižu muižas īpašnieku.³⁰³

Nurmižu grāfam nekas cits neatlika, kā doties pie draugiem Edgara un Alises fon Zīversiem, Raiskuma muižas īpašniekiem un lūgt pajumti.³⁰⁴ Būdams gaisīgs un nepraktisks, pēc lazeretes ierīkošanas un muižas atsavināšanas, visai steidzīgi to pametot, viņš paņēma dažas mantas, devās uz oranžēriju, saplūca ziedus, nokāpa pagrabā, paņēma vieglos vīnus un bezpalīdzībā brauca uz Raiskumu. Vēlāk Alise fon Zīversa rakstīja³⁰⁵: „[...]kādā lietainā pēcpusdienā mēs atgriezāmies no pastaigas. Raiskuma zālē mūsu priekšā stāvēja grāfs Dālvigs-Duntens, ietinies savā ciešajā, siltajā ceļojuma mētelī, turot rokās milzīgu siltumnīcas puķu pušķi, ko viņš man pasniedza. Viņa māsa jau kopš vairākām nedēļām bija aizsūtīta projām, nu Nurmižos ienāca armija. Tā kā viņš bija ļoti bezpalīdzīgu un nepraktisku dabu, viņš vienkārši bija piecēlies un devies pie Edgara, kam nu uzticēja savu tālāko likteni. Uz līdzenas vietas viņš noīrēja no pārējiem Raiskuma mantiniekiem vienu istabu, un mēs viņu uzturējām pansijā. [...]Edgars viņam ieteica savākt no Nurmižiem lielos vīnu krājumus, taču viņš paņēma tikai vieglos vīnus. Stiprākie vīni un šampanietis tika noslēpti un iemūrēti Nurmižos. Protams, ka krievu kareivji to visu atrada, uzlauza mūri un svinēja orgijas. Grāfs Duntens bija absolūti nepraktisks un bērnišķīgs visos dzīves jautājumos. Mums nācās viņam sagādāt visu, pat apģērbu.”

²⁹⁸ Bahšteins, R. Nurmižu muiža kā netīra bezpajumtniece. *Rīgas Aprīņķa Avīze*. Nr. 55. 2010., 28. septembris. 7. lpp

²⁹⁹ Bērziņš, F. Latvija. *Līdums*. Nr. 22. 1915., 22. janvāris. 2. lpp

³⁰⁰ Turpat.

³⁰¹ Latvija. *Līdums*. Nr. 104. 1915., 18. aprīlis. 2. lpp

³⁰² Turpat.

³⁰³ Dzimtenes dzīve. *Jaunā Latvija*. Nr. 18. 1921., 19. oktobris. 2. lpp

³⁰⁴ Bahšteins, R. Nurmižu muiža kā netīra bezpajumtniece. *Rīgas Aprīņķa Avīze*. Nr. 55. 2010., 28. septembris. 7. lpp

³⁰⁵ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 43. – 44. lpp

Jebkurā³⁰⁶ gadījumā, iznākums grāfam bija labvēlīgāks, kā sākotnēji bija gaidāms. Pēc pirmajām būtiskajām neveiksmēm frontē, 1914. gada oktobrī Krievijas armijas virspavēlniecība aicināja, it īpaši Baltijas gubernās mītošo vāciešu administratīvu izsūtīšanu uz impērijas austrumu rajoniem., tā, piemēram Iršu vācu kolonisti pa daļai tika izsūtīti uz Permas apkaimi. Protams, par vācu vajāšanas iemeslu kalpoja „cīņa pret spiegiem”. No amatiem tika atbrīvotas arī krievu amatpersonas, kas pret vācu eliti, tai piemītošajām privilēģijām izturējās ar labvēlību, tā, piemēram no amata atbrīvoja Vidzemes gubernatoru Z. Zveginovu, Kurzemes gubernatoru S. Nabokovu. Savukārt, landtāga amatpersonu paziņojumi, t.sk. par gatavību aizstāvēt caru un dzimteni, gluži vienkārši tika ignorēti. Kara sākšanās radīja apstākļus, kas Krievijas impērijas uzvaras gadījumā nekrievu tautām, pašnoteikšanās, kultūras un valodas saglabāšanas jautājumos, ļoti iespējams būtu ārkārtīgi nelabvēlīgi. Kara sākumposmā, pārkrievošana ieņēma tādus apmērus, ka pastāvēja aizliegums tuviniekiem ar armijā dienošajiem sarakstīties „svešvalodās” (tātad izņemot krievu val.), 1915. gadā tika aizliegti vācu valodā iznākošie laikraksti, pārdēvēti vāciskas cilmes vietvārdi, piemēram, Frauenburga (Salduš) uz Sladograda, Dinaburga (Daugavpils) uz Dvinska utt. Paralēli tam, notika rūpnīcu, pārvaldes iestāžu u.tml. evakuācija, lai gan dažādu izejvielu piegāžu izsīkšana tik un tā, it īpaši vidējiem un mazajiem rūpniecības uzņēmumiem nozīmēja bojāeju. Tomēr pretēji patvaldības veiktajai rusifikācijai un vāciešu vajāšanai, skaitliski nelielā, bet kopumā atšķirīgā, augsti izglītotā un labi nodrošinātā krievu kopiena Vidzemes un Kurzemes gubernās saglabāja draudzīgas saites ar vācu sabiedrību un pamatā neatbalstīja cara tuvredzīgo politiku, gluži tāpat kā cariene.

Negūstot³⁰⁷ vērā ņemamus panākumus Rietumu frontē, vācu spēki kopš 1915. gada aktivizējās Austrumu frontē. Jau 1915. gada 18. aprīlī vācu karaspēks bija sasniedzis Vilces pagastu Kurzemes dienvidu daļā. Savukārt, 17. jūlijā krita Ventspils, Tukums un Dobeles, bet pāris dienas vēlāk Jelgava un Bauska. Vidzeme, 12. armijas spēku Rīgas sektorā turēto aizsardzības līniju aizmugurē, bija pieplūdusi ar bēgļiem no Kurzemes. Par kara bēgļu izmitināšanu lēma pagastu valdes, iesaistoties arī dažādām labdarības biedrībām un Sarkanajam Krustam. Nurmižos tika izmitinātas 12 ģimenes.³⁰⁸

Dienu³⁰⁹ no dienas, kursēja vilcienu sastāvi, piekrauti ar visdažādāko, evakuācijai pakļauto, pat nerēķinoties, kādas sekas tas var izraisīt reģionā. Arī raža togad bija slihta, turklāt trūka darbaspēka tās novākšanai. Paralēli bažām par pārtikas nepietiekamību, pirmskara parādi un

³⁰⁶ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 543. – 547. lpp

³⁰⁷ Turpat. 563. – 575. lpp

³⁰⁸ Lange, E. Baltija. *Jaunās Pēterpils Avīzes*. Nr. 12. 1915., 11. novembris. 2. lpp

³⁰⁹ Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. 2000. 563. – 575. lpp

maksājumi, piemēram par māju izpirkšanu saglabājās. Daudzi (tostarp enerģiskais „Ratnieku” saimnieks R. Lauberts) nonāca ūtrupes priekšā. Tikmēr fronte nepielūdzami tuvojās arī Vidzemei. Tā paša gada oktobrī vācu spēki bija sasnieguši Rīgas sektoru. Taču ilgstošā periodā būtiski nepavirzījās tālāk, notika smagas kaujas ar lieliem zaudējumiem 12. armijas, t.sk. latviešu strēlnieku bataljonu rindās, piemēram, 1916. gada Ziemassvētku un 1917. gada janvāra kaujās, Rīgas aizstāvēšanas laikā vien krita, tika ievainoti vai pazuda bezvēsts ap 45 000 vīru. Aptuveni 37,5% no latviešu strēlnieku bataljonu kaujas sastāva bija izsisti no ierindas, galvenokārt, pateicoties krievu virspavēlniecībai, kas šos formējumus sūtīja sevišķi bezjēdzīgos uzdevumos. Smagie zaudējumi, ieilgusi karadarbība, kā arī sociāldemokrātu aģitācija, daudzos viesā vilšanās sajūtu gan par nemākulīgo armijas vadību, gan kara jēgu. Sākot ar 1917. gadu, karaspēkā saasinājās disciplīnas problēmas. Visbeidzot 1917. gada 28. februārī Valsts domes izveidotā pagaidu komiteja pasludināja varas pārņemšanu valstī, cars Nikolajs II atteicās no troņa. „Cara laiki” Latvijā bija beigušies, taču tobrīd to nomainīja vēl lielāks haoss, jo lai gan valsts pārvalde demokratizējās, piemēram, mīkstinot vārda un pulcēšanās brīvību aizliegumus, tomēr no otras puses, tas pavēra plašākas iespējas arī demokratizācijas pretiniekiem.

Latvijā tika dibinātas pilsoniskās partijas (piemēram, Zemnieku savienība), veidojās jauni pašpārvaldes orgāni, Vidzemes un Kurzemes Pagaidu zemes padomes, bezzemnieku deputātu padomes u.tml.³¹⁰ Maijā sasaukts Latgales latviešu kongress, kas lēma ne tikai par Pagaidu zemes padomes izveidi, bet jau tobrīd tika izteikti aicinājumi apvienoties ar pārējiem latviešu apdzīvotajiem, etnogrāfiskajiem novadiem.³¹¹ Vēl vairāk, pastāvēja idejas par Latvijas autonomiju „brīvā Krievijā”. Tā saucamais „tautas varas laiks” Krievijā atkal bija aktualizējis robežas starp dažādiem sabiedrības slāņiem, ko iepriekš bija notušējuši kara vēji. Jau 1917. gada 19. augustā Vācijas 8. armijas vienības pie Ikšķiles pārceļoties pāri Daugavai, uzsāka jaunu uzbrukumu Rīgas virzienā.³¹² Daudzi tobrīd jau dezorganizētie 12. armijas pulki panikā atstāja pozīcijas un izklīda. Varonīgi turējās 2. latviešu strēlnieku brigāde, kas spēja ieņemt aizsardzības līniju gar Mazās Juglas upi. Naivi cerot uz papildspēku ierašanos, viņi 26 stundas turējās pret seškārtīgu pretinieka pārspēku. Ap 3000 strēlnieku krita varoņu nāvē, tika ievainoti vai pazuda bez vēsts.³¹³ Pat karā pastāvēja cieņa arī pret pretinieku. Vācu karavīri arī kritušos latviešu strēlniekus apglabāja līdzās saviem kritušajiem cīņu biedriem. Šie kritušie gan vienā, gan otrā pusē, joprojām ir smags zaudējums, kam nav attaisnojuma.

³¹⁰ Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 186. – 190. lpp

³¹¹ Turpat.

³¹² Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 615. lpp

³¹³ Turpat.

Vācu spēku nonākšanu Siguldā aizkavēja plašās aizsardzības līnijas, kas izvietojās sektorā Nītaure - Jūdaži – Nurmiži. Nurmižu un Paltmales pagastos (tag. Līgatnes pagasta Rietumu daļā) būtiskākie nocietinājumi atradās starp abiem lielceļiem, vēsturisko t.s. Rīgas – Cēsu pasta ceļu, kas virzījās caur Nurmižu muižas centru un dažus kilometrus uz dienvidiem esošo 1869. gadā būvēto Vidzemes lielceļa posmu līdzās Sudas purvam, tātad sektorā Ozolkrogs – Čaules – Ramas muižas parks – Saukumkrogs. Šeit jāpiebilst, ka labi attīstītās ceļu infrastruktūras un ģeogrāfiskā novietojuma dēļ, Nurmižu un Paltmales pagastos karadarbības rezultātā tika nodarīti salīdzinoši lieli postījumi. Tika būvēti arī jauni ceļu posmi, piemēram, baļķu ceļš pāri staignājam no Paltmales pagasta rietumu pierobežā esošajām „Čaulēm” uz Nurmižu pagasta centru. Tika uzbūvēti arī trīs koka tilti pār Gauju, viens no tiem atradās pie „Muižniekiem”, būvniecībā izmantojot Poļu – Zviedru kara laikā izveidoto tilta uzbērumu.³¹⁴ Krievijas 12. armijas vienību atkāpšanās laikā, 1917. gada nogalē tie tika nodedzināti, taču pāļi vēl šobrīd ir redzami.³¹⁵ Dega arī Nurmižu muižas centra apbūve, gan sakļautās - klēts, vāgūzis un stallis, gan oranžērija un 19.gs 2. pusē celtais, vienkāršotās neoklasicisma formās celtais kungu nams. Tomēr vecais, 1795. gadā celtais kungu nams netika nodedzināts, bet gan izdemolēts un izlaupīts.³¹⁶ Noprotams, ka arī alus brūzis, alus brūža noliktavas, kučiera māja, iepretim oranžērijai esošais dārznieka namiņš netika nodedzināti. Atšķirībā no netālajiem Ramas un Paltmales muižu parkiem, Nurmižu muižas parkā netika nodarīti būtiski postījumi, kas vismaz daļēji skaidrojams ar varasiestāžu izdoto cirmsas aizliegumu.

Tā³¹⁷ paša gada nogale nāca ar lielām politiskām pārmaiņām, 1917. gada 24.-25. oktobrī lielnieki Petrogradā veica valsts apvērsumu. Demokrātiskā pagaidu valdība tika gāzta, bet valsts vara nonāca strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padomju kontrolē. Jaunā vara, pieņemot Krievijas tautu tiesību deklarāciju, solīja tautu līdztiesības un pašnoteikšanās tiesības, kam paļāvās arī vairums latviešu strēlnieku. Latvijas strādnieku, bezzemnieku un zaldātu padomju II kongresā Valmieras Sv. Sīmaņa ev. lut. baznīcā tika dibināts augstākais vietējās pašpārvaldes orgāns – Latvijas padome, kas savukārt ievēlēja izpildkomiteju (faktiski improvizētu ministru kabinetu). Padomju varas iestādes tika dibinātas arī Cēsīs un Valkā. Tika paredzēts šim autonomajam padomju Krievijas apgabalam pievienot arī Latgali, taču tas netika īstenots, jo jau februārī vācu karaspēks atsāka uzbrukumu Vidzemes virzienā, Padomju Krievijas karaspēks spēji atkāpās un īsā laikā tika ieņemta visa Baltija. Pēc 1918. gada 3. martā noslēgtā Brestas miera līguma starp Vācijas impēriju

³¹⁴ Balodis, A. Līgatnes novada Gaujas tilti un pārceļtaves. *Līgatnes Ziņas*. Nr. 1. 2013, janvāris. 3.

lpp

³¹⁵ Dzimtenes dzīve. *Jaunā Latvija*. Nr. 18. 1921., 19. oktobris. 2. lpp

³¹⁶ Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 178. 1922., 12. augusts. 1. lpp

³¹⁷ Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 195.-196. lpp

un Padomju Krieviju, uzvarētājs pieprasīja atteikties no Baltijas, lai vēlāk šajā teritorijā nodibinātu Apvienoto Baltijas hercogisti.

Tikmēr 19 gadus vecais Arnolds Kasparsons 4. aprīlī uzsāka darbu dzelzceļa remontstrādnieku brigādē, kas pamatā apkalpoja dzelzceļa posmu Nurmižu un Paltmales (tag. Līgatnes pag.) pagastos, tanī pat laikā, piedalījās arī telegrāfa līnijas ierīkošanā (Skat. 5. pielikumu).³¹⁸ Apkaimē bija dislocēti nelieli vācu spēki, izmitināšanas vajadzībām rekvizēja gan sabiedriskās ēkas, gan pie Ozolkroga būvēja kazarmas.³¹⁹ Vācijā sākoties revolūcijai un ķeizara gāšanai no troņa un attiecīgi arī 1918. gada 11. novembrī parakstot pamiera līgumu ar Antantes valstīm, Vācijai bija jāatsakās no formāli jau dibinātās Apvienotās Baltijas hercogistes. Visbeidzot pilsonības un inteligences aprindām radās piemēroti apstākļi Tautas padomes izveidei, kas drīz, 18. novembrī pasludināja Latvijas Republikas neatkarību. Tobrīd Latvijas teritorijā pastāvēja gan P. Stučkas padomju vara, gan A. Niedras provāciskā valdība, tāpēc arī Latvijas Republikas neatkarības proklamēšana plašākā sabiedrībā netika atzīmēta kā liels sasniegums ceļā uz neatkarīgu, suverēnu republiku, joprojām valdīja neticība labvēlīgam kara iznākumam. Arī A. Kasparsons par šo notikumu savā dienasgrāmatā nav bildis ne vārda. Faktiski, Pirmais pasaules karš bija beidzies, taču bijušās Krievijas impērijas teritorijā tas turpinājās pilsoņu kara formātā. 13. novembrī Viskrievijas Centrālā izpildu komiteja pieņēma rezolūciju par padomju varas atjaunošanu Vācijas karaspēka atstātajos reģionos, savukārt, 18. novembrī, tikai deviņas dienas pēc Brestļitovskas miera līguma anulēšanas, Omskā sasauktā Viskrievijas pagaidu valdība pasludināja varas pārņemšanu Krievijā, varu nododot admirālim un turpmāk dēvētam arī par Krievijas virspavēlnieku, Aleksandram Kolčakam. Turpmāk, nepilnu četru gadu garumā izvērtās smaga, asiņaina cīņa par varu Krievijā starp monarhijas atbalstošajiem un lielnieciskajiem spēkiem.

Par³²⁰ laiku sākot ar 1918. gada nogali, plašu informāciju par notikumiem Nurmižu un Paltmales pagastos sniedzis A. Kasparsons. Latvijas teritorijā karadarbībai atsākoties, Ziemassvētkos Paltmales - Nurmižu pozīcijās baltgvardu spēki sāka atkāpties. Pie *melnā tilta*³²¹ tika uzcelti nožogojumi, lai aizkavētu lielniekus. Vietējiem iedzīvotājiem tika uzticēta stratēģiski svarīgo objektu apsardzība, t. sk. dzelzceļa stacija. Tikmēr arī šeit sāka aktivizēties lielnieku atbalstītāji, izcēlās nemieri, jo pirmās vienības jau bija sasniegušas Paltmales pagasta austrumus. Drīz, 26. decembrī, no Siguldas puses tuvojās vācu bruņuvilciens, kas neapstājoties, braucot caur tag. Līgatni

³¹⁸ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 21., 24. lp

³¹⁹ Turpat. 27. lp

³²⁰ Turpat. 33.-35.;37.;40. lp

³²¹ *Melnais tilts – Vidzemes šosejas tilts pāri dzelzceļa līnijai Līgatnes pagasta teritorijā. Sākotnēji būvēts no darvotiem kokmateriāliem, tamdēļ tautā saukts par melno tiltu.* (Jansone, B. (Dz. 1934.) Intervija. Pierakstīts, 30.03.2018.)

no ložmetējiem un haubicēm atklāja uguni. Lielinieku atbalstītāji tika izklīdināti un bēga Cēsu virzienā. Vietām sliedes jau bija saspridzinātas. Tā brīža sliežu uzraugs A. Kasparsons devās pie radiem uz netālo Paltmales muižas centru, drīz to aplenca 4. pulka latviešu strēlnieki, spēji sasniedza arī dzelzceļa staciju. Notika apšaude, un baltgvardi ar bruņuvilcienu atkāpās uz Siguldu. Pie stacijas gulēja vairāki kritušie no abām karojošajām pusēm, visi bija aplaupīti. Jau nākamajā dienā bruņuvilciens atgriezās un atkal stacijas rajonā atklāja uguni, taču tā arī bija pēdējā reize, lai gan baltgvardu kājniekus atbalstīja gan artilērija, gan aviācija, tomēr 30. decembrī lielinieki ieņēma arī Siguldu.

Jau 5. janvārī³²² Paltmales muižas kungu namā tika sasaukta bezzemnieku padome. Notika telegrāfa, dzelzceļa līniju atjaunošana. Daudzas saimniecības bija izputējušas, daudzi dzīvoja trūkumā, taču bija iespējams vērsties pie bezzemnieku padomes un saņemt pārtikas devas (galvenokārt, miltus un sāli). Pārtikas trūkums daudzus, it īpaši pilsētu iedzīvotājus spieda klejot ar dažādām vēl kaut cik vērtīgām mantām, ko laukos varētu iemainīt pret pārtiku. 15. janvārī no vācu gūsta atgriezās Arnolda vecākais brālis Pēteris, viņš viņu sagaidīja stacijā, pie reizes bija atradis no vilciena izmestu kasti ar apģērbiem. Savādi, taču tamlīdzīgi atradumi nebija reta parādība. Pakāpeniski pagastā atgriezās kultūras aktivitātes, nereti gan Nurmižu pagastnamā, gan Paltmales muižā tika iestudētas teātra izrādes, bieži tika rīkotas balles. Vietējais skolotājs Jānis Tītmanis no „Vecvēveriem”, viesnīcā „Jaunramās” līdzās lielceļam formēja arī kori (kur iesaistījās arī A. Kasparsons).

Paralēli tam, no 13. līdz 15. janvārim notikušajā Apvienotās Latvijas padomju I kongresā tika dibināta Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika, kā arī izveidota P. Stučkas vadīta valdība. Jau sākotnēji tā bija pakļauta Padomju Krievijai, attiecīgi tika pārņemts tas pats politiskās organizācijas modelis, tās pašas ideoloģiskās līnijas un tie paši paņēmieni to izveidei un nostiprināšanai. Notika vērsšanās pret pārtikušajiem sabiedrības slāņiem, nekustamo īpašumu, uzņēmumu nacionalizācija. Tika veikti arī neveiksmīgi agrārā jautājuma risināšanas pasākumi (padomju saimniecību izveide un muižu saimniecību bāzes, pārējās, zemniekiem atsavinātās zemes iznomāšana u.tml.). Karā nodarītos postījumus saimniecībai, padarot vēl nopietnākus, padomju vara meklēja „sabotieri”, tika nogalināti vairāk kā 5000 „aizdomās turētie”.³²³ Loģiska bija sabiedriskās domas maiņa par sliktu lieliniekiem, daudzi, piemēram, t.s. zaļie partizāni jeb zemnieki, kuri iegāja mežos, lai turpinātu cīņu pret sarkano teroru, sāka paļauties uz Kārļa Ulmaņa vadīto Latvijas pagaidu valdību, kas vēl nesen 1918. gada 7. decembrī bija spiesta noslēgt līgumu ar Vācijas pārstāvi A. Vinnigu par karaspēka veidošanu (ar latviešu un vācbaltiešu vienībām piesaistot brīvprātīgos no Vācijas), lai cīnītos pret lieliniekiem.

³²² Kasparsons, A. *Dienasgrāmata (1907. – 1939.)*. 33.-35.;37.;40. lpp

³²³ Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 206. lpp

Tomēr jau 1919. gada 16. aprīlī no nesenā aprēķina sabiedrotā – Vācijas puses Liepājā tika sarīkots t.s. Aprīļa pučs, kā rezultātā Latvijas Pagaidu valdība tika gāzta.

Karš³²⁴ joprojām stāvēja pie ikvienas ģimenes namdurvīm, 10. martā padomju vara izsludināja vispārējo mobilizāciju. Armijā atkal tika iesaukti Arnolda brāļi Kārlis un Pēteris, kā arī brālēns no Platmales muižas Hermanis Zariņš. Caurmērā demoralizētajā lielinieku karaspēkā nevarēja iztikt arī bez dažādiem noziegumiem. Vācu karaspēka pie Ozolkroga būvētās kazarmas bija atjaunotas un tajās dislocēta kāda krievu vienība, kurā dienēja arī daži latvieši. Divi no viņiem dienas laikā šķērsoja Ozolkroga biezo un dūkstīm pilno mežu, nonākot Nurmižu pag. „Pipastu” mājās un saimniekam Apinim atņēma zirgu. Nesteidzīgi to veda uz kazarmām. Viņiem pa pēdām sekoja Apiņa sieva, kareivji to pamanīja un sievieti nošāva, bet ķermeni paslēpa krūmos un sūnās. „Pipastu” māju iedzīvotāji bija dzirdējuši šāvieni un nojaušot ļaunāko, devās uz Ozolkrogu pie karaspēka daļas virsniekiem, izstāstīja notikušo un atrada savu zirgu. Vainīgie nekavējoties tika apcietināti un uzsākta izmeklēšana. Pārmeklējot mežu, atrada gan patronas čaulīti, gan sievietes līķi. Karaspēka daļā tika sasaukta sapulce, kurā nolēma piespriest taisnīgu sodu – abus vainīgos nākamajā rītā nošaut. Daži vietējie nāca skatīties soda izpildi. Nošautie aprakti pie līdzās Ozolkrogam esošajām „Mežciemu” mājām starp šoseju un dzelzceļa līniju. Pēc dažām dienām no Rīgas ieradās A. Blaua, māte vienam no vainīgajiem un centusies nokārtot atļauju dēla pārapbedīšanai.

Parastos³²⁵ apstākļos ar to viss arī beigtos, bet ne šoreiz. Pēc ilgāka laika, nakts aizsegā, bez nekādas saskaņošanas, no Paltales pag. „Dodām” ieradās divi darboņi, kuri atraka liķus, apbēra ar kaļķi un paņēma tos līdzī. Viņus bija nolīdzis vietējais medicīnas students Pelkauss, kuram vārda tiešākajā nozīmē bija *skelets skapī*. Kauli esot bijuši nepieciešami skeleta kā medicīnas uzskates materiāla veidošanai. Tikai pēc ilgāka laika, māte atguvusi dēla mirstīgās atliekas un pārapbedījusi Rīgā.

Maija sākumā monarhijas atjaunošanu Krievijā atbalstošā ģenerāļa Rīdigerā fon der Golca algotņu un bijušā Vācijas impērijas karaspēka vienību veidotā Dzelzsdivīzija virzījās uz Rīgu, viņam tika pakļauts arī Baltijas landesvērs. Tobrīd Paltales un Nurmižu apkaimē Arnolds tika norīkots šķūtītis rakt tranšejas. Šajos darbos nereti tika sūtīti arī skolēni.³²⁶ Smags un vienmuļš darbs, ne velti atrodot 3 collu mīnmetēja granātu, kopā ar biedriem izlēma pievērsties nervus kutinošākām nodarbēm jeb uzspridzināt paprāvu akmeni pie dzelzceļa.³²⁷ A. Kasparsons rakstīja: „*Granāta iemesta ugunskurā teju vai kvēloja, bet sprādziena nebija. Te piepeši pie horizonta parādījās*

³²⁴ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 37.:40. lpp

³²⁵ Turpat. 43. lpp

³²⁶ Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 19. lpp

³²⁷ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 43. lpp

lielinieku bruņuvilciens, visi sastinga no uztraukuma, taču galu galā lādiņš eksplodēja neilgi pēc tam, kad bruņuvilciens bija pabraucis garām, taču tālākais transportlīdzekļa liktenis tik un tā nemainījās. Atšķirībā no populārajiem izteicieniem „vācu kārtība” vai „vācu precizitāte”, lielinieku karaspēka daļās „kārtība” bija izplūdis jēdziens. Šķūtnieki turpināja rakt tranšejas, līdz no Līgatnes stacijas puses izdzirdēja spēcīgu eksploziju. Vēlāk atklājās, ka munīcijas vagona apsardzībai norīkotais kareivis bija izlēmis uzsmēķēt. Zem vagona bija izrauta ap 2 metrus dziļa bedre, sanākušie šķūtnieki jau gribēja doties atpakaļ uz ierakumiem, līdz ieradās kāds krievu virsnieks ādas mētelī ar pielādētu revolveri rokā un noklīdzēja: „Ja stundas laikā visu nesavedīsiet kārtībā, jūs nošaus!” Šķūtnieki vaigi sviedros strādāja aptuveni divas stundas, taču, par laimi, draudi nepiepildījās.”³²⁸

No Nurmižu puses un Ligates (Līgatnes) pacēlās melni dūmu stabi. Lielinieki izmantojot petroleju bija aizdedzinājuši visus tiltus – Nurmižu pag. pie „Rāmniekiem” un „Muižniekiem”, kā arī Ligatē pie Gaujaskroga. Karaspēka vienības kļuva vēl nekontrolētākas, atkāpjoties no Ligates papīrfabrikas ciemata caur Paltmales muižas centru virzienā uz Vidzemes lielceļu, divi kareivji ienāca Arnolda tēva dzīvoklī, nebilda ne vārda, paņēma dažas mantas, no staļļa arī zirgu. Tēvs pretojās, notika cīņiņš, viens no kareivjiem atvilka pielādētās karabīnes aizslēgu un notēmēja, taču saceltā kņada, lūdzošās sievietes, viņa dzīvību paglāba. Tikmēr jauniesauktie, martā mobilizētie, Inčukalnā tika uzņemti vilcienā. Braucot cauri Nurmižiem un Paltmalei, vien mājuši saucot: „Pasveiciniet piederīgos! Mēs aizbraucam uz Krieviju.” Sāka jau krēsnot, vilciens piestāja, no Ligates stacijas ap 10 km attāļajā Ramockā (Ieriķos). Protams, tikai retais no jauniesauktajiem, vietējiem iedzīvotājiem vēlējās turpināt karot lielinieku pusē, turklāt ārpus dzimtenes. Arnolda Kasparsona brāļiem, Kārlim un Pēterim radās iespēja izbēgt. Jau nākamajā dienā viņi, dodoties cauri mežiem un dūksnājiem, nonāca atpakaļ pie dzimtajām mājām, kur mežā vēl kādu laiku nogaidīja gadījumam, ja tiek meklēti.

27. maijā³²⁹ teritorija jau atradās R. fon der Golca vadītā karaspēka kontrolē. No Siguldas puses tuvojās kāda landesvēra kavalērijas vienība. Nonākot pie Nurmižu pagastnama, viens no karavīriem nokāpa no zirga un pie ziņojumu dēļa izlika paziņojumu, kurā latviešu valodā teikts: „Vienīgā likumīgā vara Latvijā ir pagaidu valdība ar Andrievu Niedru priekšgalā, Kara ministru Vankinu un karaspēka virspavēlnieku, ģenerāli fon der Golcu. Nodot 24 stundu laikā visus ieročus. Nebojāt sakaru līnijas, ierīces utt. Pretējā gadījumā tiks piespriests nāves sods nošaujot.” Tikmēr A. Kasparsona martā mobilizācijai pakļautais brālēns, Hermanis Zariņš ar diviem biedriem, pajūgā vedot Paltmales izpildkomitejas dokumentus, jau bija nonākuši Latgalē. Bijušajam izpildkomitejas priekšsēdētājam B. Zeimanim jautājis: „Kad tiksīm mājās?” Uz to B. Zeimanis ar pirkstu norādījis uz

³²⁸ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 43. lpp

³²⁹ Turpat.

debesīm un sacījis: „*Kad būsīm tur, tad tiksīm mājās?*” Nu Zariņam viss bija skaidrs, pie Krievijas robežas pameta ar dokumentiem piekrautos ratus un jāšus devās mājup.

Pēc³³⁰ Rīgas ieņemšanas 22. maijā, R. fon der Golcam pakļautās karaspēka daļas turpināja ofensīvu austrumu virzienā, lai ieņemtu visu Latvijas teritoriju. Sasniedzot Cēsis un sastopoties ar J. Laidonera komandēto Igaunijas karaspēku, tostarp J. Zemitāna Ziemeļlatvijas brigādi, tika piedāvāta sadarbšanās kopīgai cīņai pret lieliniekiem, pieprasot okupētās Ziemeļvidzemes atstāšanu. J. Zemitāna vīri atteicās atzīt A. Niedras pagaidu valdību par leģitīmu esam, bet J. Laidoners noraidīja sadarbības iespēju, jo uzskatīja, ka prasības ir pārāk augstas. Dzelzsdivīzijas un landesvēra vienību virzīšanās Igaunijas virzienā saņēma neparedzēti sīvu pretestību. Pirmā kauja starp landesvēru un 2. Cēsu kājnieku pulku sākās 6. jūnijā pie Meijermuižas. Pilsēta krita, bet 2. Cēsu kājnieku pulks atspiests līdz Raunas upei. Četras dienas vēlāk starp abām karojošajām pusēm tika noslēgts pamiera līgums uz astoņām dienām, ko abas puses izmantoja spēku atjaunošanai, līdz 19. jūnijā Dzelzsdivīzijas spēki četru bataljonu apjomā uzsāka ofensīvu Limbažu virzienā. Notika sadursmes ar Igaunijas karaspēka vienībām, kas tika piespiestas atkāpties, arī Straupe tika ieņemta, bet jau 21. jūnijā Landesvēra vienības straujā triecienā pārrāva 2. Cēsu kājnieku pulka un Igaunijas karaspēka 3. kājnieku pulka aizsardzības līniju.

Kaujas bija smagas, artilērijas apšāude it īpaši 21. – 22. jūnijā, kā pērkonā dārdi bija dzirdami pat Nurmižu pagastā. Igaunijas karaspēks 22. jūnijā veica plašu ofensīvu, aplencot landesvēra vienības un atsitot Dzelzsdivīzijas uzbrukumu. Nurmižnieki saņēma ziņas, ka vācu spēki pie Cēsīm ir sakauti, atkāpjas un jau 23. jūnijā cauri pagastam un muižai izsoļoja pirmā vācu vienība aptuveni bataljona sastāvā.³³¹ Pie pagasta skolas uz krustojuma ar lielceļu un ceļu uz Gaujas tiltiem tika izlikts sargpostenis.³³² Ziemeļu virzienā atkal pacēlās melni dūmu stabi, tilti bija aizdedzināti un nākamajā dienā Līgatni, Paltmali, Nurmižus sasniedza pirmās Igaunijas karaspēka latviešu un igauņu vienības, kā rakstīja A. Kasparsons: „*Viņi bija dažādos ietērpos – Latvijas un Igaunijas armijas uniformās, civilajā ietērpā, valkādami zābakus, kurpes un pastalas. Valkāja bruņucepures, platmales, žokejcepures.*”³³³ Karaspēka vadība pagasta valdei pieprasīja norīkot šķūtniekus transporta vajadzībām.³³⁴

Jau 7. jūlijā Siguldas viduslaiku pilsdrupās notika sarīkojums par godu Cēsu kaujām.³³⁵ Pakāpeniski saimnieciskie apstākļi uzlabojās, taču no otras puses, plosījās vēdertīfa epidēmija, kas

³³⁰ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 44. lp

³³¹ Turpat.

³³² Turpat.

³³³ Turpat.

³³⁴ Turpat.

³³⁵ Turpat.

skāra arī A. Kasparsonu un gandrīz paņēma viņa dzīvību.³³⁶ Kara vētra zemi bija izpostījusi, savulaik turīgās saimniecības nu nīkuļoja, daudzas sabiedriskas nozīmes ēkas nodedzinātas vai izdemolētas, bet ļaudis zuduši. Bet, lai gan vēl 1914. gada martā Vidzemes guberņas Mežu aizsardzības komiteja izdeva rezolūciju, saskaņā ar kuru, mežistrāde Nurmižu muižā atzīta par postošu un tāpēc pārtraukta līdz mežsaimniecības plāna izstrādei savukārt, turpmāk ierobežota uz desmit gadiem.³³⁷ Arī Nurmižu muižas parks, ko savulaik apbrīnojuši tik daudzi ceļotāji no tuvienes un tālienes bija daļēji izcirsts.³³⁸

Pēc sakāves Cēsu kaujās un atkāpšanās, ģenerālis R. fon der Golcs joprojām ticēja uzvarai Baltijā. No Vācijas tika saņemti papildspēki, vairāki tūkstoši durkļu, taču publiski to dēvēja par jaunas Rietumkrievijas atbrīvošanas armijas izveidi cīņai pret lieliniekiem. Šajā karaspēkā ietilpa no krievu karagūstekņiem saformētas baltgvardu vienības, bet vadība nodota Pāvela Bermonta rokās. Oktobra sākumā Latvijas pagaidu valdība saņēma skaidrus signālus par šī karaspēka patieso uzdevumu – vispirms ieņemt Rīgu, gāzt valdību un tikai tad doties uz austrumiem cīņai pret lieliniekiem. Saistībā ar bermontiešu tuvošanos Rīgai, 11. oktobrī tika izsludināta vispārējā mobilizācija.³³⁹ A. Kasparsona brālis Kārlis tika iedalīts Armijas virspavēlnieka štāba rotā, bet Pēteris 5. Cēsu kājnieku pulkā, savukārt, brālēns Hermanis 9. Rēzeknes kājnieku pulkā un pēcāk nosūtīti uz Rīgu.³⁴⁰

Cīņās ar Pāvela Bermonta vadīto karaspēku, kā arī Dzelzsdivīziju, sākot ar 8. oktobri un beidzot ar 3. decembri, suverēnas Latvijas ienaidnieks tika sakauts, taču cena bija augsta, vairāk kā 700 vīri atdeva savas dzīvības, lai uz pasaules politiskās kartes pieteiktu gan Latvijas Republiku, gan latviešu tautu.³⁴¹ Latgales atbrīvošana no lielinieku varas ar kopīgiem Latvijas un Polijas spēkiem turpinājās līdz 1920. gada februārim, līdz Padomju Krievija bija spiesta noslēgt ar Latviju pamiera līgumu, savukārt, 11. augustā tika parakstīts miera līgums, kurā tā atzina Latvijas neatkarību un suverenitāti un „uz mūžīgiem laikiem atteicās no visām tiesībām, kuras piederēja Krievijai uz latviešu tautu un zemi”. Tomēr „mūžīgi laiki” ilga tikai nepilnus 20 gadus. Tagad jaunajai valdībai bija jānovērš, kara radīto postu un politisko pārmaiņu radīto haosu, kā arī jāmacās no Krievijas impērijas valdības pieļautajām kļūdām it īpaši agrārajā jautājumā. Lielais bezzemnieku skaits jebkurā gadījumā varēja kļūt par reakcionāru spēku, tāpēc agrārās reformas izstrāde bija obligāta, neatliekama. Turklāt arī no ideoloģiskā viedokļa, muižas kā saimnieciski administratīvu vienību nebija iespējams saglabāt.

³³⁶ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 45. lp

³³⁷ Klinge, M. Das Inland. *Rigische Zeitung*. Nr. 63. 1914., 18. mār. S. 2.

³³⁸ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 46. lp

³³⁹ Turpat.

³⁴⁰ Turpat.

³⁴¹ Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 221. – 222. lpp

Izejot cauri karam, latvieši, lai gan cietuši smagus zaudējumus, tomēr bija izcīnīts tas, kam vēl pirms dažiem gadiem neviens nebūtu ticējis – Latvijas Republika. Turpmāk ikviena sauja labības, kas sējas laikā krita pār lauku, ikviena nama pamatos liktais stūrakmens kļuva par darbu savā, nevis kunga labā. Pēc apsekojumiem 1920. gadā, aina bija skarba – Latvijas iedzīvotāju skaits kara laikā bija sarucis par aptuveni 250 – 300 tūkstošiem, taču latviešiem nelabvēlīga kara iznākuma gadījumā, nācijas eksistence būtu sevišķi apdraudēta.³⁴² Vēl tūkstošiem iedzīvotāju bija padarīti par invalīdiem. Pilnīgi nopostītas bija ~ 86,7 tūkstoši ēku, it īpaši Rīgas, Bauskas, Ilūkstes un Jelgavas apriņķos.³⁴³ Būtiski postījumi nodarīti ceļu infrastruktūrai, sakaru sistēmām u.c. stratēģiski nozīmīgiem objektiem, piemēram, rūpnīcām, gan evakuācijas, gan karadarbības dēļ. Arī lauksaimniecības nozarē vērojamas negatīvas pārmaiņas – aptuveni ¼ aramzemes nonāca atmatā, savukārt, lopkopība gandrīz pilnībā iznīcināta.³⁴⁴

Agrārā reforma, saimniecības pārkārtojumi. Pakāpeniski sāka atjaunoties pagasta saimniecība. Jau 1921. gadā R. Lauberts, J. Kalniņš, P. Āboliņš u.c. pagasta saimnieki dibināja lauksaimniecības biedrību „Līdums” un jau novembrī ar pagasta un Rīgas apriņķa valdes atļauju izpostītajā muižas centrā ierīkoja dārzkopības skoliņu, par pedagogu pieņemot sertificētu dārznieku.³⁴⁵ Tas bija tālredzīgs pirmais solis ceļā uz muižas centra apbūves atjaunošanu, pakāpeniski izstrādājot ēku izmantošanas plānu, bet vēl tālejošāks mērķis bija lauksaimniecības kultūras veicināšana un plaisas starp jaunsaimniekiem un vecsaimniekiem mazināšana. Jau nākamā gada 9. augustā Nurmīžu pagasta namā norisinājās Izglītības ministrijas, Lauksaimniecības departamenta izglītības nodaļas, Rīgas apriņķa valdes un septiņu apkārtnes pagastu delegātu apspriede, kurā tika lemts par lauksaimniecības skolas un vidusskolas atvēršanu.³⁴⁶ Vienbalsīgi tika nolemts Nurmīžu muižas centrā atvērt divgadīgo lauksaimniecības skolu, sākot ar 1928. gada 1. aprīli.³⁴⁷ Vietējie iedzīvotāji novērtēja ne tikai nepieciešamību pēc pagastā pieejamo pakalpojumu dažādošanas, bet arī nepieciešamību pēc karā nopostīto unikālo arhitektūras vērtību atjaunošanas, tāpēc līdzekļus ēku atjaunošanai un skolas ierīkošanai piešķīra ne tikai Rīgas apriņķa valde, bet arī lauksaimniecības biedrība „Līdums”.³⁴⁸ Tika paredzēts, ka tas prasīs vairākus gadus, jo apsekojot

³⁴² 1. pasaules kara zaudējumi Latvijā. Letonika. Pieejams:

<https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?title=1.%20pasaules%20kara%20zaud%C4%93jumi%20Latvij%C4%81/32555> [aplūkots 01.04.2018.]

³⁴³ Turpat.

³⁴⁴ Turpat.

³⁴⁵ Lauki. *Jaunā Latvija*. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp

³⁴⁶ Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 178. 1922., 12. augusts. 1. lpp

³⁴⁷ Turpat.

³⁴⁸ Turpat.

muižas centru, tika konstatēts, ka abi kungu nami ir pilnībā izdemolēti, oranžērija nodedzināta, tās rietumu puses ārsienas vietām jau sabrukušas, arī staļļi, klēts un ratnīca atradās drupu stāvoklī.³⁴⁹

Paralēli tam, pilnā sparā ritēja ar 1920. gada agrāro likumu uzsāktā zemes ierīcība. Tikai salīdzinoši nesen bija izsniegtas Latvijas Republikas pases (fotografēšanās pasu noformēšanas vajadzībām notika 1920. gada aprīlī, „Sprogās”).³⁵⁰ Zemes ierīcības priekšdarbi Rīgas apriņķī tika uzsākti jau 1920. gada nogalē.³⁵¹ Līdz 1922. gada augustam bijušās Nurmižu muižas teritorija, tostarp muižas centra apbūve bija sadalīta jau 72 jaunsaimniecībās.³⁵² Bijušajam muižas īpašniekam F. fon Gerdsdorfam Rīgas apriņķa Zemes ierīcības komisija piešķīra tiesības uz Ozolkrogu, taču kroga apbūve kara laikā bija smagi cietusi, tāpēc bijušais muižnieks atteicās, jo Valmieras apriņķī viņam tika piedāvāts kāds muižas centrs ar visām ēkām un 100 pūrvietām zemes.³⁵³ Vēlāk, Ozolkroga ēkas tika atjaunotas un tajās ierīkoti gan dzīvokļi, gan smēde un lauksaimniecības mašīnu remonta darbnīca.³⁵⁴ Savukārt, Reinharde grāfs fon Duntens barons Dālvigs un Lihtenfels – Šauenburgs bija pārcēlies uz mātei piederošo muižu Mārburgas tuvumā un drīz vien, 1922. gadā aizgāja mūžībā.³⁵⁵ Pretendenti (bezzemnieki, sīkzemnieki, Latvijas neatkarības kara dalībnieki u.tml.) zemes saņemšanai tika uzaicināti uz sēdi pagastnamā. Tas bija vēl laiks, kad bez liekām birokrātiskām formalitātēm varēja iztikt, proti, Rīgas apriņķa 3. rajona Zemes ierīcības komisijas pārstāvis nekustamo īpašumu datus uzrakstīja uz lapiņām, sabēra cepurē un gandrīz loterijas kārtībā aicināja pretendētus izvilkt lapiņas.³⁵⁶ Arnolda Kasparsona no armijas atvaļinātie brāļi „izvilka” vēlākos „Strautniekus”, nelielu nekustamo īpašumu iepretim Nurmižu muižas dzirnavu dīķim, staļļiem, klētij un ratnīcai.³⁵⁷ Jāteic, ka nepietiekami kontrolētā zemes ierīcības kārtība reizēm noveda pie ļaunprātīga dienesta stāvokļa izmantošanas. Tā piemēram, pagasta Zemes ierīcības komisijas locekļi, kuri saņēma 3. kategoriju (bezzemnieki, sīkzemnieki, civilpersonas) sev pamanījās iedalīt zemes gabalus tuvāk pagasta centram, savukārt, karavīri ar 2. kategoriju (karavīri, kuri Latvijas armijā dienējuši vismaz pus gadu) nereti saņēma īpašumus pagasta nomalēs vai arī nesaņēma vispār.³⁵⁸ Kopumā, lai gan aptuveni 23 tūkstoši neatkarības kara dalībnieku, kuri cīnījās par Latvijas neatkarību, vēl 1930. gadā nebija saņēmuši jaunsaimniecības, taču līdz tam pēc

³⁴⁹ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas oranžērijas rietumu fasāde (N. 2756.).

³⁵⁰ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 47. lpp

³⁵¹ Kalniņš, B. Zemes iedalīšana Rīgas apriņķī. *Laukstrādnieks*. Nr. 33. 1920., 7. oktobris. 1. lpp

³⁵² Turpat.

³⁵³ Turpat.

³⁵⁴ Sludinājumi. *Siguldas Ziņas*. Nr. 6. 1925., 29. aprīlis, 6. lpp

³⁵⁵ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 44. lpp

³⁵⁶ Jansone, B. Intervija. Pierakstīts, 03.30.2018.

³⁵⁷ Turpat.

³⁵⁸ Kalniņš, B. Zemes iedalīšana Rīgas apriņķī. *Laukstrādnieks*. Nr. 33. 1920., 7. oktobris. 1. lpp

Centrālās Zemes ierīcības komitejas norādēm, jau bija izveidotas 54 tūkstoši jaunsaimniecību (t.sk. platībā nelielās dārzsaimniecības, amatnieku saimniecības).³⁵⁹ Nurmižu pagastā (bij. Nurmižu un Ramas muižās) kopā izveidotas 84 jaunsaimniecības, 6 dārzsaimniecības un 11 amatnieku saimniecības.³⁶⁰ Līdz 1926. gadam tika uzceltas 128 ēkas un tikai 27 jaunsaimniecības vēl nebija apbūvētas.³⁶¹ Ja rēķinām, ka vienā saimniecībā vidēji mitinājās seši iedzīvotāji, 1920. gada agrārreformas rezultātā Nurmižu pagastā tika izmitināti 516 bezzemnieki. Pamatā šīs saimniecības orientējās uz lopkopību, jo parasti to platība svārstījās ap 4 – 15 ha, tātad lauksaimniecība nebija rentabla.³⁶²

* * *

Šajā nodaļā caur dažādiem Nurmižu muižas vēstures aspektu prizmas tika aplūkots relatīvi plašs laika periods, taču to noteica ne tikai pieejamie avotu un literatūras resursi, bet arī apstākļi, ka muižas vēsture nekad nav tikusi pētīta, ja vien neņem vērā naratīvās vēstures piemērus dažādos 18. – 19.gs apkopjoša rakstura izdevumos, kur šīs problēmas aplūkotas citu problēmu kontekstā. Arī vēlāk aplūkotas tikai dažas muižas vēstures problemātiku skarošas nianšes.

Nurmižu muižai, 1561. gadā izveidojoties kā bruņinieku muižai ar tai piedienošajām privāttiesiskajām un publiskajām tiesībām, tā līdz pat 18.gs beigām, spriežot pēc fragmentārās informācijas par saimnieciskajām norisēm (šajā gadījumā ar to apzīmējot gan lauksaimniecību, ēku celtniecību u.tml.), saglabāja visai nelielas, ordināras lauku muižas tēlu, kas uz kopējās Vidzemes muižu saimniecības sistēmas fona ir pat perspektīvāks piemērs, ko attiecīgi salīdzināt ar vispārējām laika tendencēm ne vien lauksaimniecībā, bet arī demogrāfijā u.c. aspektos. Izmantojot bruņinieku muižas tiesības muižas saimniecībā būtisks uzsvars tika likts uz lauksaimniecību, zvejniecību Gaujā un Zviedru ezerā, mežsaimniecību, ķieģeļu, kaļķa ražošanu, alus brūvēšanu, degvīna dedzināšanu un attiecīgi arī kroģēšanu.

Savukārt sākot ar 18.gs 2. pusi līdz muižu saimniecības likvidācijai 1920. gada agrārās reformas rezultātā, muiža piedzīvoja uzplaukumu un dažādos aspektos iekļāvās vai pat (ēku un ainavu arhitektūras nozīmē) atšķīrās raugoties no plašākām perspektīvām. Sākot ar 19.gs vidu muižā nozīmi zaudēja spirta dedzināšana, ķieģeļu un kaļķa ražošana, bet tā vietā attīstījās lopkopība, lauksaimniecības modernizācija ieviešot jaunas kultūras (piemēram, kartupeļus) un jaunas lauksaimniecības tehnoloģijas. It īpaši 19.gs 2. puses – 20.gs sākuma kontekstā būtisks uzsvars likts uz muižas un pagasta jeb divu pārvaldes orgānu koeksistenci, nonākot pie atziņas, ka šie abi lielumi

³⁵⁹ Bormane, A. Kā brīvības cīnītāji pie zemes tika. Latvijas Avīze. Pieejams: <http://www.la.lv/ka-brivibas-cinitaji-pie-zemes-tika-%E2%80%A9-2/> [aplūkots 04.04.2018.]

³⁶⁰ Bērzs, A. Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 47. 1926., 28. februāris. 3. lpp

³⁶¹ Turpat.

³⁶² Turpat.

pretēji dažādiem padomju okupācijas periodā vēstures literatūrā ieviestiem mītiem, sadarbojās dažādos sabiedrībai būtiskos jautājumos, piemēram, veselības aprūpē, izglītībā, ceļu un sakaru infrastruktūras uzturēšanā u.tml. Turklāt šis koeksistences raksturs, kā konstatēts, 1905. gada revolūcijas laikā veiktajā muižas kungu nama dedzināšanā, vietējiem iedzīvotājiem pamatā lika nostāties muižas pusē. Caur plašāku skatupunktu aplūkota arī muižas likvidācijas problemātika, kas karadarbības un pret Nurmizu muižas īpašnieku vērsto valdības lēmumu dēļ, acīmredzami sākās vēl pirms 1920. gada agrārās reformas.

2. NURMIŽU MUIŽAS BŪVVĒSTURE: KULTŪRAINAVA VIDZEMES MUIŽU KONTEKSTĀ

Šajā nodaļā tiks apskatīts viens no būtiskākajiem muižu saimniecības aspektiem, t.i., apbūves un ainavu arhitektūra, pēc hronoloģiskiem principiem sniedzot muižas kultūrainavas attīstības raksturojumu. Galvenokārt, uzmanība veltīta muižas centra plānojuma, reprezentācijai paredzētās zaļās zonas un ēku arhitektoniskajai analīzei, pamatā aplūkojot laika posmu no 18.gs pēdējā ceturkšņa līdz muižas kā administratīvi saimnieciskas vienības likvidācijai 1920. gada agrārās reformas rezultātā. Izvēlēto laika posmu nosaka pieejamais literatūras un avotu klāsts. Par senāku muižas pastāvēšanas periodu šī apskatāmā aspekta kontekstā pieejamā informācija ir ļoti ierobežota un pieļauj izvirzīt tikai daļēji pamatotus pieņēmumus.

2.1. Reprezentācijas apbūve: celtniecība, arhitektūra, pārbūves un interjers 18.gs 2. puse – 1920.

Kā jau pausts iepriekš, kungu nams gan tiešā, gan pārnestā nozīmē uzskatāms ne tikai par muižnieku dzīvojamo namu, bet arī par visas muižas labklājības līmeņa indikatoru un muižkungu varas simbolu, ne velti tieši kungu nami bija 1905. gada teroristu mērķis. Nurmižu muiža ir viens no tiem, savā ziņā izņēmumiem, kur apbūve salīdzinoši plaši dokumentēta gan dažādos mākslas darbos, gan fotogrāfijās un ceļotāju aprakstos, taču no otras puses, šī ir viena no vēsturiskajām muižām, par kuru tik pat kā nav saglabājušies muižas centru atspoguļojošie kartogrāfiskie materiāli, vismaz ne LVVA (kartes un plāni senāki par 20.gs 20. gadiem), VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrā, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā, Rundāles pilsmuzeja arhīvā. Johana Kristofa Broces 1791. gadā tapušais zīmējums ir senākā vizuālā liecība par Nurmižu muižas kungu namu, turklāt veco kungu namu, gadu pirms tā nojaukšanas.

J.K. Broces 1791. gadā tapušajā niansētajā zīmējumā redzams, ka kungu nams bija vienkārša guļbūve ar diviem „rizalītiem” jeb pareizāk sakot, dienvidu fasādē izvirzītiem kambariem (Skat. 1. pielikumu).³⁶³ Savukārt ēkas austrumu galā atradās piebūve, kas teju vai atgādina rijas piedarbu.³⁶⁴ No turīgas zemnieku mājas, tā atšķīrās ar slēģiem, smalkrūšu logiem (stikla dārdzības dēļ), augstiem skursteņiem.³⁶⁵ Līdzās, kungu namam arī mūra saimniecības ēka, iespējams, klēts.³⁶⁶ Patiesību sakot,

³⁶³ Broce, K. J. *Zīmējumi un apraksti. 4. sējums. Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 77. lpp

³⁶⁴ Turpat.

³⁶⁵ Turpat.

tam laikam nekas unikāls, taču raugoties no mūsdienu skata punkta, zīmējumā redzamas dažas īpaši izceļamas detaļas. Muižas kungu nama pagalmā atradās dārzs, kas iežogots ar tradicionālo zedēņu sētu – tam laikam ikdienišķs, lai gan simbolisks skats, t.i., latviešu un vācbaltiešu kultūras materiālo vērtību cieša koeksistence. Iespējams J. K. Brocem muižas īpašnieki bija pazīstami, tāpēc arī tapis šis zīmējums. Taču atgriežoties pēc pieciem gadiem, ainava bija mainījusies līdz nepazīšanai. Vecais, muižnieku prasībām sen vairs neatbilstošais kungu nams bija nojaukts, un to aizstāja pusloka formas nams, ieturēts klasicisma arhitektūras labākajās tradīcijās, īpašu uzmanību veltot itāļu arhitekta un arhitektūras teorētiķa Andrea Palladio (1508. – 1580.) izstrādātajiem villu simetriskuma principiem un dažādām nama detaļām kā atsaucēm uz antīkā laikmeta romiešu arhitektūru, kur ikviena eksterjera detaļa tiek dublēta, ikvienai būvdetaļai ir analogs (Skat. 6. pielikumu).³⁶⁷ Un ne tikai, jo A. Palladio vadījās pēc trīs paša noteiktiem punktiem, kas atstāja būtisku iespaidu arī uz arhitektūras principiem vēl 19.gs, proti, 1) eksterjera motīviem bija jābūt dramatiskiem, pārdzīvojumu sniedzošiem; 2) pieļaujama ir lētu būvmateriālu izmantošana; 3) ēkai jāiemieso iekšēja harmonija un līdzsvars, tās smagnējai daļai jāatrodas centrā, taču tā nedrīkst disonēt ar pārējo.³⁶⁸

Šiem principiem atbilda arī Nurmižu muižas kungu nams, kas iemiesoja gan līdzsvarotu greznību un vienkāršību, gan majestātisku monumentalitāti. Šeit jāpievēršas šī cildenā nama raksturojumam, kas iesākams ar B. Jansones atbilstošajiem vārdiem: „*Nurmižu pils ļoti savdabīga celtnē. Parasti muižu pils tiecas ar savām kolonnām, lielajiem logiem un torņiem vairāk debesīs. Nurmižu pils pilnīgi pretēji, tā it kā cenšas pieglausties zemei, izvēršot spārnus uz abām pusēm. Iepazīstot pils vēsturi, tās arhitektoniskais veidols raksturojams ar muižnieka lielo mīlestību pret zirgiem. Pils projektā ir zirga pakavs, abi sānu korpusi ir pakava rādzes, no kurām kā pa tuneli ved lokveida celtnē uz galveno ēku. [...] Un lienot pa tuneli, dip kājas dobumainajā ķieģeļu grīdā, prātoju, cik kāju te mīts, lai rastos šie izdabumi, cik mīs? Neparēdzēju...*”³⁶⁹ Tomēr jāatzīmē, ka šāds arhitektoniskais risinājums tika pielietots arī citviet, lai gan ne pārāk bieži – Rutikveres (Ruttigfer), Jaunlaicenes (Neulaitzen), Kilti (Ass), Kaucmindes (Kautzemünde), daļēji arī Bauņu (Bauenhof), Varaklāņu (Warkland), Stalbes (Stolben) un Lieliecavas (Gross – Eckau) muižās.³⁷⁰ Tovasar (1795. g.) grāfus Duntenus apciemoja arī Bīriņu mājskolotājs Johans Vilhelms Krauze apbrīnas pārņemts vēlāk rakstīja par redzēto: „*Vecā māja bija tik pat vecmodīga un sabrukusi, cik jaunā solījās būt*

³⁶⁶ Broce, K. J. *Zīmējumi un apraksti. 4. sējums. Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 77. lpp

³⁶⁷ Giaconi, G. *The Villas of Palladio*. New York: Princeton Architectural Press, 2003. p. 26.

³⁶⁸ Bella, I. Our Italian Adventure, March 2007. Palladio. Pieejams: <http://annie-david-italy.wikidot.com/palladio> [aplūkots 30.04.2015.]

³⁶⁹ Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 11. lpp

³⁷⁰ Pirang. H. *Das Baltische Herrenhaus*. Riga: Jonck & Poliewcky, 1930. S. 102.-105.

moderna un stalta, angļu stilā celta. [...] Abi grāfi [tēvs un dēls – Otto Magnuss un Georgs Veinholds – J. P.] bija redzējuši Romu un tās brīnumus. [...] Nevarētu teikt, ka grāfs Duntens pārspīlētu savu rangu, savus ceļojumus, savu labklājību, savu gaumi. Jaunā ansambļa apbūve tuvojās nobeigumam un tā bija viena no skaistākajām un pievilcīgākajām šajā zemē.”³⁷¹ Vēlāk arī vācbaltiešu mākslas vēsturnieks Haincs Pīrangs paudis viedokli, ka Nurmižu muižas kungu nams bija viens no tiem izņēmumiem, kas pēc savām proporcijām, harmoniskās arhitektonisko detaļu izvēles un izvietojuma, kā arī pašas ēkas būvformu pieskaņojuma apkārtējai dabai, reljefam, pilnībā atbilda „*maisons de campagne*” jeb lauku savrupmājas principiem.³⁷² Viņaprāt, šie principi tikuši ņemti vērā pilnībā, galarezultātā radot izteiksmīgu, apkārtējā ainavā iederīgu namu, kur cēla stingrība savienota ar laipnu vieglumu.³⁷³

Roma ar tās neskaitāmajiem, unikālajiem arhitektūras šedevriem, tostarp Andrea Palladio projektētajām villām, noteikti atstāja neizdzēšamu iespaidu, taču visticamāk, ka tieši šāda kungu nama projekta izveidē par iedvesmas avotu kalpoja nams, kas atradās daudz tuvāk – Kurzemes un Zemgales hercogistē. Otto Magnusa un Annas Vilhelmīnes (dzimusi fon Boka, 1731. – 1774.) grāfu fon Duntenu dēls Georgs Veinholds bija precējies ar Natāliju fon der Pāleni, Kaučminde muižkunga, kavalērijas ģenerāļa Krievijas impērijas dienestā, Kurzemes un Piltenes ģenerālgubernatora un viena no bēdīgi slavenajiem imperatora Paula I slepkavības organizētājiem Pētera Ludviga un ķeizarienes galma dāmas Juliānas Annas Elizabetes (dzimusi fon Šepinga) fon der Pāleni meitu.³⁷⁴ Nurmižu muižas kungu nama arhitektoniskais veidols bija ļoti līdzīgs kā Kaučmindē esošajam, tās pašas pusloka galerijas, kas no agrīnā klasicisma formās ieturētā kungu nama centrālās daļas veda uz sānu korpusiem. Nurmižos šis nams gan projektēts kompaktāks, savā ziņā diskrētākās arhitektoniskajās detaļās tiecoties pēc harmonijas ar apkārtējo vidi. Celtniecības darbiem bija jārit raiti, jo G. V. grāfam Duntenam muižu drīz bija jāizrāda jaunajai līgavai.

Savādi, ka tik daudz ar apbrīnu aprakstītais kungu nams ir palicis kā „anonīma” arhitekta meistaradarbs. Pēc mākslas vēsturnieka, restauratora, gleznotāja un Rundāles pils muzeja direktora Imanta Lancmaņa uzskata, ļoti iespējams, ka projekta autors bija tolaik plaši pazīstamais, viens no izcilākajiem klasicisma arhitektiem Latvijas teritorijā un Rīgas galvenais būvmeistars Kristofs Hāberlands (1750. – 1803.).³⁷⁵ Kā līdzīgākā analogijā minēts Ikšķiles kungu nams, kas celts aptuveni tajā pašā laikā. Abiem pie vairākkorpusu villas tipa namiem kopīgas ir līdzības gan būvapjomā, proporcionālismā, augstajā mansarda jumtā (sākotnēji holandiešu dakstiņu degums), kur īpaši izcelts

³⁷¹ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 41. lpp

³⁷² Pirang. H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2*. Riga: Jonck & Poliewcky, 1928. S. 27.

³⁷³ Turpat.

³⁷⁴ Richter, L. *Zeitung für den Deutschen Adel*. Leipzig: Verlag von Heinrich Franke, 1841. S. 179.

³⁷⁵ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 41. lpp

centrālais jumta logs, kas Nurmižos ietvēra pat barokālas iezīmes, tādējādi simboliski muižu arhitektūrā šis nams ir uzlūkojams arī kā pārejas posms no viena laikmeta uz otru.³⁷⁶ Turklāt, kā pamatojis I. Lancmanis, Hāberlanda vēlīnajos darbos, ļoti raksturīga parādība ir nama fasādes galu rizalīti, dzegā iesaistītais zobu līstes profils, jonisko volūtu savstarpēja nesavienošana, bet gan atšķiršana ar kapitēļa ehīna vidu, kas nereti maskēts ar ģipšplastikā veidotu akanta lapu u.tml.(Skat. 7. pielikumu).³⁷⁷ Arī iekštelpu plānojums raksturīgs Hāberlandam, Nurmižos bija izveidots arhitekta iecienītais ovālais salons ar pusloka nišām.³⁷⁸

Tāpat arī dažus gadus vēlāk (starp 1800. un 1817. gadu) celtā oranžērija, kas savā godībā, arhitektoniskajā veidolā atgādināja turpat vai kungu namu, dažādās detaļās stilistiski bija tam pielīdzināta (Skat. 8. pielikumu). Ne velti, tā dēvēta arī par skaistāko oranžēriju Latvijas teritorijā.³⁷⁹ Tāpat kā kungu nama piemērā, arī oranžērijas pilastrī iekļauti ēkas centrālās daļas fasādē, noslēdzoties ar atdalītajām joniskajām volūtām, bet virs tām, ēkas krāšņumu, majestātiskumu akcentējošākais elements – frontons. Kungu nama centrālajā korpusā, frontoni salīdzinoši miniatūri, turklāt izvietoti korpusa fasādes galos. Zobu līstes profils, pieskaņojoties kungu namam veidots arī oranžērijas frontona dzegās. Izvēlēta celtniecības vieta ir neparasta, t.i., lēzena nogāze, tādējādi, lūkojoties no austrumu puses, oranžērija ir gara vienkārša ēka ar cokolstāva paaugstinājumu tās centrālajā daļā. Savukārt, lūkojoties no rietumu puses, tā neskaitot cokolstāvu centrālajā daļā, ir divstāvu ēka. Tātad pagraba stāvs nogāzes daļā, vēsumā un mitrumā izmantots kā vīna pagrabs, savukārt, „atklātajā daļā” izvietotas dažādas palīgtelpas. Īpaši tika izcelti ēkas celtniecībā izmantotie šūnakmens kvadri, kas vistīkamāk tika vesti no Allažu muižas. Tikai vēlāk, oranžērijas ārsienas tika apmestas.³⁸⁰ Iespējams, celtniecības vieta izvēlēta praktisku iemeslu dēļ, jo no trijām debespusēm gravu ieskaitā pussala, ar uz tās esošo kungu namu bija pārāk neliela, lai izvietotu gan oranžēriju, gan dārzus un parka pastaigu celiņus, tajā pašā laikā saglabājot arī simetriskumu it visā. Gravā pret oranžērijas rietumu fasādi tika izveidots dambis uzpludinot dīķi ap 0,4 ha platībā, savukārt, mazliet virs šī dīķa sākuma uzbērts vēl viens dambis, izveidojot daudz mazāku, bet starp abām ūdenstilpnēm atradās koka tiltiņš, radot pasakainu iespaidu (Skat. 9. pielikumu).

Pagalma pretējā pusē paralēli oranžērijai tika izbūvēta arī liela oranžērijas palīgēka, spriežot pēc Rīgas apriņķa valdes 1923. gadā izstrādātā Nurmižu muižas apbūves plānojuma, šī palīgēka bija

³⁷⁶ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 41. lpp

³⁷⁷ Turpat.

³⁷⁸ Turpat.

³⁷⁹ Lancmanis, I. *Vidzemes muižu arhitektūra*. Jelgava: Rundāles pils muzejs, 2015. 127. lpp

³⁸⁰ Šnē, A., Tapiņa, I., Zilgalvis, J. *100 apdraudētākie kultūras pieminekļi Latvijā*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2004. 176. lpp

pat divreiz garāka par oranžēriju.³⁸¹ Spriežot pēc Johana Vilhelma Krauzes brīvā formā zīmētās muižas centra kartes, kungu namu ieskāva apļveida piebraucamais ceļš, ceļa malās iepretim kungu namam bija uzbūvēti divi atsevišķi paviljoni, tādējādi veidojot apļa formas pagalmu, bet starp to un lielceļu atradās vecie dārzi, kas arī ierīkoti simetriski.³⁸² Taču iespējams, no Kaučmindes tika aizgūta ne vien ideja, bet arī idejas autors, kurš togad (1795.) kļuva arī par Kurzemes guberņas arhitektu, dāņu arhitekts Severīns Jensens (1723. – 1809.). Faktiski, viņi abi bija klasicisma arhitektūras stila pirmie, galvenie realizētāji Vidzemē un Kurzemē.

Abos gadījumos apdzīvojami bija tikai centrālie korpusi, tikmēr pusloka galerijas un sānu korpusi bija paredzēti saimnieciskām vajadzībām. Pēc Nurmižu grāfa idejas tajos tika izvietotas gan telpas kalpotājiem, gan zirgu stallis un manēža, taču drīz ideja par stalli un manēžu, praktisku apsvērumu dēļ tik atmesta un tā vajadzībām būvēts vēl viens unikāls arhitektūras piemineklis.³⁸³ Atšķirībā, no plašā Kaučmindes kungu nama, Nurmižos muižnieku apartamenti izvietojās salīdzinoši nelielā platībā, tās bija pāris zāles un dažas palīgtelpas pirmajā stāvā un istabiņas mansarda stāvā (pēc pārbūves 20.gs sākumā 26 telpas).³⁸⁴ Vēlāk dzīvojamās platības nepietiekamības dēļ, bija jāsāk domāt par ēkas pārbūvi, taču, lai nesabojātu tās harmonisko simetriskumu, romiešu villas formas, tika nolemts būvēt jaunu kungu namu (~19.gs 90. gados). Taču jau krietni iepriekš, 19.gs sākumā abi kungu nama sānu korpusi un pusloka galerijas tika pārbūvētas, paplašinot dzīvojamo daļu. Nurmižu pils (kā tā nereti dēvēta dažādos izdevumos) tās pastāvēšanas laikā nepiedzīvoja būtiskas pārbūves, kas mazinātu tās sākotnējo māksliniecisko vērtību. Visa 19.gs laikā, tikai tās ziemeļu parka fasādē tika ieviestas nelielas korekcijas jeb fasādes augšdaļā izbūvēta neobarokāla balustrāde, kā arī izvietoti atsevišķi vāzu formas balustri.³⁸⁵ Jāatzīmē, ka atšķirībā no nedaudz vēlāk celtās oranžērijas, kungu nama arhitektoniskais veidols vēl ietvēra barokālos apveidus, piemēram, stāvo mansarda jumtu, liektās formās veidoto centrālo jumta logu, savukārt, fasādes elementi ietvēra tikai klasicismam raksturīgās detaļas, tādējādi šis nams mākslas nozīmē bija sava veida starpposms starp diviem laikmetiem.

Arī pēc 1905. gada novembrī nodarītajiem postījumiem, kungu nams tika atjaunots, nemainot iepriekšējo arhitektonisko veidolu. Diemžēl pēc dažiem gadiem, t.i., 1917. gada nogalē pēc Krievijas impērijas karaspēka 12. armijas atkāpšanās, lielākā daļa muižas centra ēku tika nodedzinātas - gan sakļautās - klēts, vāgūzis un stallis, gan oranžērija un 19.gs 2. pusē celtais, vienkāršotās

³⁸¹ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 5. l (Rīgas apriņķa Nurmižu muižas ēku pārbūves projekti), 12. lp.

³⁸² Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 42. lpp

³⁸³ Turpat. 41. lpp

³⁸⁴ Turpat.

³⁸⁵ Turpat. 43. lpp

neoklasicisma formās celtais kungu nams. Tomēr vecais, 1795. gadā celtais kungu nams netika nodedzināts, bet gan izdemolēts un izlaupīts.³⁸⁶ Noprotams, ka arī alus brūzis, alus brūža noliktavas, kučiera māja, iepretim oranžērijai esošais dārznieka namiņš netika nodedzināti. Pēc kara, jau 1921. gadā R. Lauberts, J. Kalniņš, P. Āboliņš u.c. pagasta saimnieki dibināja lauksaimniecības biedrību „Līdums” un jau novembrī ar pagasta un Rīgas apriņķa valdes atļauju izpostītajā muižas centrā ierīkoja dārzkopības skoliņu, par pedagogu pieņemot sertificētu dārznieku.³⁸⁷ Turpmāk, līdz pat 2. pasaules karam, Nurmižu muižas centrs atradās Rīgas apriņķa valdes pārziņā un ar lauksaimniecības biedrības „Līdums” aktīvu iesaistīšanos, jau 1923. gadā tika atvērta Nurmižu divgadīgā lauksaimniecības un dārzkopības skola, kas izvietojās abos kungu namos, brūža kompleksā, savukārt, drupās gulošā oranžērija tika atjaunota, taču pielāgota paraugkūts vajadzībām. Turpmāk tajā mīņājās cūkas, taču arī šāds liktenis greznajam namam bija vēlīgs, jo tas burtiski bija atkal cēlies no pelniem, bez tam, ēkas būvapjoms un fasāde netika mainīta. Savukārt, vecajam pusloka formas kungu namam, saskaņā ar pārbūves projektu, ieejas kolonnas tika aizstātas ar betona stabiem, kā arī likvidēti slēgi, parka fasādes jumta, kā arī terases balustrāde (Skat. 10. pielikumu).³⁸⁸ Kā teikts Iekšlietu ministrijas Būvvaldei, Nurmižu pagasta valdes algotā būvtehniķa, būvinženiera K. Zēvera adresētā ziņojumā, kur tika lūgts apstiprināt Nurmižu Lauksaimniecības skolas projektu, ēkas sienas, tāpat arī jumta konstrukcijas un jumta segums pēc kara bija labā tehniskā stāvoklī, savukārt ēkas kapitālais remonts attiektos uz nelielām iekštelpu plānojuma izmaiņām, kā arī jaunu grīdu, logu un durvju ierīkošanas (visticamāk vietējo jaunsaimnieku izsaimniekot).³⁸⁹ Jau 1923. gada 15. oktobrī būvniecības darbi bija pabeigti (Skat. 11. pielikumu).³⁹⁰

Pieminekļu³⁹¹ valdes inspektors Pēteris Ārends (1900. – 1960.) bijušās muižas centru apsekoja 1924. gadā. Ziņojumā norādīja, ka: „*Pils arhitekts ir nezināms. [...] Tā celta nodegušās, vecās kungu mājas vietā. Sākotnēji grāfa dzīvoklis ierīkots ēkas centrālajā daļā, savukārt, tās sānu korpusos, vienā galā kalpu dzīvokli, palīgtelpas, bet otrā galā stallis un tā palīgtelpas. Vēlāk to pārbūvēja par dzīvojamām telpām, izvirzot spārnu aploces daļu par 2,5 metriem uz āru. Ap 1916. – 1919. gadu pils galīgi izpostīta, viss, kas bijis noplēšams, aiznests – pat durvis un logi. Zem ēkas centrālā korpusa atradās trīs pagrabi, viens no tiem vīna pagrabs segts ar ķieģeļu krusta velvēm, bet*

³⁸⁶ Iekšzeme. *Latvijas Sargs*. Nr. 178. 1922., 12. augusts. 1. lpp

³⁸⁷ Lauki. *Jaunā Latvija*. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp

³⁸⁸ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas kungu nama kreisais spārns un parka fasāde (N. 9929.; 2748.).

³⁸⁹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 51. l (Rīgas apriņķa Nurmižu muižas ēku pārbūves projekti), 13. lp.

³⁹⁰ Turpat. 24. lp

³⁹¹ Rundāles pils muzeja Zinātniskais arhīvs. Nr. 975. (Nurmižu muiža). 1. l. (P. Ārenda ziņojums, 1928.), 1.-2. lp

telpas vidū nesošais stabs 1x1 metru apkārtmērā. Sienas būvētas izmantojot kaļķakmeni, bet stūros un vēl vietumis arī ķieģeļus. Abi pārējie pagrabi segti ar ķieģeļu puscirkuļa celvēm. Vēl jāpiemin, ka augšstāvā balti krāsoto grīdas dēļu gali iestrādāti apmetumā, tādējādi nav tikušas izmantotas grīdlīstes. Pils parādes pusē terase ar kāpieniem, kas darināti no šūnakmeņa. Uz terases novietotas divas marmora vāzes (kas domājams saglabājušās no ēkas celtniecības laika). Tās ir mazliet apdauzītas, vietām arī plaisiņas, taču kopumā labi saglabājušās. Kolonnas un pilastrī pie ieejas nav agrākie, bet izbūvēti pili atjaunojot (agrāko kolonnu kapitēļu fragmentus var atrast dziļajā gravā aiz pils). Arī parka pusē terase ar lieveni. Lieveņa stabi un trepes ir jaunas. Pēc nostāstiem, agrāk trepju telpa 1 metra augstumā bija izlikta ar zilā krāsā gleznotām flīzēm (motīvi – flora un fauna). Ļoti sīkas drumstalas vēl tagad var atrast starp būvgružiem. [...] Visas pils podiņu krāsnis bija baltas ar reljefu virsmu.”

Diemžēl, par šo ēku interjeru saglabājusies tikai fragmentāra informācija, turklāt tā galvenokārt, attiecas tikai uz starpkaru periodu. Tas pats sakāms arī par jauno kungu namu, kas neoklasicisma formās tika celts 19. gs 90. gados. Pieminekļu valdes 1928. gadā veiktajā kungu nama apsekošanā secināts, ka no „pils iekārtas nekas nav saglabājies”.³⁹² Visai plaši aprakstot Nurmižu vecā kungu nama un oranžēriju, piemēram, vācbaltiešu mākslas vēsturnieks Haincs Pīrangs jauno kungu namu nav pat pieminējis un tāpat arī ne P. Ārenda ziņojumā, ne citos darbos, kas tika aplūkoti (Skat. 12. pielikumu).³⁹³

Nurmižu muižas kungu nami tika sagrauti ap 1944. gada 27. – 30. septembri. Ciešot no aviācijas vai artilērijas lādiņu trāpījuma, vecā (1795.) kungu nama centrālā daļa pilnībā sagrauta, daļēji saglabājies tikai austrumu korpuss un atsevišķi rietumu korpusa mūri (ēka atradās ap 700 metrus aiz vācu priekšējām pozīcijām).³⁹⁴ Pēc kara rietumu korpusa mūri tika iebūvēti šķūnīšos, centrālā daļa pilnībā nojaukta, lai gan vietējo iedzīvotāju alus pudelēm piekrauta, redzama kāda šaura, velvēta pagraba niša. Austrumu korpusā līdz 50. gadu beigām atradās tautas nams, vēlāk tas pārcelts uz bijušo Vildogas pagasta namu un kopš tā laika, austrumu korpuss ir pamests, daļēji iebrukušu jumtu, nozagtām durvīm un logiem.³⁹⁵ Otrajā stāvā redzams baltas podiņu krāsns pamats (pārējais, spriežot pēc lauskām, nemākulīgi demontēts). Pirmajā stāvā vietām saglabājušies sienu gleznojumi – balti krāsoti floras motīvi uz zila fona. Iespējams ap 20. gs 60. - 70. gadiem plānots šo daļu atjaunot, jo pusloka korpuss lielākoties izbūvēts, izmantojot baltos silikāta ķieģeļus. Vēlāk visnepiemērotākajās vietās uzbūvēts daudzdzīvokļu nams (kungu nama parka puses pagalmā) un

³⁹² VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas alus noliktava (N. 9928).

³⁹³ Pirang. H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2*. Riga: Jonck & Poliewcky, 1928. S. 27.

³⁹⁴ Kasparsons, A. Pieraksti 2. pasaules kara laikā. 16. lpp

³⁹⁵ Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 12. lpp

gāzbetona/ koka katlumāja (kungu nama centrālā korpusa vietā), savukārt, kungu nama parādes pagalmā atrodas mazdārziņu kolonija, kas pa daļai ieaugusi krūmos, pa daļai atkritumos un atstāj sevišķi degradētas, piesārņotas vides iespaidu.

2.2. Muižas centra plānojums, saimnieciskā apbūve: celtniecība, arhitektūra

Saimnieciskās apbūves strikta nošķiršana no reprezentācijas apbūves 18./19. gs mijā bija viens no grandiozā muižas centra pārplānošanas mērķiem. Ja par orientieri tiek izvēlēts lielceļš, kas sadalīja muižas centru, tad turpmāk ziemeļu pusē esošā pussala ar uz tās esošo apbūvi reprezentēja muižas turību, muižkungu varu, ietekmi un plašo mākslas vērtību izpratni. Savukārt, ceļa dienvidu pusē izvietojās 19.gs sākumā celtais saimnieciskās apbūves ansamblis. Līdzās dzirnavu dīķim, atradās staļļi, klēts un ratnīca, kā izvietojums visai neparasts, klēts un ratnīca vienā līmenī, starp tām arī „dziļāk” būvēts stallis, kas sakļāva arī abas pārējās ēkas. No arhitektūras viedokļa, arī šoreiz interesantākā ēka ir zudusi, t.i., stallis. Kā atzinis I. Lancmanis, tā bija viena no senākajām celtnēm Latvijas teritorijā, ko patiesi varētu saukt par ampīra arhitektūru.³⁹⁶ Tā bija monumentāla, ķieģeļu mūra celtnie, kā parādes puses ārsienā iebūvēta masīva pusloka arka, zem kuras atradās pusloka formas logaila, ko „balstīja” masīva, četru pilastru turēta dzega, šo elementu varētu dēvēt arī par sava veida portiku. Ēkas (tostarp pilastru) celtniecībā galvenokārt, izmantots šūnakmens un dolomīts, taču pusloka arka izbūvēta izmantojot ķieģeļus. Domājams, ka arī šīs ēkas fasāde sākotnēji nebija apmesta, tādējādi eksponējot dažādu celtniecībā izmantoto materiālu saspēli, tika radīts neparasts iespaids. Kādā 1824. gadā tapušā ceļojuma aprakstā teikts: „*Jau no tālienes redz divas izcili skaistas Nurmižu muižas ēkas, kas tuvojoties muižai, šķiet esam kungu mājas, taču patiesībā tie ir zirgu staļļi.*”³⁹⁷

Tāpat kā daudzas citas, arī staļļu ēka tika sagrauta gan Pirmā, gan Otrā pasaules kara laikā. Agrārās reformas rezultātā Nurmižu muižas centrā aktīvajai, 1921. gadā dibinātajai lauksaimniecības biedrībai „Līdums”, kas faktiski panāca Nurmižu muižas centra apbūves atjaunošanu, ar Centrālās Zemes ierīcības komitejas 1925. gada 21. oktobra lēmumu, tika piešķirtas trīs nodedzinātas mūra ēkas: klēts, staļļi un ratnīca (kopā 0,6ha).³⁹⁸ Lai gan biedrības nama izbūve tika pabeigta jau iepriekš, proti, „Līduma” valde (pag. skrīveris O. Celms, pag. vecākais E. Ozols, lielsaimnieks R. Lauberts, vīnrūpnieks J. Kalniņš u.c.) panāca līdzekļu piešķiršanu arī no valsts, un biedrības nams bijušajā

³⁹⁶ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 42. lpp

³⁹⁷ Turpat.

³⁹⁸ Galīgi piešķirtās rūpniecības iestādes, augļu dārzi utt. *Zemes Ierīcības Vēstnesis*. Nr. 186. 1926., 22. janvāris. 23. lpp

staļļa ēkā tika iesvētīts jau 1924. gada 14. decembrī.³⁹⁹ Visas ēkas tika atjaunotas, mainot iekštelpu plānojumu, taču fasādi un būvapjomus saglabājot nemainīgus. Tāpat kā bijusī klēts un ratnīca, arī staļļi tika apjūmti ar skaidu jumta segumu, ēkas fasādē neparastu kontrastu veidoja izvēlētās apmetuma zonas. Apmesta bija tikai pusloka arkas „iekšpuse”, ieskaitot šūnakmens pilastrus, tikmēr pati arka un mūris ap to, netika apmests, atstājot redzamu neparasto, ķieģeļu rakstu. Abām pārējām ēkām, saglabātas arī regulārās pusloka arkas nišas, to fasādēs, līdzīgi tas veidots arī oranžērijas fasādē. Joprojām saglabājusies bijusī ratnīca, tā šķiet netiek apdzīvota, taču ap 2005. gadu tai nomainīts jumta segums. Saglabājies arī klēts ziemeļu korpuss, centrālā daļa un dienvidu korpuss sagrauti 1944. gadā. Drupās, visai nekoptā pagalmā atrodas staļļu drupas.

Kopš 20. gs 80. gadiem ir bijuši daži vēl esošo ēkas konstrukciju glābšanas mēģinājumi. Jau ar 1983. gada 18. oktobra Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu Nrumižu muižas oranžērija (tobrīd daudzdzīvokļu ēka) un muižas staļļi (drupas) tika atzīti par Republikas nozīmes kultūras pieminekļiem (Nr. 430), taču pirmā ēkas apsekošana Tautas Deputātu Padomes izpildkomitejas Kultūras nodaļas uzdevumā tika veikta vien 1980. gada 29. maijā.⁴⁰⁰ PSR Valsts kultūras komitejas arhitektūras pieminekļa pārbaudes aktā, ko izveidojusi Siguldas novadpētniecības muzeja vadītāja A. Bogdanova teikts: „*Staļļa drupas atrodas avārijas stāvoklī, steidzami nepieciešams veikt drupu konservācijas darbus. Tuvākajā laikā nepieciešams pasūtīt arhitektūras pieminekļa vēsturiskās izpēti, uzmērojumu un konservācijas projektu.*”⁴⁰¹ Jau gadu iepriekš Zinātniskās pētniecības saimniecība „Sigulda” bija noslēgusi sadarbības līgumu ar Tautas Deputātu Padomes izpildkomitejas Kultūras nodaļu (par pieminekļu aizsardzību atbildīgā institūcija Latvijas PSR).⁴⁰² Tomēr nekādi citi, praktiski pasākumi šo kultūras pieminekļu aizsardzībai netika veikti, lai gan vēl 1998. gadā VKPAI (Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija) Siguldas pagasta padomei izsniedza atļauju staļļu drupu konservācijas veikšanai - tika paredzēta akmens portika, mūra pusloka arkas, trūkstošo arhitektonisko elementu un skārda pārsedžu atjaunošana (Skat. 14. pielikumu).⁴⁰³ Diemžēl vēl šobrīd nekas no tā nav paveikts, bet pašvaldības interese pilnībā zudusi.

Atgriežoties pie muižas centra pārbūves 18. gs beigās – 19. gs, jāpiemin, ka arī vēl J. K. Broces gleznotās ūdensdzirnavas, lielceļa malā ap 200 metru DA virzienā no kungu nama vairs

³⁹⁹ Ripa, J. Iekšzeme. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 283. 1924., 12. decembris. 2. lpp

⁴⁰⁰ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nrumižu muiža. Nrumižu muižas staļļu uzmērojumu plāns. Inv. Nr. 15019. 8. lp

⁴⁰¹ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nrumižu muiža. Arhitektūras pieminekļa pārbaudes akts. Inv. Nr. 8694 – 2. 12. lp

⁴⁰² VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nrumižu muiža. Arhitektūras pieminekļa aizsardzības saistību raksts. Inv. Nr. 8694 – 2. 12. lp

⁴⁰³ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nrumižu muiža. Kultūras pieminekļa konservācijas darbu atļauja. Inv. Nr. 105211. 14. lp

neatbilda muižnieku prasībām, tās bija arhitektoniski vienkāršas divas daļēji sakļautas mūra ēkas. Nurmižu dzirnavas 1601. gada zviedru arklu revīzijā vēl nav tikušas pieminētas, tāpat arī ne 1638. gada revīzijā.⁴⁰⁴ Nurmižu ūdensdzirnavas iezīmētas L. A. Mellina kartēs (1791. – 1793.).⁴⁰⁵ Viena no šīm J. K. Broces gleznotajām ēkām 19.gs 2. pusē tika pārbūvēta par alus brūzi, bet otra zudusi vēl pirms Pirmā pasaules kara. Jau Bīriņu muižas mājskolotājs Johans Vilhelms Krauze 1795. gadā pašrocīgi zīmētajā muižas kartē, norādījis, ka dzirnavās atrodas brūzis – tiesa gan ne alus brūvēšanai, bet gan spirta dedzināšanai, kas tolaik bija ikdienišķa parādība, savukārt līdzās ūdensdzirnavām atzīmēta arī Kammaras pusmuiža.⁴⁰⁶ Šobrīd gravā aiz senā dzirnavu dīķa redzami kādas celtnes izdēdējuši laukakmeņu pamati, blakus tiem 20. gs 20. – 30. gados celta pirtiņa un neliels, vienarkas akmens tilts pār Nurmižupīti, kā arī no šķeltiem laukakmens kvadriem stiprināts upītes krasts. Blakus brūzim tika izbūvētas noliktavas produkcijas uzglabāšanai. Viena no divām noliktavu ēkām vēl saglabājusies, ietverot vienkāršotus neogotiskās arhitektūras elementus (šauras smailloka arkas logailas, kā arī rietumu fasādē šādas pat formas viltus logus). Taču no alus brūža kompleksa apbūves neprastākā ēka bija 1944. gada karadarbības laikā nopostītā noliktavas ēka, kas jau 20.gs 30. gados atradās sliktā tehniskā stāvoklī (Skat. 13. pielikumu).⁴⁰⁷ Tā bija dolomīta mūra ēka ar divslīpju jumtu, kas sniedzās līdz pamatiem. Tās, pret oranžēriju pavērstās logailas, veidotas četrlapu āboliņa formā, savukārt austrumu puses zelmenī izteikts, romānikai raksturīgs pusaploces arkas ieejas portāls ar smagnējām, pildiņu durvīm.

Pēc veco, lielceļa malā esošo ūdensdzirnavu pārbūves par brūzi, jaunās tika būvētas uz Nurmižupītes, ap kilometru ZR virzienā no kungu nama. Tika uzbūvēts dambis, kas stiprināts ar laukakmeņiem, uz dambja arī ūdensdzirnavas. Tā bija agrīna neogotiska būve, kas pirmoreiz minēta jau 1824. gadā, kādā ceļojuma aprakstā, kur teikts: „*veca, gotiska mūra celtnē, kas drīzāk izskatās līdzīga baznīcai.*”⁴⁰⁸ Spriežot pēc 20.gs sākumā izdotas pastkartes, tā tikusi krasi pārbūvēta, jo redzama balta, vienstāva mūra ēka ar divām jumta logu izbūvēm un izceltu centrālo frontonu.⁴⁰⁹ Ēka tika sagrauta karadarbības rezultātā, 1944. gada septembra beigās. Lai gan šobrīd no dzirnavu ēkas saglabājušies atsevišķi mūra fragmenti un vietā uzbūvētas nelielas zivjaudzētavas ēkas, šis ir uzskatāms par vienu no retajiem bijušā muižas centrā sakoptajiem zemes pleķīšiem, bet ainava, kopš

⁴⁰⁴ Teivens, A. Latvijas dzirnavas. Stokholma: Daugava, 1985. 265. lpp

⁴⁰⁵ Turpat.

⁴⁰⁶ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 42. lpp

⁴⁰⁷ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Pieminekļu valdes - pieminekļa apraksta lapa. Inv. Nr. 8699. 3. - 4. lpp

⁴⁰⁸ Bruģis, D. *Historisma pilis Latvijā*. Rīga: Sorosa fonds – Latvija, 1997. 25. lpp

⁴⁰⁹ Nurmižu dzirnavas. Zudusī Latvija. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/17028/> [aplūkots 25.04.2018.]

20.gs sākuma ir mainījusies tikai nedaudz, tie paši senie ozoli, tas pats reljefs un Nurmīžupītes meandri.

2.3. Muižas parks, dabiskās un mākslīgās ūdenskrātuves, dārzi, apstādījumi un ceļi

Muižu parki, kas it īpaši 19.gs gaitā kļuva par neatņemamu ikvienam muižas centram līdzās esošu sastāvdaļu, Vidzemē, tāpat kā Kurzemē popularitāti sāka iegūt vien 18.gs 2. pusē. Līdz tam, nereti bija sastopami, t.s. „izpriecu mežiņi” vai medību dārzi.⁴¹⁰ Tolaik Vidzemes muižu parkos bija visai maz reliģiska, sentimentāla rakstura veidojumu, bet vairāk gan antīkās pasaules motīvos veidotu mazās arhitektūras piemēru, kur būtiska loma bija Krievijas impērijas klasicisma ideju ietekmei.⁴¹¹ Tikai 18./19.gs mijā, pēc regulāra plānojuma parku un dārzu dominantes Vidzemes un Kurezemes guberņu muižās, sāka ieviesties ainavu parku idejas.⁴¹² Kā skaidrojusi parku vēsturiskās ainavas speciāliste Ilze Janele, 19.gs sākumā, Latvijas teritorijā tika veidots ļoti daudz parku, kas skaidrojams ar ekonomiskās situācijas uzlabošanos, muižniecība visbeidzot bija atkopusies no Lielā Ziemeļu kara atstātajām sekām, turklāt arī Napoleona armijas uzbrukums tai gāja secen.⁴¹³

Parku Nurmīžu muižā 18.gs pēdējā ceturksnī projektēja viens no tolaik Vācijā, Dānijā un Lielbritānijā pazīstamākajiem ainavu arhitektiem, filozofijas un mākslas vēstures pasniedzējs Ķīles universitātē, Kristiāns Kajs Lorencs Hiršfelds (*Christian Cay Lorenz Hirschfeld*, 1742. – 1792.).⁴¹⁴ Jāpiebilst, ka paralēli viņš strādāja arī pie Kārļu (*Carlsruhe*) muižas parka izveides, kur vēlāk muižas īpašnieks Karls Eberhards fon Zīverss (1745.-1821.) ievērojamajam parka autoram veltīja pieminēkli.⁴¹⁵ Kārļos ieliktais parku un dārzu fundamenti bija tik ietekmīgi, ka jau 19.gs 2. pusē muižā darbojās Krievijas impērijas mēroga stādaudzētava – viena no pirmajām Baltijā.⁴¹⁶ Nurmīžos, pēc K. K. L. Hiršfelda nāves, iesākto darbu turpināja kāds ainavu arhitekts vārdā Hohs.⁴¹⁷ J. K. Broces 1796. gada zīmējumā, aiz muižas kungu nama attēloti arī nelieli apstādījumi, tātad parks tobrīd vēl bija jauns, taču tik un tā jau no 19.gs sākuma ir saglabājušies daudzi apraksti. Turpmāk, lai ilustrētu šo muižas apbūves un arhitektūras elementu, tiks pieminēti daži no šiem aprakstiem.

⁴¹⁰ Janele, I. Vecie lauku parki. Rīga: Zinātne, 1981. 42. lpp

⁴¹¹ Turpat.

⁴¹² Turpat.

⁴¹³ Turpat. 45. lpp

⁴¹⁴ Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, geimeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunst*. Halle: Johann Jacob Gebauer, 1804. S. 322.

⁴¹⁵ Turpat.

⁴¹⁶ Kārļu muiža. Zudusī Latvija. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/4582/> [aplūkots 26.04.2018.]

⁴¹⁷ Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, geimeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunst*. 1804. S. 322.

Ceļotājs A. Truharts, Nurmižu muižu apmeklēja 1804. gadā un rakstīja: "*Nama viņā pusē plešas liels, skaisti zaļojošs zālājs, kas pastāvīgi tiek norullēts, un lielākā attālumā to ietver brīnišķīgas bērzu audzes. Šī laukuma abās malās ved grantēti, noblietēti gājēju celiņi, daļa no kuriem ved uz attālākajām koku grupām, daļa dodas no uzkalna lejup uz gravām. Vienā no gravām pāri oļiem un klintīm šalc upīte, citā mazs avots strāvo savus ūdeņus pāri zālei. Mēs ejam pa vienu no celiņiem, kas met līkumus ap augšējām koku grupām. Te soliņš, kas ceļinieku aicina apsēsties, taču mēs dodamies tālāk. Tur Floras statuja līdzās puķudobēm, kas žilbina acis ar savu raibo krāsu maisījumu... Taka ievēd mežiņā, ainaviskos skatu punktus celiņa abās pusēs aizvien vairāk noslēdz koki. Uz viena no kalna izvirzījumiem stāv neliels gaumīgs templis, uz kuru ved vairāki pakāpieni. Zem mūsu kājām dziļumā guļ ūdens spogulis, ko ietver gotiska būve gleznainās formās... Gotiskā celtne ir dzirnavas, ko darbina upītes ūdeņi... Derīgais šeit savienots ar gaumi.*"⁴¹⁸

Šeit jāpiemin, ka lai gan parka autors K. Hiršfelds savā, 1782. gadā tapušajā ceturtajā darba „*Theorie der Gartenkunst*” („Dārzu dizaina teorija”) sējumā ieteica ierobežot parka paviljonu u.c. mazās arhitektūras elementu nozīmi parkos, bet gan izcēl dabisko un mūžīgo, t.sk. pat iekārtot seklo upju gultnes, taču tika pieļauti arī izņēmumi (atkarībā no reljefa).⁴¹⁹ Tā, piemēram (tiesa gan pēc K. Hiršfelda nāves) Nurmižu muižas parkā tapa Belvedere jeb iepriekš minētais kvadrātiskais koka tornis, gan vēl kāds paviljons, ko jau A. Truharts (*Truhardt*) aprakstījis iepriekš, savukārt, atbilstoši Krievijas klasicisma ietekmei izvietotas arī antīko statuju kopijas, viena no tām, kas redzama 19.gs vidū tapušā A. M. Hāgena sēpijas gleznojumā, atradās oranžērijas parādes pusē, iepretim ēkas ziemeļu spārnam, iespējams, tieši šī bija A. Truharta minētā Floras statuja.⁴²⁰

Klasicisms ainavu arhitektūrā 18./19.gs mijā ar tam raksturīgo atsacīšanos no mākslīgajām pilsdrupām, kapakmeņiem un dažādiem pieminekļiem, paralēli nāca arī ar parku īpašnieku un to projektētāju ambīcijām eksperimentēt ar eksotisku koku, krūmu u.c. augu ieviešanu.⁴²¹ Augus, ko klimata dēļ, neizdevās ieviest dabā, pārcēla uz piemērotām telpām oranžērijā vai siltumnīcā. Nereti pat pavairotas vietējās augu sugas, kas bija noturīgas pret salīdzinoši skarbo klimatu, taču tik un tā atstāja estētisku iespaidu. Tā piemēram vācu izcelsmes vācbaltiešu ierēdnis, vēsturnieks un publicists Vilhelms Kristiāns Frībe (*Wilhelm Christian Friebe*, 1761. - 1811.) Nurmižu parkā 19.gs sākumā bija novērojis pavairotas parasto ozolišu (*Aquilegia Vulgaris*) audzes, kas parka koku paēnā ziedēja

⁴¹⁸ Rundāles pils muzeja Zinātniskais arhīvs. Nr. 6161. (Nurmižu muiža/A. Truharta 1804. gada ceļojuma apraksts), 1.-3. lpp

⁴¹⁹ Hirschfeld, C. C. L. *Theorie der Gartenkunst. Vierter Band*. Leipzig: W. B. Weidmanns Erben und Reich, 1782. S. 82.

⁴²⁰ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 44. lpp

⁴²¹ Janele, I. *Vecie lauku parki*. Rīga: Zinātne, 1981. 45. lpp

lieliem ziliem ziediem.⁴²² Spēcīgu iespaidu atstāja arī romantisma idejas, kas ainavu arhitektūrā aicināja uz pārdzīvojumu stājoties pretim varenībai, ko spēj radīt cilvēka un dabas mijiedarbība. Liriskums, emocionalitāte kļuva par parku modes diktātu, tāpēc svarīgu lomu spēlēja mazā arhitektūra jeb vietas, kur uzkavēties - parka paviljoni, atpūtas namiņi vai pat nelieli muižnieku dzimtas kapi un kapliča (piemēram, Beļavas, Svitenes, Preiļu, Bīriņu, Arendoles u.c. muižās).

Sprīžot pēc kāda 1824. gadā tapuša ceļojuma apraksta, kungu nama un oranžērijas parādes pagalmā pletās plašs puķu dārzs, bet gar kungu nama abiem gala korpusiem mazi celiņi ievada parkā, kas tālāk no gravu ieskautās pussalas, veda uz parka turpinājumu ūdensdzirnavu virzienā.⁴²³ Dažus gadus pirms tam, 1817. gadā muižā viesojās arī franču diplomāts un dabas pētnieks Fransuā Gabriels de Brajs (*Francois Gabriel de Bray*, 1765. – 1832.), kuru gan noprotams, ka parku un dārzu varenības kontekstā, sevišķi neaizrāva šī ziemeļu zeme, jo viņa vārdiem sakot – „*Dārzi izjūt klimata raksturu, ziemeļos daudzus krāšņuma kokus un krūmus, kas dienvidu dārzos ienes šarmu un kļūst par ainavas rotājumiem, šeit audzēt nav iespējams. Neskatoties uz šo šķērslī, vairākiem īpašniekiem ir izdevies izveidot dārzus un parkus, kas pelnījuši apbrīnu. Un šeit vairs nav būtiski, kurā valstī tie atrodas. Vērts pieminēt tikai Nurmižus, kas pieder mesjē de Duntenam un Marienburgu [Alūksnes muižu – J. P.], kas pieder mesjē de Fītinghofam, kur cauri dabas un cilvēka veidotai kārtībai, dārzi un parki veido apbrīnojamu skaistumu. Pastaigas Nurmižu un Marienburgas parkos, vērotāja skatam atspoguļo angļu parka stilistiskās tradīcijas. Abām vietām raksturīgi veiksmīgi stila piemēri, bez tam oranžērijas un siltumnīcas ir gaumīgas, skaistas un labi apmēbelētas.*”⁴²⁴

Apstādījumiem pieaugot, t.sk. eksotiskajām koku un krūmu sugām izea, parks savā ziņā pilnveidojās. Nedaudz vairāk kā pusgadsimtu pēc F. G. de Braja, muižā viesojās vācu akadēmiķis un botāniķis Heinrihs Morics Villkomms (*Heinrich Moritz Willkomm*, 1821. – 1895.), kurš mazliet aprakstījis arī apkaimi: „*Veda mani no Ramockas stacijas [Ieriķu dzelzceļa stacijas – J. P.] ar pajūgu uz Nurmižu muižu, kurienes ozolus es tā apbrīnoju. Ceļš bija tāls, kas veda caur pakalniem bagātu apvidu, redzamas arī daudzas izkaisītas viensētas. Ap viensētām apstādījumi, grantēti celiņi, vietām krūmāji. Muiža, kas dara godu grāfam Duntenam atrodas līdzenuma malā, versts attālumā no Gaujas, līdzās kādam strautam, kā straumes plūst uz jau pieminēto upi. Nurmiži ir brīnišķīga, sakopta muiža ar elegantu, praktiski novietotu kungu namu, gaumīgu dārzu un skaistu oranžēriju. Man patiešām bija žēl, ka mans ierobežotais laiks man neļāva paklausīt grāfa kunga laipnajam uzaicinājumam palikt vēl vienu dienu un aplūkot muižas plašo, ievērojamo un skaisto*

⁴²² Friebe, W. C. Oekonomisch – Technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland. Riga: Hartmann Buchhandlung, 1805. S. 198

⁴²³ Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmižos*. Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 42. lpp

⁴²⁴ Bray, F. G. *Essai Critique sur L'Histoire de Livonie. Partie Seconde*. Dorpat: de l'imprimerie de I. C. Schumann, 1817. S. 151.

mežu. Tomēr jaunā grāfa pavadībā es apskatīju brīnišķīgo oranžēriju, ozolu birzi līdzās namam. Un tā, draudzīguma pavadīts, es turpināju savu ceļojumu cauri gleznainajām ainavām.”⁴²⁵ Arī vācu jurists, tiesnesis un ceļojumu rakstnieks Eduards Ozenbrīgens (*Eduard Osenbrüggen*, 1809. – 1879.), ko varētu nodēvēt arī par vienu no ceļotājiem, kurus ir grūti pārsteigt, 19.gs vidū, sava ceļojuma pa Vidzemi laikā par Nurmīžiem varēja izteikt tikai vienu: „*Tik majestātiskus ozolus nekur citur neesmu redzējis.*”⁴²⁶ Parks bija visai plašs un bagāts ar brieduma gadus sasniegušiem, galvenokārt, lapu kokiem.⁴²⁷ Tas sākās aiz nelielā pagalma kungu nama ziemeļu fasādes pusē un turpinājās vēl ielejā aiz kilometra attālumā esošajām dzirnavām.⁴²⁸

Ne visi ceļotāji vai vienkārši garāmbraucēji, kuri viesojās pie grāfiem Dunteniem, atstāja ceļojumu aprakstus, tāpēc domājams, ka šādu ceļotāju ir bijis daudz, un protams, šeit būtiska loma ir satiksmei, ceļu infrastruktūrai. Sākotnēji, vismaz kopš 18.gs vidus, Nurmīžu muižas apkaimē t.s. Rīgas – Cēsu pasta ceļam bija divi vienādas nozīmes ceļa atzarojumi, viens no tiem sākās pie Stemberģu kroga un veda caur Nurmīžu muižas centru un turpinājās tālāk gar „Leijām” līdz „Vēršiem”, savukārt, otrs sākās no tā paša kroga, bet veda caur „Vecpāvuliem” līdz „Vēršiem”.⁴²⁹ Pēdējais no tiem, savu nozīmi bija zaudējis jau 1918. gadā.⁴³⁰ Izmantots vēl līdz 20.gs 70. gadu sākumam, kad ceļa posms meliorācijas darbu laikā tika aizarts (Skat. 2. – 3. pielikumu).⁴³¹ Arī pēc tam, kad 19.gs 60. gadu beigās tika pabeigta Vidzemes šosejas izbūve, vecais lielceļa posms, kas veda caur Nurmīžu muižu, kādā tūrisma maršrutu aprakstā tika ieteikts kā interesants, pat aizraujošs, turpretim jaunais ceļš apzīmēts kā „*vienmuļš un garlaicīgs*”.⁴³²

Daļēji zudis arī ceļa posms, kas sākās no Nurmīžu muižas lielceļa malā esošā vecā dzirnavdīķa, pēc ~400 metriem nogriezās pa kreisi, vedot Nurmīžu muižas parkā, gar jaunajām ūdensdzirnavām un turpinājās ap 3,5 kilometrus līdz Gaujas krastā esošajiem „Lauriem” un tālāk nogriezās uz ZA virzienā uz pārceltuvi pie Rāmnieku mājām. Šobrīd, veicot apsekojumus, tika secināts, ka karadarbības rezultātā, 1944. gada septembra beigās un 20.gs 70. gados veiktajos meliorācijas darbos sagrautajiem „Lauriem” saglabājušies vien kūts pamati, kas atrodas pašā Gaujas

⁴²⁵ Willkomm, M. *Streifzüge durch die Baltischen Provinzen: Schilderungen von Land und Leuten. Liv – und Kurland.* Dorpat: W. Gläfers Verlag, 1872. S. 81 – 82

⁴²⁶ Osenbrüggen, E. *Nordische Bilder.* Leipzig: I. E. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1853. S. 12

⁴²⁷ Scholl, B. Bilder aus Livland. *Rigasche Zeitung.* Nr. 304. 1860., 30. dezember. S. 1.

⁴²⁸ Turpat.

⁴²⁹ Mellin, L. A. *Liefland oder die beyden Herzogthumer und General Gouvernementer Lief – und Ehtland nebst den Provinz Oesel, 1798.* Latvijas Nacionālā bibliotēka. Karšu kolekcija. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/> [aplūkots 26.04.2018.]

⁴³⁰ Karte des Westlichen Russlands. LNB. Pieejams: <https://makonis.lnb.lv/index.php/s/MYPxOwaqlz5sf0e> [aplūkots 26.04.2018.]

⁴³¹ Kasparsons, A. *Dienasgrāmata (1961. - 1970.).* 36. lp

⁴³² Scholl, B. Bilder aus Livland. *Rigasche Zeitung.* Nr. 304. 1860., 30. dezember. S. 1.

krastā. To pašu iemeslu dēļ, zuduši arī „Rāmnieki”. Kādas ēkas pamati ir ieauguši krūmos, bet pārceltuves vietu šķērso 20.gs 70. gados būvētās gāzes caurules. Padomju okupācijas laikā izveidoti arī jauni ceļu posmi, piemēram, no „Ratniekiem” uz „Vēveriem”, lai saīsinātu ceļu no vienas fermas uz otru par aptuveni 5 kilometriem, šķērsojot dziļu Vildogas upes senleju. Ceļa būvniecībā izmantoti 1944. gada septembra kaujās nodedzinātās pagastskolas un iespējams arī Nurmižu muižas kungu nama mūri.⁴³³

Atgriežoties pie jautājuma par muižas parka attīstību un norietu, jāteic, ka atšķirībā no netālajiem Paltmales un Ramas muižu parkiem, kuri lielākoties tika iznīcināti jau 1916./1917. gada ziemā, Nurmižu muižas parka apstādījumi cieta salīdzinoši nedaudz, kas iespējams skaidrojams ar Vidzemes guberņas mežu aizsardzības komitejas 1914. gada martā izsludinātajiem cirsma ierobežojumiem Nurmižu muiža uz desmit gadu ilgu periodu.⁴³⁴ Turklāt pēc 1. pasaules kara tie tika lielā mērā atjaunoti un pat pilnveidoti, it īpaši pēc Nurmižu divgadīgās lauksaimniecības un mājturības skolas izveides 1923. gadā.⁴³⁵ Par to laiku rakstīja M. Mazule: „*Blakus pilij, oranžērija ar ziedošu puķu valni augšpusē, bet nogāzē vīnogas u.c. stādījumi. [...] Pils apkārtnē ziedu bagātība. Aizmugurē pils laukums pilns ar brīvdabas dzeltenām tulpītēm, gravā vizbules un vijolītes. Pils priekšpusē narcises u.c. puķes, kas kā ziedu kupenas priecēja līdz rudenim.*”⁴³⁶

Vēl 1991. gadā, pēc okupācijas laikā atstātās postažas, kas spītīgi vairojusies līdz pat šodienai, pēc VKPAI iniciatīvas, bijušo Nurmižu muižas parku apsekoja arboristi (pašlaik Nurmižu gravu rezervāta teritorija). Tika sniegts īss raksturojums – „*Parka platība, ieskaitot dīķus, gravu 5,6 ha platībā un 0,8ha lielo sakņu dārzu – 9,2 ha. Plānojuma īpatnības – ainavu parks ar lielām vecām vietējo koku sugām un eksotiem. Parka centrālā daļa nav saglabājusies, tur uzcelta daudzdzīvokļu māja, tur saglabājušies atsevišķi eksoti. Parku no austrumiem un rietumiem ietver gravas, kuras ziemeļos savienojas. Mazās arhitektūras formas nav saglabājušās. Ūdenskrātuves – trīs dīķi (divi dzirnavu dīķi un dīķis aiz oranžērijas). Apkoptība – parks nekopts, tajā iecelta daudzdzīvokļu māja. Parka sākumā ganības, ģimenes dārziņi ar būdām. Savesti un izmētāti baļķi. Meža daļa aizaugusi ar atvasēm. Pie veikala [oranžērijā – J. P.] kūtis un šķūnīši. Piegružots. Parka centrālo daļu atjaunot gandrīz nav iespējams [...] Parka plāni nav saglabājušies.*”⁴³⁷ Tolaik, bij. parka teritorijā konstatētas vairākas introducēto koku un krūmu sugas, kā piemēram, Sibīrijas baltegle, Eiropas lapegle, rietumu tūja, kokveida karagāna, spožā klintene, Vācijas krustābele, pelēkais riekstkoks, Ungārijas ceriņš,

⁴³³ Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1970. - 1980.). 25. lpp

⁴³⁴ Das Inland. *Rigasche Zeitung*. Nr. 63. 1914., 18. mārč. S. 2.

⁴³⁵ Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 11. lpp

⁴³⁶ Turpat. 12. lpp

⁴³⁷ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Parka apraksts, 1991. Inv. Nr. 14910 – 6. 11. - 15. lpp

saldais ķirsis, līkirbuļa krustābele, parastais dižskābārdis, kārpainais filadelfs, baltā apse, sarkanais plūškoks, baltā spireja, goblapu spireja, strautu sniegoga, parastais ceriņš, Karolīnas liepa.⁴³⁸ Atsevišķas, it īpaši augļu koku sugas ieviestas starpkaru periodā, Nurmižu lauksaimniecības un mājturības (vēlāk dārzkopības un mājturības) skolas darbības rezultātā.

Lai gan parkam jau 1991. gadā piešķirts aizsargājama objekta statuss, tas 2018. gadā joprojām ir nekopts, piegrūzots ar vietējo iedzīvotāju atstātiem sadzīves atkritumiem, aizaudzis krūmiem. Kungu nama centrālā korpusa vietā slejas katlu māja, parka centrālajā daļā daudzdzīvokļu māja, bet kungu nama parādes puses pagalmu ir aizņēmusi būdiņu un aizaugušu mazdārziņu kolonija, kas iespējams sākotnēji bijis mazdārziņu kooperatīvs. Oranžērijas logi un durvis lielākoties ir pazudušas, jumta konstrukcijas draud iebrukt kuru katru brīdi, taču nama jau tā nožēlojamu stāvokli vēl nožēlojamāku padara sadzīves atkritumu kaudzes, kas iemestas tukšajos logos, pamatā tie ir apģērbi un 2l tilpuma alus pudeles. Tajā pašā laikā šis ir viens no neskaitāmajiem kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem, kas nepelnīti ticis aizmirsts, lai gan tam tāpat kā cilvēkam ir savs, miera, dēku un jaunības varenības un mūža beigu posta stāsts, kam jātop izstāstītam.

* * *

Pieejamo avotu un literatūras vienību dēļ, plašāka informācija par Nurmižu muižas būvvēsturi rodama vien kopš 18. gs pēdējā ceturkšņa, taču tas (18./19.gs mija) arī bija laiks, kad šajā kontekstā tika veikti ievērojami muižas centra apbūves pārplānošanas darbi, uzbūvēts kungu nams, oranžērija, staļļi, klēts, ratnīca, izveidots alus brūža ēku komplekss un ierīkots parks. Šī iemesla dēļ, Georgs Veinholds grāfs Duntens (17?? - 1845.) uzskatāms par progresīvāko Nurmižu muižnieku, kura redzējumu un zināšanas par tā laika jaunākajām tendencēm arhitektūrā, ainavu plānošanā papildināja gan ceļojumi uz Romu, gan sakari ar nozares speciālistiem gan Krievijas impērijas Baltijas guberņās, gan ārvalstīs. Spriežot pēc muižas centra apbūves izmantošanas rakstura, viņa plānos ietilpa saimnieciskās daļas atvēršanās tālāk no lielceļa, savukārt, dominante muižas centra apbūvē piešķirta reprezentācijai. Šim nolūkam tika dibināta Kammaras pusmuiža, kā centrs atradās ap 2 km attālumā no muižas centra.

Šo grandiozo celtniecības plānu uzsākšana notika laikā, kad G. V. grāfs Duntens salaulājās ar Natāliju fon der Pāleni, iespējams tas bija veltījums viņai. Tobrīd, šādam, tā teikt – „lēcienam” muižas apbūves attīstībā, kas attiecīgi eksponēja tās īpašnieku turību, gaumi, ietekmi, bija arī labvēlīgi vispārējie saimnieciskie apstākļi. Labības cenas bija augstas, papildus ienākumus deva gan muižas kaļķakmens laužu un ķieģeļu ceplis, gan spirta dedzināšana un alus darīšana. Jebkurā

⁴³⁸ VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Parka apraksts, 1991. Inv. Nr. 14910 – 6. 13. - 15. lpp

gadījumā, tieši šajā laikā muiža piedzīvoja nekad iepriekš nepieredzētu uzplaukumu, kas no tuvienes un tālienes piesaistīja ceļotājus, kuri atstājuši vispilnīgākās liecības par muižas apbūvi un parku, kā dokumentācija lielākoties gājusi bojā.

SECINĀJUMI

Bijusī Nurmižu muiža vēsturiski atradams Rīgas – Cēsu pasta ceļa malā, kas šobrīd ir Vidzemes šosejas apvedceļš posmā Sigulda – Līgatne, kā aplūkots iepriekš līdz pat 18.gs pēdējam ceturksnim nevarēja lepoties ar ievērojamu, turību apliecinošu apbūvi, lielākiem zemes īpašumiem kā citviet Vidzemē, arī saimnieciskās darbības nozares, piemēram, 18.gs pirmajā pusē – kaļķu dedzināšana, ķieģeļu ražošana, alus brūvēšana, zvejniecība, mežsaimniecība un pamatā lauksaimniecība bija raksturīga laikmeta parādība. Šajā gadījumā būtiski nebija uzsvērt šīs atšķirības, kas izpaustos uz kopējās Vidzemes muižu saimniecības sistēmas, bet gan raksturot šo muižu kā tās elementu un atbilstoši pieejamajiem avotu un literatūras resursiem, rekonstruēt tās vēsturisko realitāti.

Kopš 18.gs nogales, labvēlīgu ekonomisko apstākļu ietekmē, muiža, atradams grāfu Duntenu īpašumā, piedzīvoja uzplaukumu, kas turpmāk arī pēc muižu kā saimnieciski administratīvu vienību likvidācijas 1920. gada agrārās reformas rezultātā, līdz pat 20.gs vidum vēstīja par tā laika īpašnieku savdabīgo gaumi, tobrīd modernākajām tendencēm arhitektūrā (tostarp ainavu arhitektūrā), kā arī vēstīja par tā laika iespējām un arhitektu/ būvnieku profesionalitāti. Vēsturisku apstākļu dēļ, muižas centra ēku projekti, kā arī parka projekti, kas senāki par 20.gs 20. gadiem ir zuduši un ironiski, bet līdz ar tiem zuduši arī 18./19.gs muižas centra pārbūvē iesaistīto vārdi, tāpēc arī izmantotais avotu klāsts ir visai daudzveidīgs, t.i., ne tikai oficiāli dokumenti vai raksti periodiskajā presē, bet arī ceļotāju apraksti, izdevumi par botāniku (attiecībā uz muižas centra zaļo zonu), kā arī nepublicēti atmiņu stāsti. Piemēram, tika „atgriezts” muižas parka projekta autora Kristiāna Kaja Lorenca Hiršfelda (1742. – 1792.) vārds, kas pieminēts tikai kādā 1804. gadā izdotā darbā, kur apskatītas jaunākās tendences dārzkopībā.

Un šeit jāatzīmē, ka šī darba novitāte nebūt nav tikai fakts, ka tikusi pētīta kādas iepriekš maz aprakstītas muižas vēsture, bet gan arī dažādos muižas vēstures aspektos attīstītie slēdzieni par muižas īpašniekiem, iedzīvotājiem, saimniecisko darbību, kultūru, izglītību, veselības aprūpi u.tml., kas kopumā, atbilstoši izmantoto avotu un literatūras vienību informatīvajam raksturam, tā vietā, lai sniegtu pieņēmumus, sniedz iespēju rekonstruēt vienu vai otru parādību, kas atsevišķos gadījumos panākta, iedziļinoties dažādās, šķietami nebūtiskās detaļās, taču patiesībā šāda pieeja veicinājusi hronoloģisku, nepārtrauktu muižas attīstības atspoguļojumu.

Arhitektūras kontekstā uz kopējā Vidzemes muižu fona, kā sava veida atšķirība izceļams apstāklis, ka muižas centra apbūve kopš 18.gs beigām veidojusies ne pakāpeniski, bet gan īsā ap 25 gadu ilgā laika posmā, turklāt kopš 19.gs 2. ceturkšņa sākuma līdz pat 20.gs 20. gadiem tā nav

pie dzīvojuši būtiskas pārbūves, savā ziņā tā saglabājās kā laika kapsula, kas, kā aplūkots iepriekš, reizēm dēvēta pat par sava laika modernāko apbūvi visā Vidzemes guberņā. Jaunā kungu nama (1795.), oranžērijas, staļļu, ratnīcas, klēts, alus brūža, ūdensdzirnavu, parka un Kammaras pusmuižas cēlājam Georgam Veinholdam grāfam Duntenam piederēja arī vairākas citas muižas (Sējas, Dantes, Tūjas, Gāles, Grāves u.c.), taču tikai Nurmižu muižā kā grāfa galvenajā rezidencē apbūves izmantošanas raksturs, reprezentācijas un saimniecības daļas striktais nodalījums norāda uz viņa plāniem muižas centrā mazināt saimnieciskās darbības apmērus, bet izcelt mieru, harmoniju un atpūtu, kas iemiesojās ne tikai lauku villas tipa kungu namā un tam pieskaņotajā oranžērijā, bet pat staļlī, kuru ne velti kāds ceļotājs 19.gs sākumā gandrīz bija sajaucis ar kungu namu.

Tajā pašā laikā darbu būtu nepieciešams turpināt padziļināti pievēršoties visu apbūves elementu arhitektoniskajā raksturojumā, meklējot jaunus avotus, it īpaši tas attiecas uz jauno kungu namu, kas tika celts ap 19.gs 90. gadiem, bet par kuru atrasta vien fragmentāra informācija. Tāpat arī būtu jāpievēršas plašākam muižas lauksaimniecības, ķieģeļu, kaļķu ražošanas nozares raksturojumam uz kopējā fona Vidzemes muižās. Kopumā šāda darba struktūra, pētāmā laika robežas izvēlētas, balstoties uz pieejamajiem avotiem un literatūru.

Šobrīd bijušās Nurmižu muižas centra apbūve, jeb pareizāk sakot, tas, kas no tās atlicis, ir īpaši apdraudēts vienaldzības, nihilisma un bezatbildības dēļ. Atrazdamies Siguldas novada pašvaldības īpašumā (padomju saimniecības „Sigulda” īpašumā) Nurmiži jau otrreizējās padomju okupācijas varas sākumā, pakāpeniski kļuva par vietu, kur tiek izmitinātas tās personas, kas degradētu Siguldas vidi, protams, situācija mūsdienās ir mazliet mainījiesies, jo nurmižnieku vidū ir daudzi izņēmumi, taču jebkurā gadījumā apbūves saglabāšanas labad nav ticis darīts it nekas. Oranžērijas jumta konstrukcijas drīzumā iebruks, kungu nama pēdējās saglabājušās daļas – austrumu korpusa jumts jau ir iebrucis, ampīra stilā celto staļļu drupas ir neglābjami sabrukušas un konservācija vairs nav iespējama, muižas parks daļēji iznīcināts jau 20.gs 60. gados, bet pagalmā, līdzās krūmiem, būdām un sadzīves atkritumiem, vietā, kur reiz stāvēja Floras statuja, tagad gurdeni līku jumtu slejas ateja. Arī gandrīz viss alus brūža apbūves komplekss nopostīts jau 20.gs 40. – 70. gados. Tā viss nav pierobeža, bet gan ciems 63 km attālumā no Rīgas un 6km attālumā no Siguldas. Lai gan vēl 2008. gadā pieteicās investori, kuri ar pašvaldības atbalstu paredzēja tūrisma mācību un atpūtas kompleksa izveidi, taču pašvaldība šo ideju noraidīja. Joprojām tiek gaidīti investori, kuri bijušās muižas centra apbūves kompleksā ieguldīs milzīgus līdzekļus. Bet varbūt kādreiz.

Ironiski, ka starpkaru periodā, kopš Nurmižu pagasta pārdēvēšanas par Vildogas pagastu, saasinājās abu pagastā esošo apdzīvoto vietu iedzīvotāju „konflikti” par pagasta nosaukumu un varasiestāžu izvietojumu, tātad simboliski bijušā Nurmižu muižas centra un tuvējo saimniecību iedzīvotāji nostājās pret pāris kilometru attālumā esošā Vildogas pagasta centra iedzīvotājiem. Šī

viedokļu polemika par sava ciema aizstāvību stihiski izpaudās periodiskajā presē. Un tikai kopš 2. pasaules kara, un, it īpaši, kopš 20. gs 90. gadiem abi ciemi, tikai ar nedaudziem pozitīviem piemēriem, visbeidzot ir kļuvuši vienlīdz pamesti. Poētiski izsakoties, šobrīd tā atkal ir kļuvusi par reti pamanītu, dziļā miegā dusošu ceļmalu. Jau kaujās 1944. gada rudenī tika izpostīts ne tikai bijušais muižas centrs, bet arī vairāki desmiti saimniecību, un vairākas, vēl atlikušās, pēdējo desmitgažu laikā tikušas pamestas. Tātad šis darbs tapis laikā, kad Nurmīži un Vildoga piedzīvo lielas, neatgriezeniskas pārmaiņas. Tāpēc šim darbam jākalpo kā atgādinājumam par attiecīgās teritorijas vēsturiskās identitātes daudzšķautņainību, kā atgādinājumam par vietu, tās iedzīvotājiem un viņu darbu.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti:

Nepublicētie avoti:

1. Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotonegatīvs. Inv. nr. 35232. (Nurmižu muižas alus brūža kopskats).
2. Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotografija. Inv. nr. 92018. (Nurmiži, 1931. g.).
3. Jansone, B. Pieraksti par Vildogas – Nurmižu vēsturi un tagadni. 8. – 12.; 18. – 19.; 43.; 45. lp
4. Jansone, B. (Dz. Kasparsons, 1934.) Intervija. Pierakstīts, 30.03.2018.
5. Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1907. – 1939.). 1.; 16.; 21.; 24.; 33. - 35.; 37.; 40.; 43. – 47. lp
6. Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1961. - 1970.). 36. lp
7. Kasparsons, A. Dienasgrāmata (1970. - 1980.). 25. lp
8. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 312. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas), 1. - 15.; 273. – 312. lp
9. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 462. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes muižas. Vibrokas muiža.), 4. – 7. lp
10. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti, 1782. – 19...g.), 1. apr., 192. l (Cēsu apriņķa Cēsu draudzes muižas), 205. lp
11. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 7172. f. (Vidzemes muižu vaku grāmatas, 1858.), 3. apr., 41. l (Rīgas apriņķa Siguldas draudzes Nurmižu privātmuiža), 2.; 20. lp
12. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111.-1944.), 9. apr., 49. l (Rīgas apriņķa Vildogas pagasta nespējnieku nama izbūves projekts), 6. lp
13. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 51. l (Rīgas apriņķa Nurmižu muižas ēku pārbūves projekti), 12. – 13.; 24. lp.
14. Rundāles pils muzeja Zinātniskais arhīvs. Nr. 975. (Nurmižu muiža). 1. l. (P. Ārenda ziņojums, 1928.), 1.-2. lp
15. Rundāles pils muzeja Zinātniskais arhīvs. Nr. 6161. (Nurmižu muiža/A. Truharta 1804. gada ceļojuma apraksts), 1.-3. lp

16. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotogrāfiskie materiāli: Nurmižu muižas kungu nama kreisais spārnis un parka fasāde (N. 9929.; 2748.).
17. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotogrāfiskie materiāli: Nurmižu muižas alus noliktava (N. 9928).
18. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotogrāfiskie materiāli: Nurmižu muižas oranžērijas rietumu fasāde (N. 2756.).
19. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Nurmižu muižas staļļu uzmērojumu plāns. Inv. Nr. 15019. 8. lp
20. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Arhitektūras pieminekļa pārbaudes akts. Inv. Nr. 8694 – 2. 12. lp
21. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Kultūras pieminekļa konservācijas darbu atļauja. Inv. Nr. 105211. 14. lp
22. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Pieminekļu valdes - pieminekļa apraksta lapa. Inv. Nr. 8699. 3. - 4. lpp
23. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Parka apraksts, 1991. Inv. Nr. 14910 – 6. 11. - 15. lp

Publicētie avoti:

1. Berg, V. Inland. *Düna Zeitung*. Nr. 159. 1906., 15. jūli. S. 1
2. Bērziņš, F. Latvija. *Līdums*. Nr. 22. 1915., 22. janvāris. 2. lpp
3. Bienemann, F. Philipp Uraders Tagebuch. *Baltische Monatschrift*. Nr. 6. 1903., 1. januar. S. 58 – 78
4. Bienenstamm von, H. *Geographischer Abriss der drei Deutschen Ostsee-Provinzen oder Gouvernements Est-,Liv- und Kurland*. Riga: Deubuer, 1826. S. 234
5. Bisenieks, I. Labprātīgs nodoklis par labu dibināmajai priekšzīmīgajai saimniecībai. *Zemkopis*. Nr. 11. 1900., 15. marts. 2. lpp
6. Bormans, K. Ķempu Biškopības biedrība. *Baltijas Biškopis*. Nr. 1 – 2. 1904., 1. janvāris. 8. lpp
7. Bray de, F. G. *Essai Critique sur L'Histoire de Livonie. Partie Seconde*. Dorpat: de l'imprimerie de I. C. Schümann, 1817. S. 151.
8. Broce, K. J. *Zīmējumi un apraksti. 4. sējums. Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 77. lpp
9. Bunge von, F. G. *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Teil 1*. Dorpat: S. Wittwe, 1842. S. 61

10. Büsching, F. A. *Landrolle des Herzogthums Liefland vom Jahr 1765. Magazin für die neue Historie und Geographie. Teil 7.* Halle: Johann Jacob Curt, 1773. S. 347
11. Das Inland. *Rigasche Zeitung.* Nr. 63. 1914., 18. märz. S. 2
12. Dunsdorfs, E. *Lielvidzemes kartes 17. un 18. gadsimtenī.* Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1986. 7.; 14.; 16.; 84.; 117. lpp
13. Dunsdorfs, E. *Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. I. burtnīca.* Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgādiens, 1938. 250. lpp
14. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XI.* Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография, 1893. С. 244
15. Ernst, B. *Necrologium Balticum. Baltische Monatschrift.* Nr. 6. 1905., 1. januar. S. 2.
16. Freytag, G. (Red.). *Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur. Aus dem deutsch – russischer Ostseeprovinzen.* Nr. 1. Leipzig: Friedrich Ludwig Herbig, 1869. S. 118.
17. Fahneemann, F. *Inland. Dīna Zeitung.* Nr. 101. 1901., 4. mai. S. 1.
18. Friebe, W. C. *Oekonomisch – Technische Flora für Liefland, Ehistland und Kurland.* Riga: Hartmann Buchhandlung, 1805. S. 198
19. Hagemester von, H. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* Riga: Eduard Franzen's Buchhandlung, 1836. S. 171
20. Herzberger, F. *Inländische Nachrichten. Rigasche Zeitung.* Nr. 186. 1860., 13. august. S. 1.
21. Hirschfeld, C. C. L. *Theorie der Gartenkunst. Vierter Band.* Leipzig: W. B. Weidmanns Erben und Reich, 1782. S. 82
22. Hupel, W. A. *Materialien zu einer öselschen Adelsgeschichte, nach der im Jahr 1766 dort beliebten alphabetischen Ordnung.* Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1790. S. 19. – 20.
23. Hupel, A. W. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Dritter und letzter Band.* Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1782. S. 83
24. Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis.* Nr. 241. 1898., 24. oktobris. 3. lpp
25. Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis.* Nr. 14. 1900., 19. janvāris. 2. lpp
26. Iekšzeme. *Baltijas Vēstnesis.* Nr. 62. 1904., 16. marts. 2. lpp
27. Iekšzeme. *Balss.* Nr. 113. 1907., 17. maijs. 2. lpp
28. Iekšzeme. *Dzimtenes Vēstnesis.* Nr. 169. 1912., 24. jūlijs. 2. lpp
29. Iekšzemes ziņas. *Tēvija.* Nr. 91. 1911., 13. augusts. 3. lpp
30. *Inland. Rigasche Zeitung.* Nr. 125. 1888., 1. juni. S. 1.
31. Iz Nurmīziem. *Balss.* Nr. 6. 1884., 2. februāris. 3. lpp
32. J. Vidzeme. *Pēterburgas Avīzes.* Nr. 76. 1903., 26. oktobris. 3. lpp
33. Kalniņš, B. *Zemes iedalīšana Rīgas apriņķī. Laukstrādnieks.* Nr. 33. 1920., 7. oktobris. 1. lpp

34. Klinge, M. Das Inland. *Rigasche Zeitung*. Nr. 63. 1914., 18. märz. S. 2.
35. Kneschke, E. H. *Deutsche Grafen – Hauser der Gegenwart. Heraldischer, Historischer und Genealogischer Beziehung*. Leipzig: T. O. Weigel, 1852. S. 204. – 205.
36. Krodznieks, J. Kura cilts senāk apdzīvojusi Baltijas jūras piekrasti? *Austrums*. Nr. 2. 1891., 1. februāris. 89. lpp
37. Kursītis, J. Rīgas Piensaimnieku biedrība. *Latviešu Avīzes*. Nr. 31. 1908., 16. aprīlis. 2. lpp
38. Lange, E. Baltija. *Jaunās Pēterpils Avīzes*. Nr. 12. 1915., 11. novembris. 2. lpp
39. Lasmans, F. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 32. 1904., 21. aprīlis. 2. lpp
40. Latvija. *Līdums*. Nr. 104. 1915., 18. aprīlis. 2. lpp
41. Lauberts, R. Sīkumi. *Zemkopis*. Nr. 22. 1897., 28. maijs. 268. lpp
42. Lauki. *Jaunā Latvija*. Nr. 22. 1921., 2. novembris. 3. lpp
43. Läuflinge. *Rigische Anzeigen*. Nr. 42. 1798., 18. oktober. S. 486.
44. Letzte Lokal – Nachrichten. *Rigasche Rundschau*. Nr. 266. 1905., 5. dezember. S. 6.
45. Lindenbergs, L. Locales. *Das Inland*. Nr. 11. 1838., 16. märz. S. 1.
46. Lopu rādīšana Kuldīgā. *Latviešu Avīzes*. Nr. 40. 1850., 5. oktobris. 1. lpp
47. Mellin, A. L. *Atlas von Liefland, oder von den beyden Gouvernemenentern u. Herzogthümern Lief- und Ehistland, und der Provinz Oesel*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1798. S. 25
48. No iekšzemes. *Mājas viesis*. Nr. 13. 1896., 20. marts. 3. lpp
49. No Nurmīžiem. *Balss*. Nr. 48. 1893., 1. decembris. 7. lpp
50. No Nurmīžiem. *Apskats*. Nr. 4. 1904., 21. janvāris. 3. lpp
51. No Nurmīžiem. *Tēvija*. Nr. 46. 1902., 13. novembris. 3. lpp
52. No Nurmīžiem. *Sadzīve*. Nr. 54. 1914., 17. maijs. 2. lpp
53. Osenbrüggen, E. *Nordische Bilder*. Leipzig: I. E. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1853. S. 12
54. Otrā Rīgas draudzestiesas apriņķa pagasta vecāko un pagasta skrīveru sapulce. *Balss*. Nr. 24. 1881, 11. februāris. 1. lpp
55. Par dzimtu māju pirkšanu. *Latviešu Avīzes*. Nr. 10. 1865., 11. marts. 75. lpp
56. P. A. Ziņas. *Balss*. Nr. 29. 1898., 22. jūlijs. 3. lpp
57. R. S. Iz Rīgas. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 91. 1895., 21. aprīlis. 3. lpp
58. Richter, L. *Zeitung für den Deutschen Adel*. Leipzig: Verlag von Heinrich Franke, 1841. S. 179.
59. Sauer, N. Locales. *Düna Zeitung*. Nr. 166. 1898., 27. juli. S. 2.
60. Scholl, B. Bilder aus Livland. *Rigasche Zeitung*. Nr. 304. 1860., 30. dezember. S. 1.
61. Sprengel, K. *Gartenzeitung oder Repertorium neuer, gemeinnütziger und wissenschaftlicher Dinge in allen Zweigen der Gartenkunft*. Halle: Johann Jacob Gebauer, 1804. S. 322.

62. Stahl, F. Läuflinge. *Rigische Anzeigen*. Nr. 35. 1804., 29. august. S. 473. – 474.
63. Struve, W. Resultate der in den Jahren 1816 bis 1819 Ausgeführten Astronomisch – Trigonometrischen Vermessung Livlands. *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg. sér 4*. St. – Petersbourg: Academie impériale des sciences, 1843. S. 34
64. Stryk von, L. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische Distrikt*. Dresden: Albanuschen Buchdruckerei, 1885. S. 92.
65. Tītmanis, P. Tiesu sludināšanas. *Vidzemes Latviešu Avīzes*. Nr. 23. 1870., 15. decembris. 604. lpp
66. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 88. 1905., 9. novembris. 2. lpp
67. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 73. 1902., 10. septembris. 7. lpp
68. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 48. 1890., 28. novembris. 3. lpp
69. Vidzeme. *Latviešu Avīzes*. Nr. 65. 1906., 16. augusts. 3. lpp
70. V. B. No Siguldas draudzes. *Balss*. Nr. 48. 1883., 30. novembris. 7. lpp
71. Willkomm, M. *Streifzüge durch die Baltischen Provinzen: Schilderungen von Land und Leuten. Liv – und Kurland*. Dorpat: W. Gläfers Verlag, 1872. S. 81 – 82
72. Ziņas no Vidzemes. *Balss*. Nr. 31. 1893., 4. augusts. 6. lpp

Literatūra:

1. Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19.gs pirmajā pusē*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1936. 121.lpp
2. Auns, M. u.c. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 186. – 194. lpp
3. Bahšteins, R. Nurmižu muiža kā netīra bezpajumtniece. *Rīgas Aprīņka Avīze*. Nr. 55. 2010., 28. septembris. 7. lpp
4. Balodis, A. Līgatnes novada Gaujas tilti un pārceltuves. *Līgatnes Ziņas*. Nr. 1. 2013, janvāris. 3. lpp
5. Bērziņš, J. *Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā. Pētījumi: I daļa*. Rīga: Valsts Arhīva izdevums, 1935. 180.-181. lpp
6. Bērziņš V. (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 72.; 84.; 94. – 95. lpp
7. Bērziņš, V. (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture: no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2000. 76. – 77.; 79.; 82. – 83.; 190.; 225. 229.; 264.; 336.; 339.; 343.; 386.; 389.; 543. – 547.; 563. lpp
8. Birkerts, A. *Latvijas vēsture*. Rīga: A. Gulbis, 1926. 65. lpp

9. Bokmanis, J. u.c. *Dabas un vēstures kalendārs, 1963.* Rīga: LZA Izdevniecība, 1963. 107. lpp
10. Bormanis, M., u.c. *Iepazīsim Latviju. 3. grāmata.* Rīga: Izdevniecība Aplis, 2008. 216. lpp
11. Bruģis, D. *Historisma pilis Latvijā.* Rīga: Sorosa fonds – Latvija, 1997. 25. lpp
12. Cimmermanis, S. Saldūdeņu zveja Vidzemē, 19. un 20. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija: rakstu krājums.* Rīga: LZA Izdevniecība, 1963. 81. lpp
13. Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture 1710.-1800.* Stokholma: Daugava, 1973. 341.lpp
14. Dunsdorfs, E. *Muižas: simt divdesmit viens attēls.* Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983. 21. lpp
15. Giacconi, G. *The Villas of Palladio.* New York: Princeton Architectural Press, 2003. p. 26.
16. Glassheim, E. *Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy.* Cambridge: Harvard University Press, 2005. P. 15. – 16.
17. Grosvalds, I. u.c. *Ķīmiskās ražošanas attīstība Latvijā (8500 g. pr. Kr. – 1918.).* Rīga: RTU Izdevniecība, 2008. 62. lpp
18. Janele, I. Vecie lauku parki. Rīga: Zinātne, 1981. 42.; 45. lpp
19. Jenšs, J. Vidzemes zemnieku pārtikas jautājums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* Nr. 3. (7.). 1938. 375. – 376. lpp
20. Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture 1710.-1800.* Stokholma: Daugava, 1975. 12.lpp
21. Kamergrauzis, N. *Novadu tērpi.* Rīga: Valters un Rapa, 1938. 212.-213. lpp
22. Kaupuža, D. *Rīgas muižiņas. Latvijas arhitektūra.* Rīga: Neptūns, 2005. 95. lpp.
23. Казнин, X. В. *Гренадерские и Пехотные полки.* Санкт-Петербург: Рипол Классик, 2013. С. 104.
24. Krodznieks, J. *Zemnieku nemieri 1841. gadā.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1922. 20.lpp
25. Lancmanis, I. *Suņuburkšķi Nurmīžos.* Māksla Plus. Kultūras žurnāls. Nr. 2. 2002, aprīlis. 41. – 44. lpp
26. Lancmanis, I. *Vidzemes muižu arhitektūra.* Jelgava: Rundāles pils muzejs, 2015. 37.; 127. lpp
27. Pētersone, P. Lielstraupes pils un citu Vidzemes muižu dedzināšana 1905. gadā. *Latvijas Arhīvi.* Nr. 3. 2012. 72. lpp
28. Pirang, H. *Das Baltische Herrenhaus. Teil 2.* Rīga: Jonck & Poliewsky, 1928. S. 27; 64; 102. – 105.
29. Spekke, A. *Latvijas vēsture.* Rīga: Jumava, 2008. 222.; 226.; 250.; 256. lpp
30. Stepermanis, J. *Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. 9.; 13.; 15.; 56. – 57.; 226.; 224. lpp

31. Šalgunova, V. Skati Līgatnes pagasta pagātnē. Grām.: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciālisti (sast.). Cēsu novada vēsture II: Rakstu krājums. Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1998. 71. - 72.; 78.; 83.; 87. - 88. lpp
32. Šnē, A., Tapiņa, I., Zilgalvis, J. *100 apdraudētākie kultūras pieminekļi Latvijā*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2004. 176. lpp
33. Šterns, I. Vasaļu muižu sākumi viduslaiku Livonijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3. (12). Rīga. 1994. 131. – 135. lpp
34. Šterns, I. *Latvijas vēsture 1290-1500*. Rīga: Daugava, 1997. 428. lpp
35. Švābe, A. (Red.). *Latvju enciklopēdija. 3. sējums*. Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1953. 2744. lpp
36. Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1. daļa*. Rīga: Avots, 1990. 170.; 173. – 174.; 187. lpp
37. Švābe, A. *Latvijas vēsture, 1800. – 1914*. Rīga: Avots, 1991. 77.; 269.; 274. lpp
38. Teivens, A. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Stokholma: Daugava, 1985. 62.; 76.; 78. lpp
39. Teivens, A. *Latvijas dzirnavas*. Stokholma: Daugava, 1985. 265. lpp
40. Turlajs, J. (red.) *Latvijas vēstures atlants*. Rīga: Karšu izdevniecība Jāņa sēta, 2005. 35. lpp
41. Valters, P (sast.). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens, 2001. 8.; 219.; 266. lpp
42. Vanags, K. L. *Tūristu ceļvedis pa "Vidzemes Šveici" Siguldu-Turaidu-Krimuldu*. Rīga: P. Mantnieks. 1937. 30. lpp
43. Vanaga, L. Ieskats Latvijas pagastu sabiedrības etnopsiholoģiskajā raksturojumā 1905. gada revolūcijas laikā. *1905. gads Latvijā: 100*. Rīga: LVI, 2006. 543. – 544. lpp
44. Vītola, I. *Kņazi Kropotkini un Sigulda*. Sigulda: Siguldas novada dome, 2011. 10. lpp
45. Zeida, Ā. Ķieģeļu un kaļķu ceļi Latvijā feodālisma laikā. Zutis, J. (red.). *Vēstures problēmas V*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. 117.; 159. lpp

Elektroniskie informācijas resursi:

1. Bella, I. Our Italian Adventure, March 2007. Palladio. Pieejams: <http://annie-david-italy.wikidot.com/palladio>
2. Kārļu muiža. Zudusī Latvija. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/4582/>
3. Ķēniņš, I. Kurzemes un Zemgales hercogiste. 36. lpp. Pieejams: https://www.historia.lv/sites/default/files/media/Biblioteka/Literatura/Akademiskie_raksti/2014/decembris/indulis_kenins_kurzemes_hercogiste_historia.lv.pdf

4. Mellin, L. A. Liefland oder die beyden Herzogthumer und General Gouvernementer Lief – und Ehistland nebst den Provinz Oesel, 1798. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Karšu kolekcija. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/>
5. Nurmižu dzirnavas. Zudusī Latvija. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/17028/>
6. Pirmā pasaules kara zaudējumi Latvijā. Letonika. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?title=1.%20pasaules%20kara%20zaud%C4%93jumi%20Latvij%C4%81/32555>
7. Rücker, G. C. Specialcharte von Livland in 6 Blättern: V. 1839. Periodika. Pieejams: <http://kartes.lnb.lv/>
8. Vildogas pilskalns. Latvijas pilskalni. Pieejams: <http://www.latvijas-pilskalni.lv/vildogas-pilskalns/>
9. Karte des Westlichen Russlands (1918.). Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: <https://makonis.lnb.lv/index.php/s/MYPxOwaqlz5sf0e>

PIELIKUMI

1. pielikums

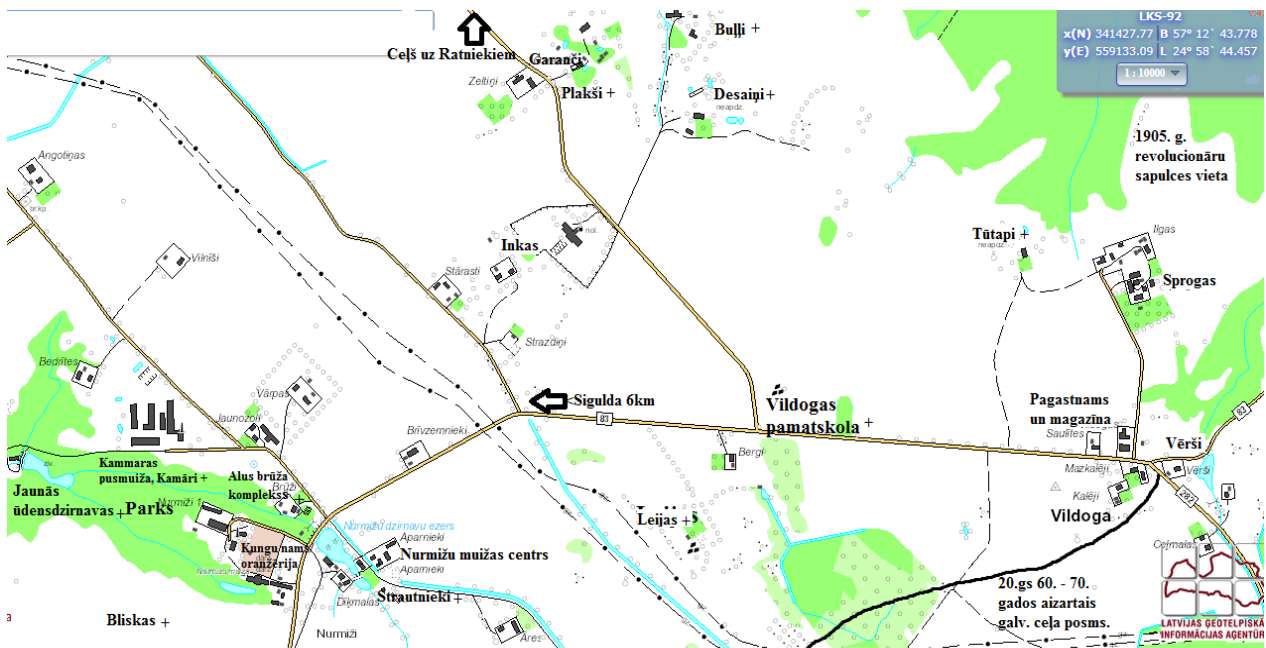

Nurmižu muižas kungu nams 1791. gadā. Johana Kristofa Broces zīmējums.

Avots: Lancmanis, I. *Vidzemes muižu arhitektūra*. Jelgava: Rundāles pils muzejs, 2015. 37.

lpp

2. pielikums

3. pielikums

Mūsdienu digitalizētās topogrāfiskās kartes, kurās autora atzīmētas Nurmīžu muizas vecsaimniecības, atsevišķas Nurmīžu (Vildogas) pagasta sabiedriskās ēkas. Ar „+” atzīmētas viensētas u.c. kultūrainavas elementi, kas līdz mūsdienām nav saglabājušies. Ar „- - -”, atzīmēti 20. gs likvidētie senie ceļu posmi.

Nurmižu muižas alus brūzis, daļēji vietā, kur jau 18.gs atradās ūdensdzirnavas. Redzams arī neparasts vējrādis (motīvs – cilvēks, kurš velk lielu maisu). Foto – 20.gs 60. gadi.

I Avots: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotonegatīvs. Inv. nr. 35232. (Nurmižu muižas alus brūža kopskats).

Bij. Nurmižu muižas alus brūzis un vecais dzirnavu dīķis. Fonā noliktavas.

II Avots: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotografija. Inv. nr. 92018. (Nurmiži, 1931. g.).

Arnolds Kasparsons (1901. – 1987.) ar sievu.

Avots: Birutas Jansones (dzim. Kasparsones) privātais arhīvs.

Nurmižu muižas kungu nams (1795.) un ūdensdzirnavas (vēlāk alus brūzis). Johana Kristofa Broces zīmējums, 1796. gads.

Avots: Lancmanis, I. *Vidzemes muižu arhitektūra*. Jelgava: Rundāles pils muzejs, 2015. 127.

lpp

Bij. Nurmižu muižas kungu nama kopskats 1931. gadā. Šobrīd daļēji saglabājusies tikai pusloka galerija un gala korpuss attēlā, labajā pusē.

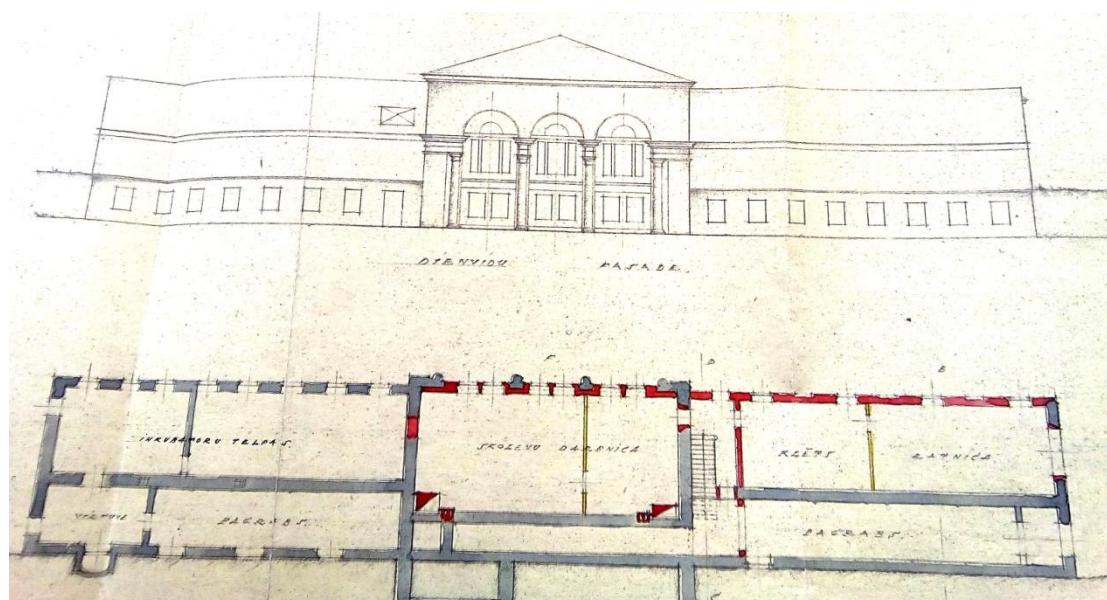
Avots: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotografija. Inv. nr. 92015. (Nurmiži, 1931. g.).

II Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas kungu nama parādes fasādes pilastrī (N. 1926.).

Pirmā pasaules kara laikā nodedzinātā Nurmižu muižas oranžērija 20.gs 20.gadu sākumā. Sētas puse.
 Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas kungu oranžērija (N. 2755.).

Oranžērijas rekonstrukcijas projekta fragments (1929.).

Avots: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 51. l (Rīgas apriņķa Nurmižu muižas ēku pārbūves projekti), 13. lp

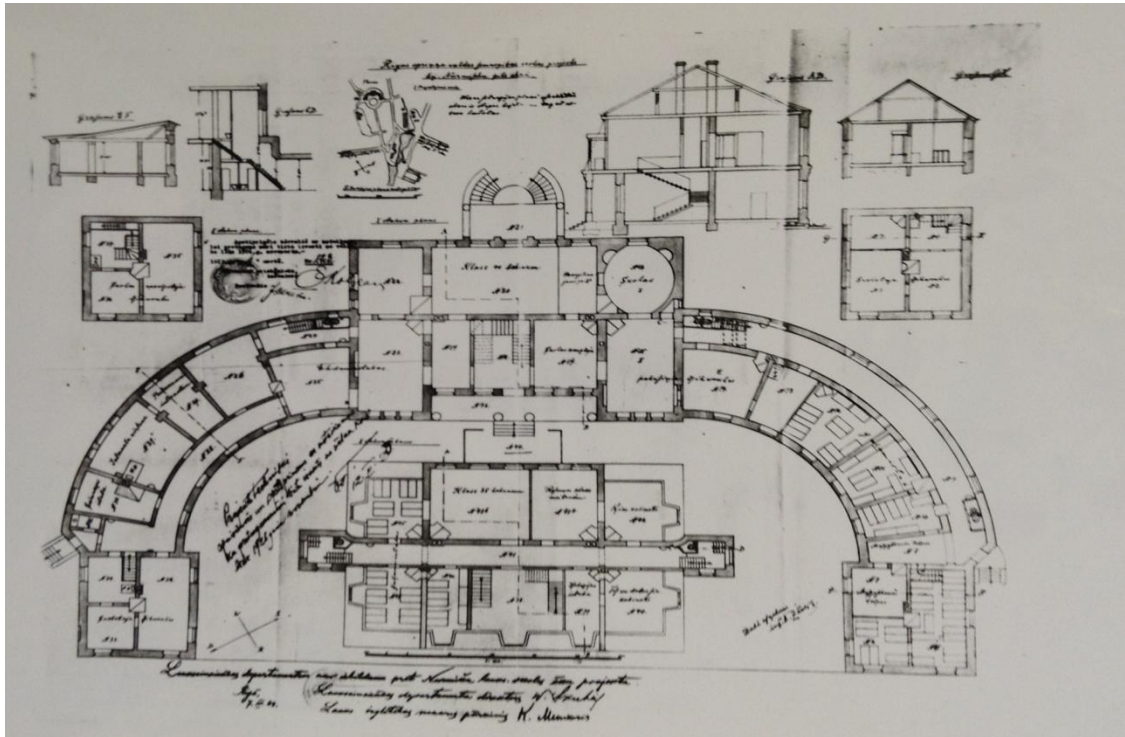
Skats uz Nurmižu muižas oranžēriju un siltumnīcām. Foto - ap 20.gs sākumu.

Avots: Vildogas pagasts. Biographien. Pieejams: <http://biographien.lv/Vildogas.html>

Kungu nama centrālā korpusa parka fasāde 20. gs sākumā (augšā) un pēc 1923. gada pārbūves.

Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotografiskie materiāli: Nurmižu muižas kungu nama parādes fasādes pilastrī (N. 2086; 9930.).

Kungu nama pārbūves projekta fragments (1923.). Centrālā korpusa pirmajā stāvā redzams 1795. gadā izbūvētais ovālais salons divām pusloka nišām.

Avots: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6343. f. (Iekšlietu ministrijas Būvniecības departaments, 1111. – 1944.), 8. apr., 51. l (Rīgas apriņķa Nurmīžu muižas ēku pārbūves projekti), 12. lp

I

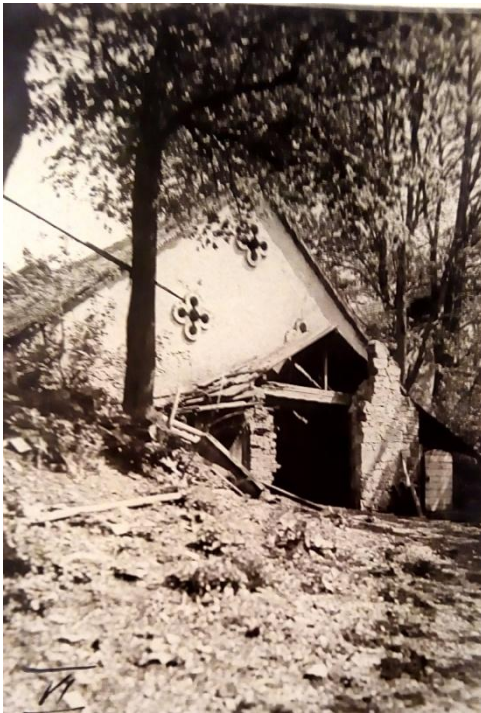
Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotogrāfiskie materiāli. (N. 2745.). Foto ap 1924. gadu.

II

Nurmižu muižas jaunais kungu nams. Fonā 1795. gadā celtais kungu nams.

Avots: Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums. Fotogrāfija. Inv. nr. 92016. (Nurmiži, 1931. g.).

Alus brūža noliktavas. Sagrautas karadarbības rezultātā 1944. gada septembra beigās.

Avots (pa kreisi): VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Fotogrāfiskie materiāli. Nurmižu muižas alus noliktava. (N. 9928.). Foto ap 1930. gadu.

Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Fotogrāfiskie materiāli. Nurmižu muižas alus noliktavas. (N. 9933.).

Avots: VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Nurmižu muiža. Fotonegatīvs. Nurmižu muižas staļļu drupas. (N. 35997.).

Bijušie Nurmižu muižas staļļi – iespējams senākais apmēra piemērs Vidzemes muižu arhitektūrā - ap 1960. gadu un 2017. gadā.

Oranžērija un kungu nama austrumu gala korpuss ar pusloka galeriju 2017. gadā. Lūkojoties šodien, pat vārds „nožēlojami” skan cildeni.

Maģistra darbs „Vidzemes muižu saimniecības sistēma: Nurmižu muižas piemērs, 1561. – 1920.”
izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē Vēstures un arheoloģijas nodaļā.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas
avoti un iesniegtā darba elektroniskā versija atbilst izdrukai.

Autors: Jorens Plūksnis / _____ / ____ .05.2018.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai:

Vadītājs: Dr.hist., doc. Mārtiņš Mintauris / _____ / ____ .05.2018.

Recenzents: Asoc. prof. Dr. hist. Gvido Straube

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē ____ .05.2018.

Studiju metodiķe:

Darbs aizstāvēts Maģistra studiju programmas “Vēsture” gala pārbaudījumu komisijas sēdē

____ . ____ .2018. protokola Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs: _____ /as.prof. A.Levāns/